

УДК 336:332.1:338.24.021.8
УКПП
N держреєстрації 0117U003930
Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
40007, м.Суми, вул. Римського-Корсакова, 2;
тел. (0542) 33 53 83; факс 33 40 58

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
д-р. фіз.-мат.наук, проф.
_____ А.М.Чорноус

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам
виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні
ФОРМАЛІЗАЦІЯ ЯВНИХ ТА ЛАТЕНТНИХ КОНВЕРГЕНТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ
ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ТА ПОДАТКОВИМИ КАНАЛАМИ НЕЛЕГАЛЬНОГО
ВИВЕДЕННЯ КАПІТАЛУ
(проміжний)

Керівник НДР
д-р. екон. наук, професор

І. М. Кобушко

2019

Рукопис закінчено 24 грудня 2019 р.

Результати цієї роботи розглянуто науковою радою СумДУ, протокол від 26.11.2019 № 4

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР головний науковий співробітник д-р. екон. наук	_____ (2019.12.20)	І. М. Кобушко (вступ, розділ 1.1, 2.1, 2.2, 3.2, висновки)
Відповідальний виконавець старший науковий співробітник канд. екон. наук, докторант	_____ (2019.12.20)	І. В. Тютюник (розділ 1.1, 1.2, 2.1, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3, 4.3)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	_____ (2019.12.20)	Я. В. Кобушко (розділ 1.1, 1.2, 2.1, 2.2)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	_____ (2019.12.20)	Ю.Г. Гуменна (розділ 4.3)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	_____ (2019.12.20)	В. В. Боженко (розділ 1.2, 1.3)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	_____ (2019.12.20)	Я. В. Самусевич (розділ 2.2)
Старший науковий співробітник канд. екон. наук	_____ (2019.12.20)	А.В. Височина (розділ 2.2, 4.1, 4.2)
Молодший науковий співробітник	_____ (2019.12.20)	А. Самойлікова (розділ 1.1)
Виконавець по договору підряду , канд. екон. наук, докторант	_____ (2019.12.20)	А.О. Бойко (розділ 1.2, 1.3, 4.1, 4.2)
Виконавець по договору підряду , канд. екон. наук	_____ (2019.12.20)	В.В. Кубатко (розділ 1.2)
Виконавець по договору підряду , канд. екон. наук	_____ (2019.12.20)	Ю.М. Шкодкіна (розділ 4.3)
Виконавець по договору підряду, аспірант	_____ (2019.12.20)	С.С. Полях (розділ 1.1)
Виконавець по договору підряду	_____ (2019.12.20)	А.В. Павлик (розділ)
Виконавець по договору підряду, студент	_____ (2019.12.20)	О.В. Майборода (розділ 2.1)
Виконавець по договору підряду , студент	_____ (2019.12.20)	Ж.О. Кобець (розділ 1.2)
Виконавець по договору підряду, студент	_____ (2019.12.20)	Н. В. Оснач (розділ 1.1)
Виконавець по договору підряду, студент	_____ (2019.12.20)	А.В. Власенко (розділ 2.1)
Виконавець по договору підряду, студент	_____ (2019.12.20)	А. Г. Головко (розділ 2.1)
Виконавець по договору підряду, студент	_____ (2019.12.20)	О. І. Тверезовська (розділ 1.2)
Виконавець по договору підряду, студент	_____ (2019.12.20)	В.О. Воловик (розділ 1.2)
Виконавець по договору підряду, студент	_____ (2019.12.20)	М.Ю. Воробйова (розділ 1.2)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 140 с., 29 табл., 18 рис., 147 джерел.

ТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ; ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ; ПОДАТКОВИЙ РОЗРИВ; ІНВЕСТИЦІЙНИЙ КАНАЛ; ПОДАТКОВИЙ КАНАЛ; ЯВНІ ТА ЛАТЕНТНІ ЗВ'ЯЗКИ; ТРАНСМІСІЙНИЙ ЕФЕКТ; СТРУКТУРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ.

Об'єкт дослідження - система економічних відносин, що виникають в процесі інтеграційних взаємозв'язків податкових та інвестиційних каналів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Мета роботи – формування методологічних засад та методичного інструментарію запобігання інвестиційним та податковим злочинам з метою нелегального виведення капіталу за кордон, наукове обґрунтування та розробка механізму протидії тіншовим схемам виведення капіталу, який міститиме чіткі алгоритми та цільові орієнтири боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом.

Методи дослідження: системний підхід, діалектичний метод, метод логічного узагальнення, метод наукової абстракції та логічного узагальнення, метод економіко-математичного моделювання, порівняння, ранжування, статистичний, графічний та порівняльний методи.

Ідентифіковано конвергентні зв'язки між інвестиційними та податковими каналами нелегального виведення капіталів через явні та латентні фактори впливу.

Проведено оцінку ефектів від використання фіскальних механізмів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, на основі показника податкових розривів на прикладі окремих податків та зборів;

Розроблено методичний підхід до кількісної оцінки мультиплексивних трансмісійних ефектів та напрямків міжсекторної дифузії внаслідок використання інвестиційних та податкових схем тіншового виведення капіталу.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОНВЕРГЕНТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ТА ПОДАТКОВИМИ КОРУПЦІЙНИМИ МЕХАНІЗМАМИ.....	8
1.1 Аналіз процесів виведення капіталу з фінансового сектору України в умовах фінансової лібералізації.....	8
1.2 Узагальнення наслідків нелегального виведення капіталів за основними напрямками.....	11
1.3 Визначення латентних факторів впливу на податковий та інвестиційний канали нелегального виведення капіталу в Україні...	21
2 АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТ ВИНИКНЕННЯ ТРАНСМІСІЙНИХ ЕФЕКТІВ ВНАСЛІДОК ЗАСТОСУВАННЯ БАГАТОКАНАЛЬНИХ СХЕМ НЕЛЕГАЛЬНОГО ВИВЕДЕННЯ КАПІТАЛУ	30
2.1 Урахування моделей тіньового руху капіталу в сучасних інвестиційних стратегіях.....	30
2.2 Систематизація інвестиційних каналів тіньового виведення капіталу.....	33
2.3 Детермінанти виникнення податкових розривів в економіці.....	50
3 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЕФЕКТІВ ВІД ВИКОРИСТАННЯ ФІСКАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	60
3.1 Аналітична оцінка складових елементів податкових розривів залежно від рівня тінізації економіки.....	60
3.2 Методика оцінювання ефектів від використання фіскальних механізмів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, за експортно-імпортними операціями.....	69
3.3 Методика оцінювання ефектів від використання фіскальних механізмів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, за	

екологічними показниками.....	87
4 МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ МУЛЬТИПЛЕКСИВНИХ ТРАНСМІСІЙНИХ ЕФЕКТІВ ТА НАПРЯМКІВ МІЖСЕКТОРНОЇ ДИФУЗІЇ ВІД ЗАСТОСУВАННЯ БАГАТОКАНАЛЬНИХ СХЕМ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	105
4.1 Формалізація явних та латентних зв'язків між податковим та інвестиційним каналами виведення капіталу.....	105
4.2 Оцінка мультиплексивних трансмісійних ефектів використання інвестиційних та податкових каналів виведення капіталу.....	111
4.3 Регулювання податкових розривів як інструмент підвищення ефективності політики детінізації економіки.....	117
ВИСНОВКИ.....	124
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	126

ВСТУП

Проблема тіньового виведення коштів за межі країни та подальша їх легалізація є загрозою сталого економічного розвитку економік багатьох країн, оскільки вона виступає передумовою зниження її бюджетного та податкового потенціалів, рівня інвестиційної привабливості країни, довіри з боку іноземних партнерів. Зростання темпів та обсягів переміщення капіталу між країнами призводить до появи викликів, пов'язаних з необхідністю здійснення ефективної політики детінізації та більш жорсткого контролю за рухом фінансових потоків в межах країни. На сьогодні в Україні, внаслідок загострення економічної, інвестиційної та політичної криз, існують різноманітні багатоканальні схеми легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, за якими зростають обсяги виведених капіталів з економіки України та водночас зменшується стійкість фінансової системи

Предметом роботи є методологічні і теоретичні положення, методичні підходи до моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через інвестиційні та податкові канали з урахуванням їх системної взаємодії та синергетичних явних та латентних ефектів.

Об'єкт роботи – система економічних відносин, що виникають в процесі інтеграційних взаємозв'язків податкових та інвестиційних каналів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Метою даної роботи є формування методологічних засад та методичного інструментарію запобігання інвестиційним та податковим злочинам з метою нелегального виведення капіталу за кордон, наукове обґрунтування та розробка механізму протидії тіньовим схемам виведення капіталу, який міститиме чіткі алгоритми та цільові орієнтири боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом.

Методами дослідження є: системний підхід, діалектичний метод, метод логічного узагальнення, метод наукової абстракції та логічного узагальнення, метод економіко-математичного моделювання, порівняння, ранжування, статистичний, графічний та порівняльний методи.

Результати роботи та їх новизна. За результатами роботи було визначено латентні зв'язки між податковим та інвестиційним каналами виведення капіталу за допомогою інструментів економіко-математичного моделювання.

Розроблено методичний підхід до оцінювання ефектів від застосування багатоканальних схем легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що дозволяє визначити позитивні та негативні впливи застосування тіньових схем виведення коштів на економічні та екологічні показники розвитку країни. Обґрунтовано концепцію податкових розривів як індикатора ефективності існуючої податкової системи в країні.

Розроблено модель оцінювання мультиплексивних трансмісійних ефектів використання інвестиційних та податкових каналів виведення капіталу, що базується на комбінації метрики Мінковського та функції Харінгтона та дозволяє визначити фактори, що мають найвищий мультиплікативний ефект у розрізі даних каналів.

1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ КОНВЕРГЕНТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ МІЖ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ТА ПОДАТКОВИМИ КОРУПЦІЙНИМИ МЕХАНІЗМАМИ

1.1 Аналіз процесів виведення капіталу з фінансового сектору України в умовах фінансової лібералізації

Нівелювання кордонів між країнами, прискорення руху капіталу, трансформація основних векторів розвитку економічного, фінансового, екологічного, промислового секторів, відповідно до вимог європейської спільноти, виступають головною особливістю функціонування фінансового сектору України протягом останніх років.

У цьому контексті лібералізаційні процеси виступають невід'ємною складовою сучасної фінансової системи країни та здебільшого визначають ключові засади її розвитку. Саме даний напрямок задекларовано в Угоді про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом та визначено одним із пріоритетних завдань розвитку вітчизняного фінансового сектору.

Однак, незважаючи на низку переваг та можливостей для зростання показників економічного та соціального розвитку, зростання темпів та обсягів переміщення капіталу між країнами ставить перед його учасниками нові виклики та загрози, пов'язані з необхідністю більш жорсткого контролю за рухом фінансових потоків в межах країни [1].

Відповідно до задекларованих в нормативних актах положень, заходи з лібералізації капіталу в банківській сфері включають:

- зняття обмежень на купівлю валюти в готівковій та безготівковій формах;
- скасування обмежень на переказ валюти за кордон;
- створення для населення можливостей до вільного використання міжнародних платіжних систем;
- можливість переказу коштів між рахунками в різних банківських установах;

- можливість відкривати рахунки в іноземних банках [2].

Для суб'єктів підприємницької діяльності, крім вище перелічених заходів, запровадження лібералізації руху капіталу передбачає запровадження нульового коефіцієнту обов'язкового продажу валютної виручки та подовження строків розрахунків за експортно-імпортними операціями з 90 до 180 днів, або їх повна відміна, створення можливості вільного строкового або дострокового погашення іноземних кредитів, регресних платежів за договорами поруки.

У рамках процесів лібералізації капіталу, останніми роками в Україні ведуться активні дискусії щодо введення податку на виведення коштів, що сприятиме посиленню контролю з боку держави за легальними та виведення з тіні ряду нелегальних операцій.

Умовою входження до європейської спільноти є і затвердження на рівні держави обов'язкових норм щодо розкриття інформації та визначення досить жорстких санкцій за їх порушення.

Враховуючи той факт, що досить часто переміщення капіталу відбувається від високорозвинених країн до країн з середнім або низьким рівнем розвитку, за умови реалізації неефективних та недієвих реформ в середині даних країн, лібералізаційні процеси лише поглиблюють асиметрію між обсягами зовнішнього та самофінансування національних економік, ставлять країни перед загрозою хронічної боргової залежності та поглиблення фінансового дисбалансу [3].

Крім вищезазначеного, стримуючим фактором для України може слугувати низький рівень розвитку інвестиційного ринку в країні. За відсутності відкритого та інвестиційно привабливого фінансового середовища, рівноважного платіжного балансу в країні, зняття валютних та фінансових обмежень в процесах переміщення капіталу лише поглиблюватиме вразливість зовнішнього сектору економіки та збільшуватиме відтік національних заощаджень [4].

Як правило, країни з транзитивною економікою характеризуються високим рівнем корупції, тіньового виведення капіталу та фінансової злочинності. Зняття будь-яких обмежень в банківській сфері, при страхових операціях, обмеження при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, за цих умов, гальмуватиме розвиток національного фондового ринку, знижуватиме рівень зовнішньої ліквідності і платоспроможності країни.

Науковці серед основних загроз лібералізації виведення капіталу виділяють наступні:

1) зниження темпів інвестиційної та інноваційної діяльності, погіршення показників економічного зростання за рахунок зменшення можливостей для фінансування інвестицій в економіку країни;

2) погіршення показників функціонування банківського сектору країни, що зумовлене зниженням активності резидентів на вітчизняному ринку капіталів та скороченням частки внутрішніх депозитів;

3) зростання попиту на іноземну валюту, що зумовлено зняттям обмежень щодо обсягу конвертації заощаджень у іноземну валюту та їх переведенням у іноземні банки чи придбання цінних паперів закордонних емітентів;

4) збільшення розміру дефіциту платіжного балансу України, внаслідок відтоку капіталу за кордон [4].

В той же час, ефективна реалізація процесів лібералізації руху капіталу підсилена дієвими антикорупційною та антиінізаційною стратегіями розвитку держави, дозволить забезпечити прискорення темпів її економічного розвитку, залучення додаткових інвестицій в країну, виведення частини операцій з тіні, підвищення довіри з боку іноземних інвесторів і партнерів. За цих умов, державна політика у сфері підвищення ефективності функціонування фінансового ринку України повинна включати уніфікований та збалансований комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стабільності та стійкості фінансової системи, контроль за рухом фінансових потоків та ефективністю використання коштів в країні. Вирішенню

вищезазначених проблем сприятиме реалізація комплексу заходів спрямованих на боротьбу з правопорушеннями і корупцією у фінансовій сфері країни, основні з яких можна поділити на загальні (макроекономічного характеру) та спеціальні. До загальних належать:

- ✓ узгодження основних показників функціонування внутрішнього фінансового ринку (ліквідності, вартості позичкового капіталу, тощо) з показниками міжнародного ринку;
- ✓ забезпечення стабільної банківської системи в країні;
- ✓ розвиток інструментів хеджування та управління фінансовими ризиками;
- ✓ створення сприятливих умов функціонування у господарській сфері, за яких здійснення тіньових фінансових операцій припиняє бути економічно вигідним для резидентів;
- ✓ формування сприятливого середовища для осідання внутрішніх заощаджень в країні;
- ✓ зростання рівня матеріального добробуту населення, в т.ч. за рахунок підвищення заробітних плат;
- ✓ удосконалення податкової системи і процедур адміністрування податків;
- ✓ стимулювання репатріації капіталів;
- ✓ підвищення ефективності в боротьбі з фінансовою злочинністю і корупцією [5, 6].

1.2 Узагальнення наслідків нелегального виведення капіталів за основними напрямками

Зменшення нерівності серед населення, забезпечення сталого економічного зростання, вирішення нагальних екологічних питань, удосконалення якості надання державних послуг, покращення соціального забезпечення громадян – ключові завдання урядів більшості країн світу. У

більшості випадків основною перешкодою для вирішення даних завдань, які декларуються урядом, є дефіцит фінансових ресурсів. Проте уряди досить толерантно відносяться до проявів ухилення від сплати податків. Свідомо чи несвідомо правлячі структури в країнах дозволили компаніям та заможним громадянам ухилятися від сплати обов'язкових платежів або взагалі уникати оподаткування як незаконно, так і межах правового поля, скориставшись правовими лазівками, лобіюванням корпоративних або індивідуальних інтересів при ухваленні відповідного нормативного акту та використовуючи практики податкового арбітражу, які використовують різні ставки податку та існування податкових гавань [7]. На сьогодні експерти оцінюють збитки від використання податкових інструментів задля приховування та виведення капіталу закордон на рівні 500-600 млрд дол США на рік [8, 9]. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність більш досконалого вивчення механізму виведення капіталу з території країни та визначення ключових факторів впливу на даний процес.

Питання нелегального виведення капіталу за межі країни є одним із ключових аспектів дослідження вітчизняних та закордонних науковців, а також міжнародних організацій. Проблемам теоретичного обґрунтування та розробки практичних рекомендацій щодо протидії нелегального виведення національного капіталу закордон присвятили праці такі науковці як Н. С. Різник [10], С. В. Огреба [11], В. Дубровський [12, 13], В. Черкашин [12, 13] та інші. Вагомий внесок у дослідження питань механізму виведення коштів закордон та його впливу на різні сфери суспільного життя здійснюють спеціалісти таких міжнародних організацій як Міжнародного валютного фонду (International Monetary Fund), Управління Організації Об'єднаних націй з наркотиків та злочинності (United Nations Office on Drugs and Crime), Організації економічного розвитку та співробітництва (Organisation for Economic Co-operation and Development), Світового банку (World Bank), Глобальної чесності (Global Integrity) та іншими.

Аналіз досліджень вітчизняних та закордонних науковців, а також звітів міжнародних організацій дозволяє узагальнити основні напрямки нелегального виведення капіталів.

В умовах активізації зусиль економічних суб'єктів в напрямку тінізації своїх доходів міжнародні офшорні зони виступають одним із найбільш популярних інструментів незаконного виведення коштів. Будучи багатофункціональною зоною капіталовкладень, офшорні зони є драйвером позитивних та негативних змін в економіці. Як правило, суб'єкти господарювання активізують свою діяльність в напрямку виведення коштів в офшорні юрисдикції виключно з метою мінімізації своїх податкових зобов'язань.

На сьогоднішній день переважна більшість світових податкових систем характеризується надмірним рівнем навантаження та несприятливим податковим кліматом, який проявляє себе на різних етапах руху грошових коштів. Маючи досить низький рівень рентабельності своєї діяльності, суб'єкти господарювання використовують офшорні зони як один із механізмів підтримки своєї фінансової стійкості.

У той же час, створення офшорних зон урядами країн залежить від рівня їх макроекономічної стабільності, поточного та прогнозованого стану економіки, рівня розвитку малого, середнього та великого бізнесу тощо. Країни застосовують різноманітні механізми оптимізації податкового навантаження економічних суб'єктів, які, поряд зі звільненням від оподаткування окремих видів діяльності або операцій, передбачають застосування особливих умов оподаткування окремих територій (офшорні та податкові гавані).

Існування офшорних зон має ряд як переваг так і недоліків для економічного розвитку країни. Однією з переваг є забезпечення ними сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій. Країни-партнери, прагнучи мінімізувати свої податкові платежі, виводять частину активів на територію даних зон. З іншого боку, існування офшорів забезпечує

формування та поглиблення економічної асиметрії як в середині країни так і за її межами.

Одним із найбільших недоліків існування даного явища є поглиблення тінізаційних процесів як в межах однієї країни так і їх об'єднань. Можна говорити про наявність горизонтальних та вертикальних відносин в контексті тінізації доходів через офшорні зони. Горизонтальні відносини полягають у застосуванні поряд із нелегальними цілком законних механізмів виведення коштів між країною-осередком офшорної зони та країною-ініціатором тіньових операцій.

Крім того досить часто самі офшорні зони об'єднуються між собою, формуючи при цьому складну міжнародну мережу з метою виведення коштів з однієї офшорної юрисдикції до іншої [14].

За даними дослідження Financial Secrecy Index-2018 [15] загальносвітовий обсяг незаконних транскордонних фінансових потоків складає 1-1,6 трлн. дол. США на рік, а сума активів, розміщених в офшорних юрисдикціях і податкових гаванях, досягає 32 трлн дол. США.

З поміж численних способів тіньового виведення грошових потоків в офшорні юрисдикції основним для України є міжнародна торгівля. У дослідженні експертів [16] проаналізовано обсяги міжнародної торгівлі України з офшорними зонами, ключові офшори та основні категорії товарів експорту та імпорту згідно нового переліку офшорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України 27.12.2017 року (табл.1).

Аналіз показує, що обсяг експорту в офшорні зони за досліджуваний період перевищує обсяг імпорту. Це, в першу чергу, відбувається через явище реекспорту, коли характерним є продаж товару компанії в "офшорі" з подальшою його реалізацією в інші країни. Такі тіньові схеми призводять до перевищення реальної частини торговельного обороту.

Таким чином можна зробити висновок про суттєвий рівень активізації економічних суб'єктів в контексті незаконного виведення капіталу через офшорні юрисдикції та зростання їх ролі в тіньових фінансових операціях.

Враховуючи міжнародний характер існування офшорних зон, контроль за якісною складовою їх функціонування повинен бути одним із пріоритетів міжнародних фінансових організацій. Відсутність даного контролю з одного боку спричиняє зростання тіньового сектору економіки, а з іншого – нівелювання першочергового призначення існування офшорних зон [14].

Таблиця 1 – Сума та частка зовнішньоекономічної діяльності України з офшорними зонами [16]

Рік	Обсяг експорту, млн. дол.	Частка в загальному експорті України, %	Обсяг імпорту, млн. дол.	Частка в загальному імпорті України, %
2010	4735	9,2	650	1,1
2011	5771	8,4	2275	2,8
2012	6816	9,9	1770	2,1
2013	5242	8,3	1013	1,3
2014	4309	8,0	734	1,3
2015	2721	7,1	522	1,4
2016	2723	7,5	586	1,5
2017	3179	7,3	819	1,7

Зростання темпів технічного та технологічного розвитку країни, цифровізація та глобалізація економіки, затяжна економічна та політична кризи в країні, що супроводжуються безконтрольністю діяльності з боку уряду та неефективними реформами в сфері ринкових відносин призвели до підвищення ризику економічної злочинності, особливо відчутних в зовнішньоекономічній, інвестиційній, податковій, фінансово-кредитній сферах, та становлять загрозу національній економічній безпеці країни.

У цих умовах найбільш гостро стоїть проблема тіньового виведення коштів та подальшої їх легалізації, як передумова зниження рівня інвестиційної привабливості країни, довіри з боку іноземних партнерів, зниження її бюджетного та податкового потенціалів [17]. Наразі існують різноманітні багатоканальні схеми легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, серед яких:

- ✓ незаконна конвертація грошових коштів з можливим створенням фіктивних підприємств;
- ✓ здійснення спекулятивних операцій на фондовому ринку;
- ✓ шахрайські операції з землею та об'єктами нерухомості;
- ✓ ухилення від сплати податків;
- ✓ за участю банківських та небанківських фінансових установ;
- ✓ використання схем альтернативних грошових переказів;
- ✓ використання віртуальних валют;
- ✓ використання Інтернет-казино;
- ✓ фінансування тероризму.

На сьогоднішній день, одним із найбільш новітніх інструментів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом є відмивання коштів з використанням віртуальних валют. Проведений в таблиці 2 аналіз свідчить про наявність досить потужного та розвиненого ринку віртуальних валют. Однак, незважаючи на це, Європейський центральний банк не визначає віртуальні валюти повноправними формами грошей [18], переважною більшістю країн дана валюта навіть не вважається такою з юридичної точки зору.

Таблиця 2 – Обсяги операцій із найбільшими віртуальними валютами світу (станом на 23.10.2019) [18]

№ з/п	Назва	Ринкова капіталізація, дол.	Ціна, дол.	Позиція, млн. дол.
1.	Bitcoin	135 930 128 002	7 547,75	18 009 350 BTC
2.	Ethereum	17 487 836 914	161,53	108 266 574 ETH
3.	XRP	11 709 868 928	0,270794	43 242 653 330 XRP
4.	Tether	4 114 818 525	1,00	4 108 044 456 USDT
5.	Bitcoin Cash	3 794 668 096	209,96	18 073 388 BCH

Активне застосування крипто валют в тіньових схемах відмивання коштів зумовлене особливостями їх використання. Системи, через які здійснюється електронна торгівля віртуальними валютами не передбачають

прямої взаємодії з клієнтами, що забезпечує анонімне фінансування, а отже ускладнює можливість ідентифікації учасників тіншових схем. Достатньо нетривалий характер використання даних валют зумовлює відсутність розробленого на рівні держави програмного забезпечення, адаптованого до специфічних особливостей обігу криптовалют, здатного ідентифікувати найбільш підозрілі з точки зору законності операції, та арештувати активи, що приймають участь у реалізації тіншових схем відмивання коштів [19].

Серед процесів, результатом яких є отримання незаконних доходів, наразі корупційні схеми займають вагоме місце та набувають неабиякого розголосу в політичній та фінансовій сферах. Відповідно до даних, продемонстрованих Міжнародною антикорупційною організацією Transparency International [20], за 2018 рік Індекс сприйняття корупції в Україні, в порівнянні з 2017 роком, зріс на 2 пункти і становить 32 бали зі 100 можливих. Україна займає 120 місце із 180 аналізованих країн та стабільно залишається у групі підвищеного ризику поряд з Камеруном, Іраном, Нігерією, Центральною Африканською Республікою.

Окрім існування корупційних схем, не менш вагомим інструментом отримання незаконних доходів є контрабандна діяльність. Легальний зовнішньоторговельний оборот України в 2018 році склав 104,5 млрд. дол., що складає 80% обсягу ВВП України, тіншовий імпорт – знаходиться на рівні 10% ВВП. Згідно з даними дослідження Незалежної групи з макроекономічного аналізу та прогнозу [21] обсяг контрабанди в Україні за 2018 рік становив 10,8 млрд. дол. та спричинив щорічні втрати в розмірі 3,3 млрд. дол. недонадходжень до бюджету, 6,4 млрд. дол. відтоку валюти за межі України та втрату 850 тис. робочих місць.

Враховуючи той факт, що проаналізовані нами схеми тінзації доходів не відображають повний перелік видів злочинної економічної діяльності, зазначимо, що навіть їх обсяги вказують на суттєві загрози національним інтересам держави та значну актуалізацію проблеми розробки комплексу

заходів до удосконалення системи фінансового моніторингу та контролю та фінансовими операціями [17].

В сучасних умовах функціонування світової економіки, що супроводжуються посиленням глобалізаційних економічних процесів, зростанням ступеня дивергенції економік та рівня їх відкритості, дедалі більша кількість економічних суб'єктів господарювання виходять на нові іноземні ринки товарів та послуг.

Поряд з економічними причинами даних дій, що лежать у площині легальних відносин: зростання обсягів реалізації товарів та послуг, пошук якісної та дешевшої сировини, залучення інвестицій, тощо, досить часто однією із причин виступає можливість маніпулювання вартістю експортно-імпортних операцій з метою зменшення обсягу своїх податкових зобов'язань [22].

До найбільш поширених схем мінімізації податкового зобов'язання при експортно-імпортних операціях належать:

- заниження фактурної вартості товарів або сировини (у тому числі і за допомогою демпінгування цін);
- ввезення товарів під виглядом транзиту, з подальшим отриманням імпортерами пільг щодо оплати митних та інших видів податків і зборів;
- не зарахування імпортованих товарів, що надходять на підприємства, і реалізація їх як беззвітних;
- приховування працівниками отриманих за кордоном доходів і факту розрахунку з ними на підприємстві, що займається наймом;
- ввезення товарів на митну територію України від виглядом гуманітарної допомоги;
- перевантаження продукту з іноземного судна на українське у відкритому морі, з метою отримання пільг при оподаткуванні;
- підміна реалізованого товару знову завезеним без відображення цього факту у звіті про обсяги реалізації;

– штучне завищення/заниження митної вартості товарів при реалізації операцій імпорту/експорту [23, 24].

Реалізація всіх зазначених схем тінізації доходів призводить до суттєвого зниження обсягів податкових платежів до бюджету та, як наслідок, погіршення показників економічного розвитку країни. Відповідно до Податкового кодексу та інших нормативно-правових актів України, здійснення експортно-імпортних операцій передбачає сплату наступних платежів: ввізного та вивізного мита; акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); ПДВ із імпортованих на територію України робіт, послуг та з ввезених на територію України товарів; єдиного збору, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України; плати за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них.

В цілому на сьогоднішній день, зазначені платежі займають вагому роль у структурі доходів державного бюджету. Як свідчать наведені в таблиці 3 дані, їх частка складає практично 40%. Таким чином, можна зробити висновок, що маніпулювання з вартістю митних товарів та послуг може суттєво позначитися на обсягу бюджетних надходжень. Найбільшу питому вагу в структурі митних платежів займає ПДВ – майже 80% всіх митних надходжень, найменшу – вивізне мито (в середньому 0,28%).

Таблиця 3 – Надходження митних платежів до державного бюджету України, млрд. грн.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ввізне мито	8,56	10,46	12,99	13,26	12,39	39,88	20,00	23,90	26,56
Вивізне мито	0,29	1,31	0,20	0,08	0,22	0,42	0,37	0,64	0,52
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів	4,60	7,82	8,95	8,95	16,86	24,33	35,01	41,99	45,99

ПДВ із імпортованих на територію України робіт, послуг	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	-0,01
ПДВ з ввезених на територію України товарів	73,35	96,02	96,54	96,54	107,29	138,76	181,45	250,53	278,10
Єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України	0,15	0,18	0,18	0,18	0,21	0,27	0,35	0,43	0,89
Плата за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них	0,07	0,05	0,04	0,04	0,04	0,05	0,07	0,07	0,07
Доходи державного бюджету	240,62	314,62	346,54	339,23	357,08	534,69	616,27	793,44	928,11
Частка митних платежів в структурі доходів державного бюджету	0,36	0,37	0,34	0,35	0,38	0,38	0,38	0,40	0,38

Джерело: складено на основі [25]

Крім того проведений на рисунку 1 порівняльний аналіз динаміки зміни обсягів експортно-імпортних операцій та тінізації доходів, засвідчив наявність зворотного зв'язку між їх обсягами.

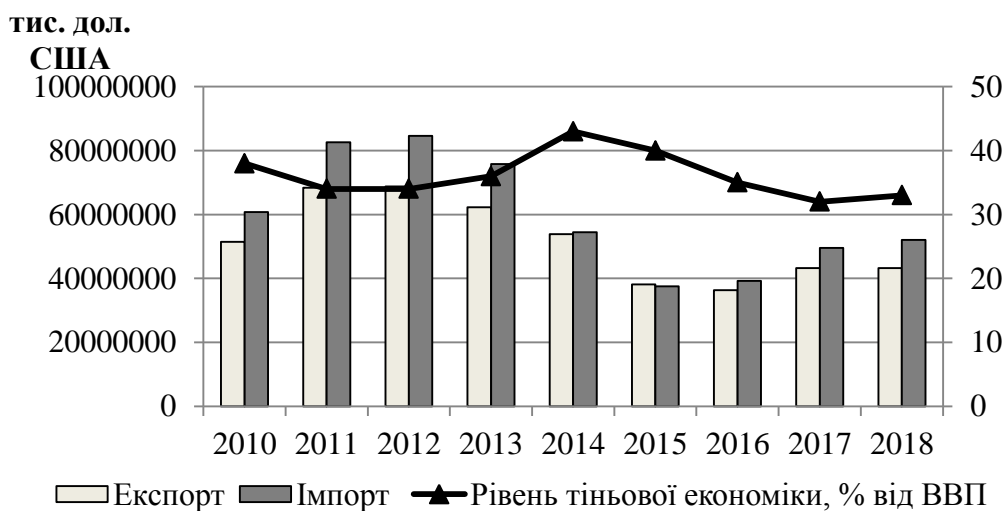

Рисунок 1 – Динаміка зміни обсягу експортно-імпортних операцій та рівня тінізації економіки в Україні [26, 27]

Так, зростання обсягів операцій з експорту та імпорту товарів та послуг супроводжувалося одночасним зниженням рівня тінізації. В той же час, скорочення обсягів експортно-імпортних операцій відбувалося в умовах зростання тіньових потоків. Поряд з об'єктивними причинами, пов'язаними зі суттєвим зростанням курсу іноземних валют в Україні в 2014-2015 роках, зтяжною економічною кризою, падінням обсягів виробництва, необхідно враховувати і той факт, що саме кризові процеси в країні є каталізатором зростання тіньових фінансових потоків і скорочення офіційно задекларованих обсягів зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про вагому роль експортно-імпортних операцій в економічному житті країни. Зважаючи на суттєву частку митних платежів в структурі доходів державного бюджету важливого значення набуває посилення контролю з боку держави за повнотою декларування доходів за даними операціями та сплати митних платежів. Нажаль, тенденції зміни рівня тінізації економіки свідчать про суттєві недоліки існуючої політики детінізації доходів економічних суб'єктів. Недосконалість нормативної бази, високий рівень корупції в державі, значне різноманіття схем нелегального виведення коштів – все це лише поглиблює дані процеси та загострює економічну кризу в країні [22].

1.3 Визначення латентних факторів впливу на податковий та інвестиційний канали нелегального виведення капіталу в Україні

Питання протидії нелегального виведення національного капіталу закордон потребує якнайшвидшого вирішення за рахунок проведення системних структурних та інституційних змін у країні. Організація незаконного виведення коштів за межі митної території країни представляє собою складний процес, на який впливає комплекс факторів економічного, соціального та політичного характеру. Виходячи з цього, задля

попередження та мінімізації проявів нелегального вивозу капіталу закордон необхідно проаналізувати чинники впливу на даний процес.

На сьогодні все активніше використовують податкові та інвестиційні канали для зменшення бази оподаткування, приховування справжніх джерел походження фінансових ресурсів, а також виведення національного капіталу за межі країни.

Основним механізмом виведення національного капіталу за кордон є проведення транзакцій через офшорні зони, тобто країни з пільговим оподаткуванням та високим рівнем збереження банківської таємниці для клієнта. За даними незалежної некомерційної організації «Глобальна чесність» (Global Financial Integrity) [28] з України протягом 2005-2014 рр. виведено фінансових ресурсів в обсязі 1,165 млрд. дол. США. Вивіз капіталу закордон здійснюється в основному через здійснення прямих іноземних інвестицій, оплату товарів за зовнішньоторговельними контрактами (в т. ч. фіктивними), а також сплату фінансових, страхових, інформаційних та консультаційних послуг.

Експертами МВФ встановлено, що майже половина світового обсягу фіктивних прямих іноземних інвестицій розміщується саме в податкових гаванях. У світовому вимірі обсяг фіктивних прямих іноземних інвестицій становить 15 трлн доларів США, що дорівнює річному ВВП таких двох економічних держав, як Китай і Німеччина [29]. Зокрема, 85% кошти, які мають характеристики фіктивності, розміщені під виглядом прямих інвестицій в економіку таких країн як Люксембург, Нідерланди, Гонконг, Британські Віргінські Острови, Бермудські Острови, Сінгапур, Кайманові Острови, Швейцарія, Ірландія та Маврикій [29].

В Україні затверджено нормативний акт (постанова КМУ № 1045 від 27.12.2017), який встановлює перелік держав (територій), які потребують додаткового контролю та нагляду при здійсненні вітчизняними компаніями транзакцій з контрагентами цих держав. Відповідно до п. 39.2.1.2 Податкового кодексу України до контрольованих операцій з нерезидентами

відносять представників тих держав (територій), які мають нижчий рівень оподаткування податку на прибуток підприємств (мінімум на 5 відсоткових пунктів), з якими відсутні укладені міжнародні договори про обмін інформацією, а також не надають вчасної та повної інформації на запити контролюючих органів в Україні .

У 2019 році 36,6% прямих іноземних інвестицій в Україну потребували додаткового фінансового нагляду та контролю з боку контролюючих органів, тоді як у 2010 році – 27,9% (рис.2). Більшість інвестицій з цих країн є наслідком раніше виведених коштів за кордон з метою зменшення оподаткування та отримання іншої фінансової вигоди. Найбільший обсяги реінвестованого капіталу припадає на Кіпр – у 2018 році частка цієї країни в загальному обсягу прямих іноземних інвестицій становить 27,5%, що на 5,4 відсоткових пункти менше, ніж у 2010 році.

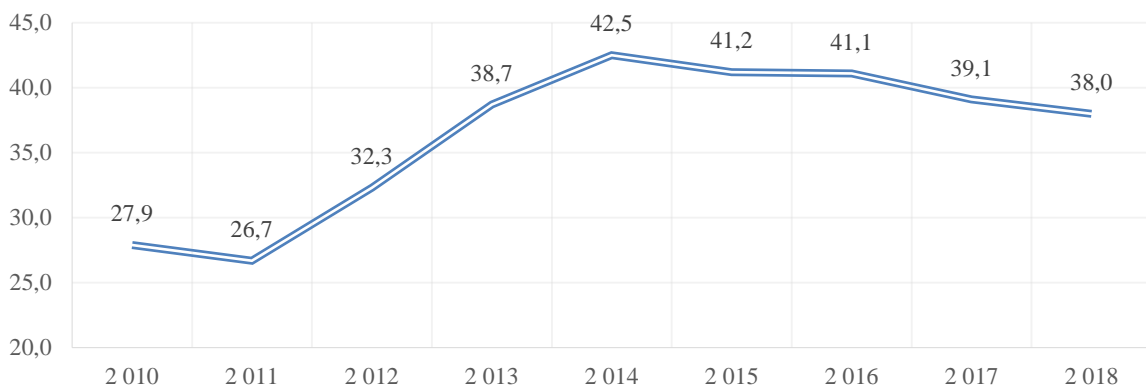

Рисунок 2 – Частка прямих інвестицій з країн, які можуть мати ознаки фіктивності, %

Джерело: складено на основі [30]

Фахівцями Національного банку України проведено дослідження з round tripping, відповідно до якого встановлено, що протягом 2010-2018 рр. обсяги прямих інвестицій, в яких ключовим бенефіціаром є резидент, оцінено на рівні 8,4 млрд дол США або 22% від загального обсягу інвестованого капіталу в економіку України [31]. Але попри повернення цих коштів із-за кордону шляхом кредитування та прямих інвестицій, все ж таки

реінвестовані кошти у вітчизняну економіку не покращують стан її фінансового забезпечення та соціального благополуччя.

Варто відзначити, що масштаби нелегального виведення коштів закордон залежать від стану економічного розвитку країни, рівня соціального забезпечення населення, а також від політичної волі керівництва держави. У зв'язку з цим важливо ідентифікувати ключові фактори впливу на незаконне виведення коштів за межі країни з метою мінімізації їх обсягів та формування сприятливого бізнес клімату всередині країни.

У роботі постає необхідність визначення латентних факторів впливу на податковий та інвестиційний канали нелегального виведення капіталу в країні. Параметри, що характеризують процес або явище вважаються латентними змінними або прихованими, якщо їх не можна виміряти в явному вигляді за допомогою певних індикаторів. Латентні змінні можуть бути визначені за рахунок побудови математичної моделі з використанням кількісних та спостережуваних змінних. Виходячи з цього, складність визначення латентних факторів впливу полягає в тому, що вони не підлягають спостереженню, а й відповідно кількісному оцінюванню, та мають широкий спектр дії на різноманітні процеси та явища.

У процесі дослідження встановлено, що латентними факторами впливу на податковий та інвестиційний канали нелегального виведення капіталу в країні є комплекс фінансово-економічних та соціальних факторів, а саме:

- середній строк для погашення зовнішніх боргових зобов'язань від приватних кредиторів, років (ІРК1),
- середній строк для погашення зовнішніх боргових зобов'язань від офіційних представництв, років (ІРК2),
- рівень концентрації власного банківського капіталу, % (ІРК3),
- співвідношення ліквідних резервів банку до його активів, % (ІРК4),
- рівень прострочених кредитів банку до загального обсягу кредитного портфеля, % (ІРК5),
- рівень державного боргу до ВВП, % (ІРК6),

- рівень вимог до центрального уряду, % (ІРК7),
- обсяг боргового навантаження на обслуговування зовнішнього боргу, млрд дол США (ІРК8),
- рівень зайнятості населення, % (ІРК9),
- рівень зовнішніх зобов'язань за борговими цінними паперами, % (ІРК10),
- рівень інфляції, % (ІРК11),
- рівень сплачених відсотків за зовнішнім боргом, % до валового національного доходу (ІРК12),
- рівень сплачених відсотків за позиками, % від загальних витрат (ІРК13),
- рівень державного та гарантованого державою боргу, % до валового національного доходу (ІРК14),
- рівень витрат на дослідження та розробку, % до валового внутрішнього доходу (ІРК15),
- частка самозайнятого населення, % від зайнятого населення (ІРК16),
- обсяг загального боргового навантаження, % до валового національного доходу (ІРК17),
- відношення резервів до імпорту в місяцях (ІРК18),
- обсяг торгівлі до ВВП, % (ІРК19).

Динаміка латентних факторів впливу на податковий та інвестиційний канали нелегального виведення капіталу в Україні за період 2004-2018 років подана в таблиці 4.

Оскільки до складу латентних факторів включено 19 індикаторів, тому доцільно визначити найбільш значимі показники впливу на масштаби виведення капіталу з країни, цим самим зменшивши інформативний простір у випадку наявності взаємного зв'язку між змінними. Для оцінювання ступеня впливу та сили взаємозв'язку між кожною парою досліджуваних ознак доцільно провести кореляційний аналіз. У межах даного дослідження

побудовано 2 кореляційні матриці, які засвідчують вплив латентних факторів окремо на інвестиційний й податкових канали виведення капіталу. У дослідженні значущими факторами впливу прийнято вважати ті індикатори, які мають вплив на інтегральний показник характеристики інвестиційного та податкового каналів виведення капіталу більше ніж 0,3.

Таблиця 4 – Динаміка латентних факторів впливу на податковий та інвестиційний канали нелегального виведення капіталу в Україні за період 2004-2018 рр.

Умовне позначення показника	2004	2005	2006	2007	2008	....	2014	2015	2016	2017	2018
ІРК1	4,11	9,90	7,24	6,32	4,00	....	5,00	7,42	5,02	15,00	16,45
ІРК2	5,08	6,01	5,50	4,86	5,17	....	7,97	5,92	5,58	4,75	4,73
ІРК3	11,90	11,90	12,47	11,58	12,86	....	11,23	8,02	9,78	11,90	11,90
ІРК4	11,07	15,00	8,21	7,09	4,23	....	5,77	11,66	11,36	11,16	10,74
ІРК5	58,24	57,99	59,76	48,12	3,88	....	18,98	28,03	30,47	54,54	54,29
ІРК6	8,69	9,58	10,86	12,30	13,84	....	63,67	70,26	71,81	83,50	97,47
ІРК7	-1,49	-16,14	-0,51	1,24	6,90	....	21,74	2,59	19,07	5,63	-0,33
ІРК8	4,43	5,89	9,44	12,03	18,49	....	20,80	29,56	12,21	13,11	14,17
ІРК9	56,65	57,84	57,93	58,66	59,30	....	56,58	56,70	56,30	56,10	56,06
ІРК10	50,10	41,21	51,18	57,43	55,68	....	95,91	130,32	124,24	98,36	103,22
ІРК11	9,05	13,57	9,05	12,84	25,23	....	12,07	48,70	13,91	14,44	10,95
ІРК12	1,73	1,80	2,19	2,31	2,13	....	4,07	4,91	3,96	3,21	3,36
ІРК13	2,68	2,05	1,69	1,48	1,25	....	7,38	11,68	12,18	11,13	12,32
ІРК14	2,42	2,11	1,79	1,35	1,10	....	2,87	16,50	3,54	4,57	4,78
ІРК15	1,08	1,03	0,95	0,85	0,85	....	0,65	0,61	0,48	0,45	0,42
ІРК16	18,42	18,27	18,17	18,12	18,22	....	15,87	15,93	15,64	15,71	15,70
ІРК17	6,92	6,92	8,91	8,57	10,37	....	15,76	32,88	13,22	12,01	12,49
ІРК18	3,28	5,32	4,93	5,28	3,65	....	1,17	2,87	3,22	3,26	3,17
ІРК19	113,77	97,18	91,46	90,81	96,95	....	100,69	107,81	105,52	103,72	99,02

Джерело: складено на основі [32]

Отримані у результаті проведених розрахунків дані вказують, що інвестиційний канал виведення коштів має достатньо високий рівень статистичної значущості з 9 індикаторами, тоді як податковий – з 11 (табл. 5).

Для визначення сили та напрямку впливу визначених латентних факторів впливу на обсяги виведення коштів з використанням інвестиційних

та податкових інструментів запропоновано побудувати лінійні множинні регресії.

Таблиця 5 – Результати кореляційної матриці щодо залежності між латентними факторами та інтегральними показниками, що характеризують податковий та інвестиційний канали виведення фінансових ресурсів

Механізм нелегального виведення коштів	Коефіцієнт кореляції змінної з інтегральним показником		Коефіцієнт кореляції змінної з інтегральним показником		Коефіцієнт кореляції змінної з інтегральним показником	
	ІПК4	-0,38	ІПК8	0,63	ІПК16	-0,30
Податковий канал	ІПК5	-0,57	ІПК10	0,65	ІПК17	0,49
	ІПК6	0,59	ІПК13	0,49	ІПК18	-0,46
	ІПК7	0,72	ІПК15	-0,68		
	ІПК2	-0,36	ІПК5	-0,62	ІПК9	0,67
Інвестиційний канал	ІПК3	0,49	ІПК7	0,38	ІПК15	-0,30
	ІПК4	-0,64	ІПК8	0,64	ІПК19	0,35

З метою отримання адекватних результатів за результатами регресійного аналізу (BLUE-оцінки) було перевірено відповідність обраних залежної та незалежних змінних до всіх припущень, які висуваються до побудови класичної регресійної моделі. Розрахунок параметрів моделі за методом найменших квадратів здійснено з використанням статистичного пакету Statistica.

Модель, що описує залежність між податковим каналом виведення коштів та обраними неявними факторами впливу, має наступний вигляд:

$$\begin{aligned}
 PK = & 0,4063 + 0,0094 \cdot IPK_4 - 0,0001 \cdot IPK_5 - \\
 & -0,0015 \cdot IPK_6 - 0,0024 \cdot IPK_7 - 0,3748 \cdot 10^{-2} \cdot IPK_8 - \\
 & -0,0002 \cdot IPK_{10} - 0,0175 \cdot IPK_{13} + 0,1115 \cdot IPK_{15} + \\
 & +0,0023 \cdot IPK_{16} + 0,0009 \cdot IPK_{18}
 \end{aligned} \quad (1.1)$$

де PK – податковий канал виведення коштів;

$IPK_{4, 5, 6, 7, 8, 10, 13, 15, 16, 18}$ – комплекс фінансово-економічних та соціальних факторів.

Відповідно до побудованої регресійної моделі, то доцільно зазначити про наступні умовиводи:

– найбільший ступінь впливу на обсяги виведення коштів через податковий канал мають обсяги витрат на дослідження та розробку, тобто зі збільшенням фінансування науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт на 1 ум. од. за умови незмінності інших факторів обсяги виведення коштів через податковий канал зростають в середньому на 0,1115 ум.од.;

– деякі незалежні змінні (ІРК5, ІРК6, ІРК7, ІРК8, ІРК10, ІРК13) мають обернену залежність із залежною змінною. Зокрема, при зростанні рівня сплати відсотків за позиками на 1 ум. од., обсяги виведення коштів із використанням податкових інструментів зменшуються на 0,017 ум.од.

Важливим етапом проведення регресійного аналізу є перевірка адекватності побудованої багатофакторної моделі. Отримані результати регресійного аналізу свідчать про достатньо щільний зв'язок між результатом і факторами: обсяг виведення коштів через податкових канал описується на 62,7% факторами, які включені в модель.

Залежність між обсягом виведених коштів із використанням інвестиційних інструментів та попередньо обраними релевантними латентними факторами має наступний формалізований вигляд:

$$\begin{aligned}
 IK = & -0.6058 + 0,0028 \cdot IPK_2 + 0.0001 \cdot IPK_3 - 0.0005 \cdot IPK_4 - \\
 & -0.0002 \cdot IPK_5 - 0.0006 \cdot IPK_7 - 0.7040 \cdot 10^{-4} \cdot IPK_8 + \\
 & +0.0204 \cdot IPK_9 + 0.0905 \cdot IPK_{15} + 0.0006 \cdot IPK_{19}
 \end{aligned} \quad (1.2)$$

де IK – інвестиційний канал виведення коштів;

$IPK_{2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 15, 19}$ – комплекс фінансово-економічних та соціальних факторів.

Виходячи з побудованого рівняння регресії, доцільно зазначити наступне:

– найбільшу силу впливу на досліджуваний результативний показник має індикатор «витрати на дослідження та розробки»: при збільшенні даних витрат на 1 ум. од. обсяги виведення капіталу через інвестиційний канал зростають на 0,09 ум. од.;

– між обсягом виведення капіталу через інвестиційний канал та деякими латентними факторами (ІРК4, ІРК5, ІРК7, ІРК8) прослідковується обернена залежність. Наприклад, підвищення рівня ліквідності резервів банку на 1 ум. од. за умови незмінності інших факторів обсяги виведених коштів зростуть у середньому на 0,0005 ум. од.

За результатами регресійного аналізу встановлено, що скоригований R2 дорівнює 0,9255, що свідчить про високу вірогідність побудованої моделі. Це означає, що зміна обсягів виведення капіталу через інвестиційний канал пояснюється на 92,6% обраними латентними факторами впливу.

Проведений аналіз впливу латентних факторів на обсяги виведених коштів, отриманих у результаті корупційних та нелегальних схем, засвідчив необхідність здійснення комплексних заходів, які будуть охоплювати не лише удосконалення системи фінансового моніторингу й фіскальної служби, але й реформування всієї економічної системи й інших сфер суспільного життя. Виходячи з цього, ефективна протидія нелегальному виведенню коштів за межі країни можлива виключно за рахунок здійснення структурної трансформації таких сфер як: система кримінальної юстиції (продуктивна робота правоохоронних та судових органів дозволяє об'єктивно проводити розкриття, розслідування та нагляд у сфері відмивання незаконно отриманих коштів, ухилення від сплати податків, хабарництва, конфіскації й репатріації злочинних доходів тощо); служби фінансового моніторингу (покращення пруденційного нагляду як за фінансовими установами, так і їх клієнтами); системи державного управління (підвищення прозорості урядової інформації, скасування непотрібних або застарілих нормативних актів, дотримання заходів етики та доброчесності шляхом жорсткого внутрішнього контролю та зовнішнього аудиту) тощо [7].

2 АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТ ВИНИКНЕННЯ ТРАНСМІСІЙНИХ ЕФЕКТІВ ВНАСЛІДОК ЗАСТОСУВАННЯ БАГАТОКАНАЛЬНИХ СХЕМ НЕЛЕГАЛЬНОГО ВИВЕДЕННЯ КАПІТАЛУ

2.1 Урахування моделей тіньового руху капіталу в сучасних інвестиційних стратегіях

У сучасному економічному середовищі інвестиційні ресурси є об'єктом конкурентної боротьби країн в процесі забезпечення їх макроекономічної стабільності та розвитку. Найбільші за обсягом та найефективніші інвестиції залучають до себе саме ті країни, які впроваджують ефективні стратегії по залученню коштів. Тому формування сприятливого інвестиційного клімату та забезпечення достатнього рівня інвестиційної безпеки в країні набуває стратегічної важливості та пріоритетності. Ефективність досягнення даних цільових орієнтирів визначає динаміку економічного розвитку та можливості модернізації національної економіки.

Водночас світовий розподіл інвестицій характеризується нерівномірністю та мінливістю, спостерігається суттєва залежність обсягів залучених інвестицій та темпів зростання рівнів економічного та соціального розвитку країни. Досвід інвестиційного розвитку країн свідчить про наявність закономірностей їх функціонування – чим більш розвиненою є країна, тим потужніші обсяги інвестицій будуть у її розпорядженні в майбутньому [33].

Сучасний стан економіки України свідчить про значну актуальність інвестиційних ресурсів в процесах досягнення головних таргетів макроекономічної стабільності. Однак, для України набуття статусу привабливого об'єкта для внутрішніх і іноземних інвестицій є можливим лише при досягненні порогових значень індикаторів інвестиційної безпеки визначених Доктриною збалансованого розвитку України та критеріїв визначених Міністерством економічного розвитку і торгівлі при розробці «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки

України», основними з яких є: 1) частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій на рівні 20–30 % і вище; 2) відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП на рівні 25 % і вище; 3) відношення обсягів інвестицій до вартості основних засобів на рівні 6 % і вище [34, 35]. На сьогоднішній день, за міжнародними оцінками рівень інвестиційної безпеки в Україні є достатньо низьким, та таким, що не стимулює до зростання довіри з боку іноземних інвесторів. Погіршує дану ситуацію і наявність низки макроекономічних (нестабільність національної валюти, значний рівень корупції та тінізації економіки) та політичних факторів (політична нестабільність та військовий конфлікт), що суттєво погіршують рейтинг інвестиційної привабливості України.

На основі оцінки ступеня взаємозв'язку між драйверами тінізації економіки та рівнем попиту на інвестиційному ринку у роботі [36] здійснено ідентифікацію факторних показників, які з урахуванням часових горизонтів їх взаємодії мають найвищий вплив (дохідність державних цінних паперів на первинному ринку, доходи населення, частка прибуткових підприємств, індекс корупції, обсяг недоотриманої виручки за експорт товарів та послуг оплати за імпортом, що не надійшли на платежі, обсяг реалізованої промислової продукції), середній вплив (реальна середня заробітна плата, рівень імпорту, рівень експорту, відсоток загального податкового навантаження на бізнес, кількість платоспроможних банків, рівень ефективності правової системи в арбітражному регулюванні) та практично не впливають (офіційний рівень безробіття, офіційний курс національної грошової одиниці, відсоткова ставка за депозитами, відсоткова ставка за кредитами, обсяг прямих іноземних інвестицій в країну, обсяг державного боргу, рівень трудової міграції) на обсяг інвестицій в країні. Емпірично підтверджено наявність тісного оберненого зв'язку між обсягом капітальних інвестицій та рівнем тінізації економіки, оскільки тенденції їх зміни в переважній більшості співпадають.

Прямі іноземні інвестиції є вагомою складовою підвищення рівня соціально-економічного розвитку країни. Так, не зважаючи на те, що на

сьогоднішній день, за оцінками вітчизняних аналітиків, частка підприємств в яких не менше 10% статутного капіталу належить іноземному інвестору не перевищує 5%, їх роль в соціально-економічному розвитку країни є вагомішою за більшість вітчизняних економічних суб'єктів. Діяльність даних підприємств забезпечує робочими місцями понад 20% працездатного населення країни, формує 24% обсягу капіталу України та майже 35% її загальної валової доданої вартості [37].

Однак, не зважаючи на вагому роль даних підприємств для країни протягом останніх років спостерігається суттєве скорочення їх кількості. Крім того погіршує ситуацію і наявність значної частки *round tripping* інвестицій, тобто раніше виведених резидентами коштів, які повертають в країну під виглядом прямих іноземних інвестицій. Дані кошти суттєво спотворюють якісні показники інвестиційних процесів в країні, оскільки не є відображенням реальної активності іноземних інвесторів на вітчизняному ринку. Більшою мірою *round tripping* інвестиції є індикатором тіньових фінансових потоків, оскільки, як правило, є результатом нелегальної та прихованої діяльності економічного суб'єкта та інструментом легалізації тіньових доходів. Протягом 2010-2018 рр. майже 8,5 млрд. дол. США (22% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в країну) було виведено за кордон, а потім повернуто в Україну під виглядом іноземних інвестицій [31].

Таким чином, тінізація фінансових та інвестиційних потоків може розглядатися як загроза для економічної та інвестиційної безпеки країни, дестабілізуючий чинник її макроекономічної стабільності. Розробка сучасних інвестиційних стратегій розвитку країни має базуватися на врахуванні характеру інвестиційного каналу виведення коштів, розробці інструментарію мінімізації обсягів *round tripping* інвестицій, що в кінцевому випадку сприятиме підвищенню рівня довіри з боку іноземних інвесторів та притоку інвестицій в країну [38].

Масштабування обсягів тіньової економіки призводить до деформації інвестиційних процесів, коли значні обсяги нагромадженого капіталу виводяться з національної економічної системи за різноманітними схемами або повертаються за фіктивними інвестиційними операціями у вигляді іноземних інвестицій. Існування тіньових економічних процесів обмежує обсяги накопичення капіталу внаслідок надлишкового його використання для споживання кримінальних груп, знижує рівень його інвестування в країні через нелегальний експорт в інші країни та негативний вплив на залучення іноземного капіталу у зв'язку з формуванням кримінального середовища всередині країни [39, с. 36-37].

Передумовами для застосування інвестиційних механізмів тіньового виведення капіталу є відсутність стимулів у економічних суб'єктів спрямовувати інвестиційні ресурси для реінвестування та існуючі загрози економічній безпеці господарської діяльності. Наслідком виведення коштів з економіки України в контексті інвестиційного розвитку є зменшення інвестиційно-інноваційного потенціалу економічної системи, зниження інвестиційної активності, погіршення інвестиційної привабливості вітчизняної економіки, вилучення ресурсів із процесу суспільного відтворення [38].

2.2 Систематизація інвестиційних каналів тіньового виведення капіталу

Світові фінансові потоки обслуговують рух товарів, послуг та міждержавний перерозподіл фінансового капіталу між конкуруючими суб'єктами світового ринку. Разом з тим вони виступають індикаторами світової економічної кон'юнктури, які є ключовими для прийняття державою рішень щодо напрямів регулювання фінансових потоків.

В умовах функціонування сучасної фінансової системи з одночасною багатоканальністю та розгалуженістю тіньових економічних процесів,

відбувається зміна структури та форми фінансових ресурсів. Однією з таких форм є незаконні фінансові потоки, що фахівцями Світового фінансового співтовариства (Global Financial Integrity) [40] визначено як капітал, який є незаконно заробленим, переведеним або використаним і охоплює усі невраховані приватні фінансові потоки, які призводять до накопичення іноземних активів резидентами, що порушує існуючу нормативну базу та межі контролю над капіталом.

Незаконні фінансові потоки представляють політичний інтерес, частково тому, що вони виводять капітальні та податкові надходження з країн, що розвиваються; транснаціональна корпорація перераховує прибутки від юрисдикцій, що розвиваються з високими податками, до юрисдикцій з низьким рівнем податків, особливо у випадку зменшення податкових надходжень. Переміщення активів з країни незаконно дає змогу ухилятися від сплати податків. Трансферт незаконних фінансових потоків за кордон для корумпованих чиновників та злочинців надає доступ до видів споживання та інвестицій, яких немає у країнах походження капіталу.

Фактори, що впливають на формування незаконних фінансових потоків [41]:

1. Диверсифікація портфеля. Незалежно від того, чи існує будь-яка ознака незаконності формування коштів або переказу за кордон, власник може побажати зменшити ризик свого портфеля, придбавши активи в інших країнах, економічні успіхи яких лише слабо співвідносяться з тими, що існують у його країні. Передбачається, що ухиляючись від сплати податків, власник капіталу прагне до максимальної віддачі від інвестицій.

Аналогічним чином, неспроможність держави забезпечити стабільне інвестиційне середовище сприятиме законному або незаконному виходу капіталу. Стабільне інвестиційне середовище створює передбачувані курси валют, відсоткові ставки, віддачу від інвестицій та ставки податків, необхідні для довіри інвесторів. Ці фактори сприяють збільшенню незаконних фінансових потоків разом з іншими зовнішніми потоками капіталу, якщо

макроекономічний стан країни, що розвивається, погіршується, або якщо інвестиційні правила змінюються таким чином, щоб зменшити привабливість країни походження капіталу порівняно з іншими.

2. Приховування активів від уряду. Доведено, що грошові кошти, що знаходяться за кордоном, є більш складними для відстеження та конфіскації національним урядом. Оскільки є більше легальних перешкод, через які уряд має перейти на обох етапах: встановлення права власності на майно, переконання іноземного суду повернути їх тощо [42, 43].

Крім того, існують численні чинники, які не є специфічними для незаконних фінансових потоків, які можуть вплинути на те, наскільки корумповані чиновники і т.д. будуть прагнути приховати активи за кордоном. Одним з них є прозорість внутрішньої фінансової системи. Наприклад, якщо легко створити внутрішні банківські рахунки кандидатів або корпорацій для володіння нерухомістю, то іноземні активи можуть бути не більш привабливими в цьому сенсі. Більш того, іноземні активи може бути важче ліквідувати або отримати доступ в екстрених випадках порівняно з активами, прихованими вдома. Таким чином, непрозорість внутрішньої системи фінансового регулювання може зменшити стимули для виведення коштів з країни. Більш компетентні правоохоронні органи також збільшать стимул до переміщення коштів у інші місця. Країна, в якій правоохоронні органи є слабкими, не представляє великої загрози вилучення незаконно отриманих активів.

3. Політична стабільність. У двох попередніх пунктах передбачається, що уряд має легітимність і дотримується юридичних процедур. У багатьох країнах, що розвиваються, відбувалися послідовні хижацькі уряди, клептократичні режими, основною метою яких є збагачення вищих державних службовців. За таких обставин корупціонери можуть спеціально намагатися уникнути конфіскації активів урядом-наступником. Інша можливість полягає в тому, що корумповані еліти в стабільній країні, з довгостроковим поглядом на майбутнє, можуть дійти згоди, що не буде

ніяких вилучень корумпованих активів з обороту уряду; угода може бути лише мовчазною. Цей фактор здається менш релевантним для кримінальних підприємців та ухилячів від сплати податків.

4. Валютний контроль. Обмеження на репатріацію корпоративних прибутків, звичайно, підвищать стимули для переходу на прибуток підприємств. Зрозуміло, що жорсткіший валютний контроль для фізичних осіб, тим більше стимулів порушувати їх для цілей, які в іншому випадку можна вважати законними. Чи вплине валютний контроль на поведінку інших генераторів незаконних фінансових потоків (тобто тих, чиї джерела доходу є незаконними)? Такі обмеження ускладнюють законне переміщення активів за кордоном і заохочують протизаконні методи, але припущення літератури вказує на те, що незаконні доходи так чи інакше не переміщуються легально, оскільки це може забезпечити інформацію для уряду.

Активізація процесів експорту національного капіталу для країн, які розвиваються, в т.ч. України, із поширенням фінансової глобалізації переросла у відтік капіталу. Це можна вважати закономірним процесом, оскільки за умов відсутності перешкод національний капітал має реальну можливість знизити макроекономічні ризики, перетікаючи за кордон (у т.ч. в офшорні зони). Найбільше від цього явища страждають країни з несприятливим інвестиційним кліматом та складними механізмами інвестування в економіку. Відтік капіталу є негативним процесом, оскільки він не тільки позбавляє країну джерел фінансування, але і підриває фінансову стабільність [44].

Узагальнена оцінка детермінант відтоку капіталу, проведена в роботі [45] доводить наявність таких взаємозв'язків між макроекономічними показниками та обсягами відтоку капіталу:

– зростання обсягів прямих іноземних та портфельних інвестицій призводить до скорочення відтоку капіталу;

– підвищення рівня політичної нестабільності в країні зумовлює зростання обсягів виведення капіталу, тоді як соціально-політичні ризики мають різний вплив залежно від індикаторів, за якими проводиться оцінювання;

– зростання рівня державного боргу має обернений вплив на обсяги відтоку капіталу, тоді як приріст ВВП характеризується прямим зв'язком;

– інфляційний, процентний, кредитний, податковий та борговий економічні ризики є каталізаторами відтоку капіталу з країни;

– зростання відкритості економіки зумовлює приріст відтоку капіталу з часовим лагом у чотири квартали;

– зростання національної процентної ставки відносно міжнародного рівня зумовлює скорочення відтоку капіталу з часовим лагом у чотири квартали.

Виведення капіталу з країни має значні негативні наслідки, оскільки вироблена додана вартість виводиться, не сприяючи внутрішньому національному розвитку та ефективному відтворенню національного багатства. Крім того, виведення капіталу спричиняє: дефіцит ресурсів для фінансування національних програм та проектів розвитку; скорочення фінансового та інвестиційного потенціалу країни; потребу використання урядом зовнішніх запозичень, що стимулює виведення капіталу; формування маси «гарячих грошей», які швидко переміщуються з однієї країни в іншу і можуть спекулятивно впливати на вартість українських цінних паперів, створювати загрозу вибухової девальвації гривні; перетворення України на донора зарубіжних економік; поглиблення майнового розшарування суспільства; зростання масштабів тіньової економіки в країні; втрату зв'язку між національною валютою та динамікою національного доходу; небезпеку можливості фінансування тероризму [46].

Виведення капіталів з економіки України завдає великих збитків для можливостей формування та нарощування інвестиційного потенціалу країни. Інвестиції є важливим джерелом забезпечення ресурсного розвитку країни.

За останнє десятиріччя в Україні знизились рівень заощаджень (внаслідок кризи 2014-2015 рр.) та рівень інвестування, рис. 2.1. Так, випереджаюче зменшення заощаджень призводить до помітних зовнішньоекономічних дефіцитів, які в свою чергу вимагають фінансових капіталів (для їх покриття), що зменшує можливості та ресурси для інвестиційних та інфраструктурних проектів [47].

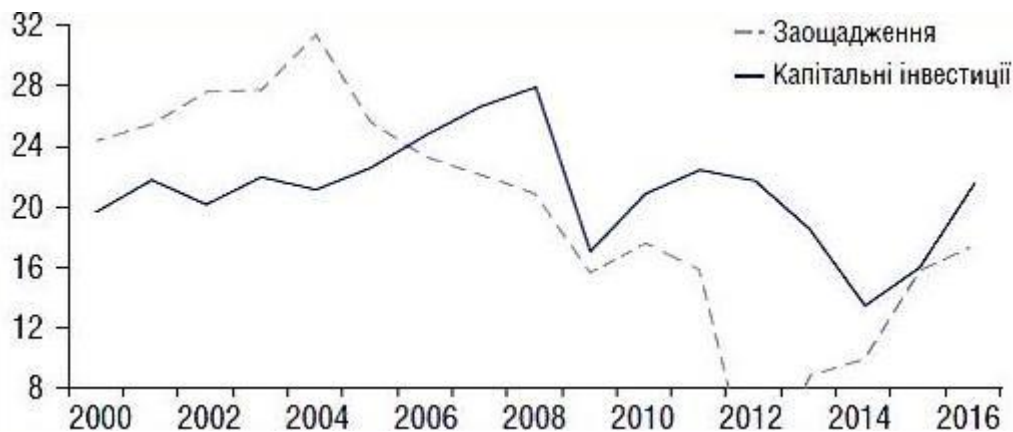

Рисунок 2. 1 – Заощадження і валове нагромадження капіталу в Україні, % ВВП [47]

Потік прямих іноземних інвестицій в Україну скоротився на 33%, до 2,4 млрд. дол. США, з огляду на політичну невизначеність. Власний капітал у нових проектах скоротився на 57%, до 1,5 млрд. дол. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Потоки прямих іноземних інвестицій [48]

Рік	Прямі іноземні інвестиції в Україну, млн. дол. США	Прямі іноземні інвестиції з України, млн. дол. США
2012	8401	1206
2013	4499	420
2014	410	111
2015	2961	-51
2016	3284	16
2017	2202	8
2018	2355	-5

Відновлення активного інвестування у 2010-2013 роках виявилось недовгим, прямі надходження зменшились, в значній мірі внаслідок

політичної нестабільності та затяжної економічної кризи у 2014 році. Це зменшення обумовлювалося, переважно, виведенням капіталу російськими та кіпрськими інвесторами.

За 2018 р. обсяг прямих інвестицій з ЄС склав 64 % або 1834,3 млн. доларів США від загального обсягу прямих іноземних інвестицій із країн світу в Україну у розмірі 2869,9 млн. доларів США. Лідерами за обсягами інвестування виявилися три країни, з яких інвестовано майже 50% загального обсягу ПІІ в Україну: Нідерланди (951,5 млн. дол. США), Кіпр (477,6 млн. дол. США), Австрія (203,7 млн. дол. США). Серед інших важливих інвесторів варто зазначити Російську Федерацію, Велику Британію, Францію, Польщу [25].

Інвестиційні потоки в Україні, поряд з своїм головним призначенням, часто є ланцюжком схем прихованого виведення капіталу. Значні обсяги капіталу виводяться за межі країни за багатоканальними тіньовими схемами та повертаються під виглядом фіктивних інвестиційних надходжень.

В умовах асиметрії стану економічної системи, що проявляється співвідношенням «зростання тіньових доходів – зменшення темпів офіційного ВВП», характерним є нестача економіки в грошових коштах, що призводить до зростання інвестиційних ризиків, зниження інвестиційної активності, зменшення пропозиції інвестиційних ресурсів.

У сучасних реаліях інвестиційного розвитку країни складається діаметральна протилежність, з одного боку, є недостатність фінансових ресурсів для здійснення різноманітних інвестиційних проектів щодо модернізації і перебудови економіки, а з іншого боку, приблизно 100% ВВП (при валютному курсі 1 долар – 25 гривень) перебуває в населення у вигляді готівки, та 100% ВВП – обсяг коштів, що виводяться у офшори. При цьому, ні комерційні банки, ні фондовий ринок не мають ані механізмів, ані інструментів із залучення заощаджень населення в інвестиційний обіг і спрямування їх у найбільш ефективні сфери і галузі реальної економіки. Крім того значні фінансові ресурси комерційних банків, сформовані за рахунок

депозитних вкладів населення, не використовуються банками для кредитування реального сектора, а спрямовуються або на покупку державних та ПДВ-облігацій, або на валютний ринок [38].

У рейтингу Doing Business [49] 2018 Україна займає 76 позицію зі 190 країн світу. Також, слід відзначити, що у рейтингу агентства Moody's Investors Service Україна покращила свій кредитний рейтинг в міжнародному економічному списку. Він змінився з Саа3 до Саа2, що означає зміна прогнозу зі "стабільного" на "позитивний". Так, на поліпшення показників вплинуло проведення структурних реформ в Україні, що допомогло країні впоратися з борговим навантаженням і поліпшити позиції на зовнішніх ринках. Крім того, у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності (ГІК) 2017/2018 Україна покращила свої позиції на 4 пункти і зайняла 81 місце серед 137 країн світу, які досліджувались (у ГІК 2016/2017 – 85 місце серед 138 країн).

Нестабільність економіки і неодноразова девальвація гривні за останні десять років обумовили невизначеність і нестабільність економіки в цілому та негативно вплинули на довіру інвесторів. За якістю макроекономічного середовища Україна зайняла 128-е місце, переважно з огляду на високий рівень інфляції, значний державний борг та наднизький кредитний рейтинг країни.

Недостатній рівень розвитку фінансових ринків також є стримуючим фактором, що впливає на інвестиційні потоки. Низькі показники діяльності та ненадійність банків свідчать про невідповідність фінансових послуг потребам бізнесу та про недосконалість регулювання ринку цінних паперів; за індексом ГІК 2016-2017 років Україна зайняла 130-е місце за рівнем розвитку фінансового ринку [50].

Проблеми використання інвестиційних каналів у схемах тінізації господарської діяльності та виведення коштів, отриманих злочинним шляхом досліджені лише фрагментарно. Потребує системного підходу визначення способів використання інвестиційних каналів у тіньових схемах, що

передбачає врахування явних або неявних трансмісійних ефектів, та напрямів детінізації спотворених фінансових та інвестиційних потоків.

Враховуючи наявність різноманітних конфігурацій тіньового виведення капіталу, визначення методичного інструментарію для ідентифікації каналів відтоку коштів, пов'язаних зокрема з інвестиційною діяльністю, є актуальним та на часі.

Інвестиційні канали тіньового виведення капіталу – складні розгалужені механізми виведення тіньових потоків капіталів з країни походження з подальшим їх поверненням у вигляді інвестиційних вливань [38].

Існуючі інвестиційні канали тіньового виведення капіталу в більшості є взаємозалежними, тому їх функціонування спричиняє трансмісійні ефекти, що проявляється у кумулятивному та синергетичному характері результату їх функціонування.

З метою проведення процедури ідентифікації каналів тіньового виведення капіталу за інвестиційною складовою запропоновано набір критеріїв ідентифікації, які дозволять визначити приналежність інвестиційних дій або операцій до каналів тіньового характеру.

1. *Прямий чи опосередкований механізм виведення коштів.* Умовно можна класифікувати наявні інвестиційні канали як безпосередні та опосередковані. Безпосередні інвестиційні канали характеризуються виведенням капіталів суто інвестиційної природи, наприклад дивідендів вітчизняних та іноземних інвесторів. Опосередковані інвестиційні канали налічують безліч конфігурацій, які в глобалізаційному середовищі сприяють перетоку капіталів та розпоршують інвестиційний потенціал.

До опосередкованих інвестиційних каналів тіньового виведення капіталів можна віднести фіктивні цінні папери, тіньові приватизаційні схеми, офшорні схеми, фінансовий лізинг. Різноманітні комбінації взаємодії опосередкованих інвестиційних каналів ускладнюють відстеження обсягів виведених капіталів, впливів трансмісійних ефектів та оцінку втрат інвестиційного потенціалу країни походження коштів.

2. *Офіційні або приховані джерела інвестицій.* Зростання тіньового сектора характеризується приховуванням джерел інвестицій. Тому розрізняють офіційні (легальні) та приховані (нелегальні) джерела формування інвестиційних коштів. Походження джерел інвестицій визначають законність їх подальшого руху за інвестиційними каналами.

3. *Продуктивний або непродуктивний вплив капіталу.* Продуктивний вплив капіталів за інвестиційним каналом відбувається за операціями, які мають законний характер і є доцільними з точки зору зміцнення інвестиційних зв'язків та позицій України на світовому ринку. До непродуктивного впливу капіталів призводять операції, здійснення яких має протиправний характер або є неефективним для країни. До таких операцій, зокрема, відносяться ті, що здійснюються з метою оптимізації умов інвестування, ухилення від оподаткування, легалізації (відмивання) коштів, одержаних злочинним шляхом, тощо.

4. *Сфера виникнення операцій з виведення коштів інвестиційної природи* – страхова, банківська, зовнішньоекономічна, ринок цінних паперів тощо.

Найбільш розповсюджені сучасні схеми виведення капіталів містять багато різнопланових елементів та інструментів реалізації. Тому класифікувати їх в певні види типових схем проблематично, особливо враховуючи трансмісійні ефекти їх функціонування, що виникають в різних сферах [51].

Розглянемо детально найбільш поширені інвестиційні канали виведення коштів.

Використання акцій в тіньових схемах є найбільш розповсюдженим варіантом використання цінних паперів з метою незаконного виведення капіталу за кордон. Це здійснюється шляхом купівлі-продажу цінних паперів (особливо акцій) українських емітентів нерезидентами. Особа-нерезидент України купує акції за дуже низькою ціною і продає їх своїм довіреним особам за ціною в декілька сотень або тисяч разів вищою від реальної їх

вартості (безпосередньо або через брокерів). Кошти, які акумулюються на рахунку нерезидента згодом перераховуються за кордон під виглядом повернення інвестицій.

Загалом використання цінних паперів з метою відмивання нелегального капіталу відбувається шляхом:

- ✓ придбання резидентами по договорах-дорученнях пакетів акцій (часто неліквідних) вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності у фірм-нерезидентів за цінами, значно вище їхньої ринкової вартості;
- ✓ укладання угод юридичною особою з однієї й тією ж стороною щодо купівлі, а потім продажу тих самих цінних паперів;
- ✓ операції з ошадними сертифікатами й іншими цінними паперами, які регулярно погашаються або викуповуються в короткий строк з моменту їхнього випуску;
- ✓ одержання прав власності на "великий" пакет цінних паперів по договорах дарування або міни;
- ✓ регулярних операцій купівлі з подальшим перепродажем цінних паперів, які не мають котирування й вільно не обертаються на організованому ринку цінних паперів (за умови, що прибуток від їхньої реалізації спрямований на придбання високоліквідних цінних паперів, які вільно обертаються на організованому ринку);
- ✓ одночасного виставляння клієнтом доручень на купівлю й продаж цінних паперів й інших похідних фінансових інструментів за цінами, які мають помітне відхилення від поточних ринкових цін за аналогічними угодами [52].

Визначальним чинником розповсюдженості операцій з фіктивними цінними паперами є недосконалий механізм функціонування на засадах конкуренції вітчизняних інвестиційного та фондового ринків, а також недостатність законодавчої бази щодо урегулювання правового поля діяльності цих ринків тощо.

Тіньові приватизаційні схеми в Україні супроводжуються суттєвими недоліками і зловживаннями, для них характерним є масовість і швидкість приватизації, брак чіткого законодавчого поля, що призводить до привласнення капіталу й отримання надмірних прибутків. Класичні сценарії приватизації в Україні відбуваються шляхом передачі державних пакетів акцій до статутних фондів інших компаній, відчуження майнових комплексів через доведення до банкрутства, реорганізації заборонених до приватизації держпідприємств з виокремленням привабливих активів на інші компанії, умисного дроблення контрольного пакета акцій тощо [53].

Наслідками здійснення непрозорої приватизації державних підприємств стали зниження інвестиційної та інноваційної активності, зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки, труднощі створення конкурентного середовища, що посилюють загрозу національним інтересам і економічній безпеці держави. Тіньові приватизаційні схеми призводять до сповільнення темпів нарощення або деформації інвестиційного потенціалу об'єктів господарювання.

Докапіталізація дочірніх філій іноземних банків за рахунок конвертації кредитів материнських компаній забезпечує ріст обсягів прямих іноземних інвестицій. За розрахунками Нацбанку, без урахування рекапіталізації в Україну в 2016р. надійшов лише \$1,1 млрд [54].

Round tripping інвестиції - явище, яке означає виведення резидентами за кордон коштів, які потім повертаються в країну у вигляді прямих іноземних інвестицій. Обсяг прямих іноземних інвестицій, здійснених за рахунок коштів вітчизняного походження, в 2018 р. склав 485 млн дол. (270 млн дол в 2017 р.), за оцінками Національного банку України. Це становить 21 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну в 2018 р. Ці операції здійснювалися переважно через Кіпр, Нідерланди, Швейцарію і Австрію. Загалом протягом 2010-2018 рр обсяг коштів резидентів, які були виведені за кордон, а потім повернуті в Україну як іноземні інвестиції, склав 8,4 млрд дол або 22% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій за

цей період. Найбільші обсяги round tripping інвестицій спостерігалися протягом 2010-2013 рр, коли вони становили близько третини від загального обсягу прямих іноземних інвестицій.

Оцінки масштабів реінвестування капіталу в країні походження через інвестування round tripping зображено на рисунку 2.2.

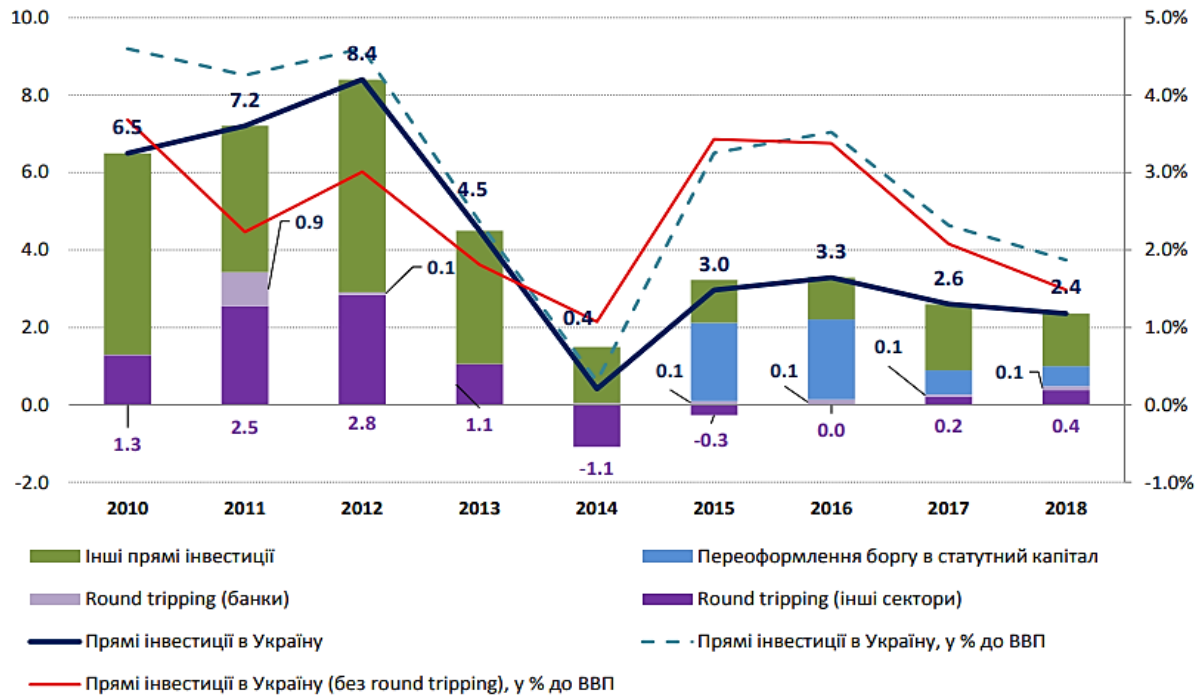

Рисунок 2.2 – Прямі іноземні інвестиції в Україну (ПІІ), млрд дол. США [55]

Найбільші обсяги round tripping інвестування спостерігались впродовж 2010-2013 років – в середньому на рівні 32.7% від загального обсягу. Таких інвестицій було спрямовано до підприємств реального сектору у розмірі 87% (рис. 2.3).

У 2014-2015 роках спостерігався відтік коштів з України за такими операціями, що пов'язано з політичними змінами в країні, а також початком воєнних дій на Сході. У 2016 – 2018 роках відновився чистий притік коштів за операціями round tripping інвестування, але в значно менших обсягах, ніж напередодні кризи. У 2016 році вони забезпечили 4,1%, у 2017 – 10,4% притоку ПІІ в Україну. Найбільші обсяги операцій round tripping здійснювались через Кіпр, Нідерланди, Швейцарію та Австрію.

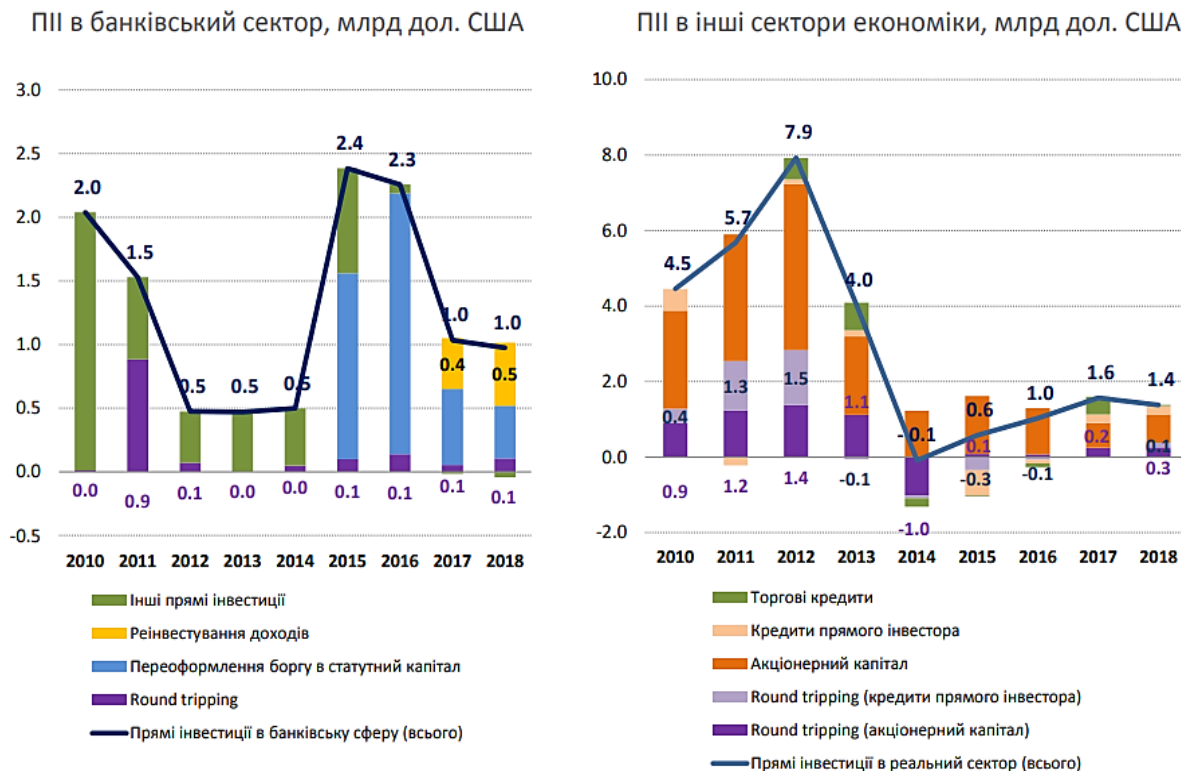

Рисунок 2.3 – Обсяги round tripping інвестування надходили впродовж 2010-2013 років до реального та фінансового секторів [55]

Офшорні схеми є найбільш використовуваними каналами виведення капіталів, що сприяють, з однієї сторони оптимізації оподаткування та захисту активів, а з іншої - зниженню фіскального та інвестиційного потенціалів країни походження. Країни, що розвиваються, використовують офшори для приховування та подальшого узаконювання нелегально здобутого капіталу, виведення чесного бізнесу в більш безпечне правове середовище, захисту капіталу від свавілля влади своєї держави [56]. В Україні протягом останніх років набули загальнодержавного характеру проблеми, пов'язані з відмиванням коштів через офшорні зони та незаконним відшкодуванням податку на додану вартість.

У класичному варіанті офшорна схема виглядає наступним чином: резидент України переказує грошові кошти офшорній компанії (або неофшорній компанії, рахунок якої знаходиться в офшорі) за

зовнішньоекономічні операції. Потім грошові кошти використовуються за кордоном, таким чином відбувається розрив ланцюга операцій. Отриманий прибуток разом з легалізованими у такий спосіб коштами може залишитися за кордоном або/та в повному чи частковому обсязі повернутися на Україну завдяки зовнішньоекономічним угодам (під виглядом товарних контрактів, інвестицій тощо).

Фінансовий лізинг є фінансовим інструментом, який передбачає розподіл володіння і власності, та є привабливим для використання в тіньових схемах. З метою приховування кінцевого отримувача вигод від фінансових операцій використовується лізинговий механізм, нівелюючи його головну мету – фінансування оновлення основних засобів. Цьому сприяють слабкі важелі регулювання фінансових послуг, які створюють умови для їхнього використання у податковій оптимізації, при відмиванні коштів, отриманих злочинним шляхом, та в інших схемах тінізації господарської діяльності. Лізинг використовується у тіньових схемах як фінансова операція, що створює канали виведення капіталу до офшорних юрисдикцій. Зловживання на ринку фінансового лізингу полягають у здійсненні операцій фіктивного лізингу, виведенні активів в офшорні юрисдикції за допомогою фінансового лізингу, маскуванні під операції фінансового лізингу продаж за завищеними цінами зношеного обладнання [57].

Спільні венчурні фонди часто використовуються у схемах ухилення від оподаткування, оскільки до складу їх активів застосовуються найменш жорсткі вимоги згідно чинного Податкового Кодексу. Крім того, венчурні фонди залишаються привабливими осередками для вливання тіньових фінансових ресурсів до ризикового підприємництва. Оскільки венчурні фонди акумулюють інвестиційні активи значної кількості інвесторів, то існує ризик виведення інвестиційних потоків за кордон. Свідченнями того, що венчурні фонди є учасниками тіньових схем виведення капіталу є надвисокі показники зростання чистих активів, що автоматично породжує сумніви щодо джерел доходів а також схильність до збитковості венчурних фондів

наприкінці терміну існування, тобто до моменту виникнення зобов'язань щодо оподаткування доходів інвесторів.

Вільні економічні зони та території пріоритетного розвитку створені на державному рівні в цілях залучення інвестицій у депресивні регіони, розвитку продуктивних сил країни та високотехнологічних виробництв. Значна частина вкладених у них інвестицій завозилась в Україну з офшорних юрисдикцій, що означає неоподатковане завезення виведених раніше в ті ж самі офшори українських капіталів, а також ще одну з форм діяльності, спрямованої на мінімізацію оподаткування [58].

Спекулятивне інвестування націлене на отримання прибутку за рахунок курсової різниці між ціною купівлі та ціною продажу цінних паперів. Подібні інвестиції здійснюються на короткострокову перспективу.

Розміщення капіталовкладень в об'єкти інвестування, розташовані за межами України, призводить до зменшення національного внутрішнього продукту внаслідок відтоку внутрішніх капіталів за кордон; загрози значної втрати валютних та майнових цінностей внаслідок їх вивезення за кордон без мети повернення цих цінностей та прибутку в державу [59].

Повернення псевдоінвестицій або сплата нерезидентам дивідендів, що суттєво перевищують реально вкладений іноземний капітал - найпоширеніші схеми неповернення валютних коштів [60].

Фіктивні страхові операції спрямовуються на мінімізацію оподаткування суб'єктів господарювання, виведення грошових коштів з обороту та перерахування за кордон або одержання інших економічних переваг як страховиками, так і третіми особами. Основними інструментами на страховому ринку, в схемах відмивання злочинних доходів, є: укладання договорів страхування за малоймовірними ризиками; фіктивні документи щодо настання страхового випадку; укладання агентських договорів із завищеною комісією; перестраховування у компаній з незадовільним фінансовим станом; «сміттєві» цінні папери (акції, векселі, інвестиційні сертифікати); конвертування коштів у готівку; виплата страховою компанією

значній кількості фізичних осіб страхового відшкодування протягом короткого проміжку часу.

Найбільш поширеним інструментом відмивання грошей є перестраховування, як «внутрішнє» (у страховиків-резидентів), так і «зовнішнє» (у страховиків-нерезидентів). Перестраховування не є страховою операцією, його відносять до фінансових заходів, що припускають перерозподіл між страховими організаціями створеного первинного страхового фонду. Прагнення максимально розподілити ризики, неоднорідність останніх і їхня сумарна величина припускає проведення операцій перестраховування на міжнародному страховому ринку, що обумовлює відтік валюти у вигляді перестрахових премій. З перестраховуванням пов'язана безліч нелегальних схем переміщення грошей за кордон. Національна комісія з фінансових послуг виділяє різні види перестраховування: «тверде» перестраховування, де характерною є робота з перестраховиками-нерезидентами, що мають високий рейтинг фінансової надійності, а відтак ризик легалізації коштів є достатньо низьким; «м'яке» - представлене страховиками країн Балтії, Росії, Польщі та інші, які дуже часто пов'язані з офшорами та використання яких полягає, в основному, в ухиленні від сплати податків, нелегальному експорту капіталу, створенні неформальних грошових фондів і відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом.

Ураховуючи, що за останні роки понад 70% повідомлень про підозрілі фінансові операції від небанківських установ було зафіксовано саме страховими компаніями, пріоритетними функціями держави на ринку страхових послуг має бути створення оптимальних умов для діяльності страхових компаній з одночасною мінімізацією ризиків їх використання для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансування тероризму [61].

Підсумовуючи, зазначимо, що можливість непродуктивного виведення капіталів з країни під виглядом легальних операцій обумовлюється

існуванням системних недоліків законодавчого регулювання діяльності в інвестиційній, фінансово-кредитній, страховій і зовнішньоекономічній сферах.

Запропонований підхід дозволяє ідентифікувати приналежність основних інструментів, які застосовуються з використанням зовнішньоекономічних, фінансових, страхових, банківських операцій до інвестиційних каналів тіньового виведення капіталів. В основі розробки даного підходу, було припущення, що застосування основних інструментів зовнішньоекономічних, фінансових, страхових, банківських операцій в тіньових схемах призводить до виведення за кордон фактичних та потенційних інвестиційних ресурсів і, отже, повинно бути визначено критерії ідентифікації інвестиційних каналів тіньового характеру.

Даний підхід може бути використаний як інструмент оцінки ефективності державної інвестиційної політики, особливо в сфері нарощення інвестиційного потенціалу, як на мікро- так і на макрорівні.

Подальшого розвитку потребує дослідження та оцінка трансмісійного ефекту, що виникає в результаті взаємозалежного використання різних операцій, що використовуються в схемах тіньового виведення капіталу за інвестиційними та податковими каналами [51].

2.3 Детермінанти виникнення податкових розривів в економіці

Недосконалість податкового законодавства, високий рівень корупції та тінізації призводять до погіршення макроекономічної ситуації в країні та дисбалансу в економіці. Одним із наслідків зазначених процесів є зменшення обсягу податкових надходжень до бюджету за рахунок формування податкових розривів [62].

Дослідження сутності податкових розривів, їх взаємозв'язку з показниками економічного розвитку країни активно досліджувалося представниками міжнародної економічної спільноти багатьох країн світу.

Багато авторів досліджували сутність податкових розривів в економіці. На думку американського вченого Е. Тодера податковий розрив являє собою різницю між величиною податкових зобов'язань платників податків відповідно до законодавства та сумою податків, які були добровільно і своєчасно сплачені. Існування податкового розриву, на його думку, зумовлено наявністю трьох складових: незареєстрованої діяльності, заниженням обсягів та ухиленням від сплати податків і зборів [63].

Дж. Мак Мануста та Н. Уоррен визначали податковий розрив як різницю між теоретичним обсягом податкових зобов'язань та сумою фактично зібраних платежів [64].

Хваджа і Айер визначають податкові розриви як різниця між обсягом потенційних доходів і фактично зібраними доходами [65].

Одними із перших, оцінкою обсягів податкових розривів займалися М. Аллінгхем та А. Сандмо (1972). В своїх роботах [66] автори намагалися дослідити статичні та динамічні аспекти прийняття платниками податків рішення щодо доцільності ухилення від виконання своїх податкових зобов'язань та займалися розробкою моделі, яка б описувала їх поведінку.

Однак, як правило, практично всі автори погоджуються з думкою про те, що однією із найбільш головних детермінант виникнення податкових розривів в економіці є наявність тіньового сектора економіки, головним інструментом якого є ухилення від оподаткування, частка якого для деяких країн світу має загрозливий характер [67, 68, 69].

Останніми роками теорія податкових розривів знаходить дедалі більшу актуальність та виступає об'єктом дослідження значної кількості праць. В переважній більшості податковий розрив розглядається з двох основних позицій: як результат навмисних незаконних дій платників податку (tax compliance gap) та як наслідок неефективної або досить лояльної податкової політики держави (tax policy gap). Остання являє собою потенційну суму податків та зборів, яка не надходить до бюджету внаслідок рішення уряду не оподатковувати конкретну податкову базу. Крім того, це вартість податкових

пільг, надбавок і пільг, наданих урядом для компенсації від джерела доходу, який в іншому випадку може бути оподаткований.

Однак в контексті протидії тінізації економіки більшого дослідження набуло tax compliance gap. Науковцями досліджуються інструменти, причини та мотиви навмисного приховування своїх доходів та практично не приділяється уваги tax policy gap. Таким чином, урядами переважної більшості країн світу практично ігнорується можливість зростання обсягу податкових надходжень до бюджету за рахунок перегляду доцільності запровадження податкових пільг та їх оптимізації.

Tax compliance gap є більш загальновизнаною частиною податкового розриву та визначається як різниця між сумою податку, яка може бути отримана податковими органами за умови повного дотримання всіма платниками податків та зборів своїх зобов'язань та обсягом фактично отриманих податкових надходжень. Розробкою методичних підходів до оцінки рівня податкового розриву зумовленого навмисними незаконними діями платників податків займаються як окремі науковці так і органи державної влади різних країн (наприклад, HM Revenue and Customs у Сполученому Королівстві (2013) [70]; Служба внутрішніх доходів у Сполучених Штатах (2012) [71], Інститут Фінансової політики в Словаччині (2012) [72] тощо).

Однак, як свідчить аналіз наукової літератури оцінкою обсягів податкових розривів як правило займаються високорозвинені країни та країни ЄС. Мерфі і Петерсен [73] (2018) вважають, що лише одинадцять країн ЄС здійснюють власні оцінки податкових розривів для визначеної кількості платежів, і лише одна (Сполучене Королівство) – для всіх основних податків.

Таким чином, можна зробити висновок, що проблема існування податкового розриву в економіці є малодослідженою, особливо на рівні країн з низьким та середнім рівнем розвитку. Однією із причин даної ситуації є складність врахування всіх можливих втрат в процесі розрахунку та

неможливість розробки уніфікованих підходів, які були б єдиними для більшості країн світу, зважаючи на суттєві відмінності в законодавчій базі [74].

Найбільш дослідженим з точки зору оцінки податкового розриву є ПДВ, рівень якого в розрізі окремих країн світу суттєво відрізняється та становить від 1,4% (для Швеції) і 37,18% (для Румунії). Сума загального збитку в ЄС за підрахунками міжнародних експертів оцінюється в розмірі 151,5 млрд. євро (EC DGT 2017) [75].

Аналіз існуючих підходів до визначення детермінант податкових розривів показує значну кількість індикаторів, що визначають можливості суб'єктів господарювання щодо ухилення від сплати податків.

Джексон і Міллірон (1986) [76] розглядали десять ключових змінних - вік, стать, освіта, рівень доходів, джерело доходу, граничні податкові ставки, рівень справедливості, складність податкової системи, revenue authority initiated contact and tax morale.

Ріахі-Белкауї А. (2004) [77] визначає чотири категорії детермінант ухилення від сплати податків: демографічні; культурні та поведінкові; правові та інституційні; економічні. В своїй роботі автор, на прикладі 30 розвинених та тих, що розвиваються, країн проводив аналіз головних детермінант ухилення від сплати податків. На основі аналізу він зробив висновок про те, що рівень економічної свободи, розвиненість ринку цінних паперів та ефективність конкурентного законодавства позитивно впливають на ступінь дотримання платниками податків податкового законодавства, а високий рівень фінансової злочинності та погіршення криміногенної ситуації в країні знижують рівень податкової відповідальності платників.

Пізніше Пікур і Ріахі-Белкауї (2006) [78] доповнили вищезазначений перелік детермінант показниками рівня бюрократії та корупції. В якості характеристики ступеня бюрократії автори використовували відсоток податкових витрат уряду від ВВП. Аналіз засвідчив, що низький рівень

корупції позитивно впливає на дотримання податкового законодавства, тоді як високий рівень бюрократії збільшує кількість ухилень від сплати податків.

Річардсон (2006) [79] в своїй роботі більш детально провів дослідження саме економічних та демографічних детермінант. Ухилення від сплати податків він вимірював за допомогою прямого підходу, що враховує правові та інституційні (демократія і правова система), економічні (економічний розвиток), неекономічні (релігійні), культурні та поведінкові змінні. На основі вибірки з 45 розвинених країн та країн, що розвиваються, автор зазначає, що складність податкового законодавства позитивно пов'язана з ухиленням від сплати податків, тоді як високі рівні освіти, доходів, справедливості та податкової моралі негативно пов'язані з тією ж змінною.

Річардсон (2008) [80] включає правові, політичні та релігійні змінні. На основі вибірки 47 країн він зазначає, що індивідуалізм негативно пов'язаний з ухиленням від сплати податків, тоді як уникнення невизначеності позитивно пов'язане з тією ж змінною. На відміну від висновків Цакуміс та ін. (2007) [81], автор стверджує, що маскулінність не суттєво впливає на ухилення від сплати податків, рівень правозастосування, довіри до влади та релігійності мають негативний вплив.

Габор (2012) [82] розглядаючи модель Цакуміс та ін. (2007), додає два нових культурних показники – довгострокову орієнтацію та поблажливість. На основі даних за період 2008-2010 років для 58 розвинених і таких, що розвиваються країн, автор робить висновок, про те, що культурні виміри не впливають на ухилення від оподаткування. Крім того, маскулінність негативно пов'язується з ухиленням від сплати податків, тоді як уникнення невизначеності характеризується позитивною кореляцією. ВВП негативно пов'язаний з заниженням бази оподаткування.

Ріахі-Белкауї (2004) [77] всі підходи до обґрунтування детермінант ухилення від оподаткування розділив на три види: теорія загального стримування, моделі економічного стримування та фіскальні психологічні моделі.

Моделі економічного стримування базуються на співставленні обсягів витрат та вигод для платника податків, який ухиляється від оподаткування. Відповідно до даної моделі особа буде схильна ухилятися від оподаткування до тих пір, доки вигода від такого ухилення буде перевищувати очікувані витрати (штрафи або інші виплати) пов'язані зі виявленням факту порушення податкового законодавства (Хассельдін і Беббінгтон, 1991 [83]; Девос, 2014 [84]). Факторами, що визначають схильність платника до незаконного виведення коштів виступають економічні, правові та інституційні характеристики країни (якість правової системи, рівень корупції, бюрократії, державне регулювання конкуренції).

Фіскальні психологічні моделі вивчають переконання платників податків та здійснюють прогнозування їх поведінки щодо дотримання податкового законодавства (Хассельдін і Беббінгтон, 1991 [83]). Ці моделі передбачають вивчення податкової історії платників та виявлення причин, які спонукали їх до ухилення від оподаткування (Льюїс, 1982 [85]). Відповідно до даних моделей найбільш впливовими факторами є вік, стать, соціально-економічний стан платника, рівень освіти та професія, рівень податкової моралі.

Прихильники теорії загального стримування стверджують про те, що рівень фінансової злочинності зменшується під впливом загрози понести покарання. До факторів, що спонукають до зростання податкової відповідальності платника є усвідомленість про наслідки, швидкість, суворість покарання за порушення законодавства. (Стек, 2010) [86].

Маджерова І. (2015) [87] визначає залежність розриву ПДВ від трьох категорій детермінант: соціоінституційних (в якості незалежної змінної використовується індекс сприйняття корупції), економічних (темп зростання ВВП) та податкових (базова ставка ПДВ).

Т. Лешник, Т. Ягрич, В. Ягрич (2018) [88] проводили оцінку залежності розриву ПДВ від наступних категорій: макроекономічна стабільність, рівень фіскального адміністрування, розрив ПДВ попереднього періоду, регіональні

відмінності. В якості показника макроекономічної стабільності автор застосовував розмір ВВП на душу населення. Як показник, що характеризує рівень фіскального адміністрування застосовувалися показник частки аудиторських перевірок щодо повноти нарахування та сплати ПДВ в загальній кількості перевірок, та показник прибутковості аудиторської діяльності в контексті ПДВ як частка від загального ефекту від аудиторських перевірок.

Акінбоад (2014) [89] зробив висновок про те, що сектор економіки суттєво впливає на рівень податкового розриву. Так, представники виробничої сфери більш схильні до ухилення від сплати податків, навіть за умови, що сфера виробництва не є визначальним фактором рівня складності процесів реєстрації бізнесу та подальшого ведення діяльності. Вік і стать власника бізнесу, ступінь поінформованості щодо специфіки роботи підприємств малого та середнього бізнесу не впливають на рівень дотримання податкового законодавства. Автор наголошує на тому, що чим вищий рівень освіти власника, тим вища ймовірність дотримання законодавства.

Аннан та ін. (2012) [90] в основу визначення детермінанти ухилення від сплати податків у Гані з 1970 по 2010 рік поклав модель попиту на валюту. Використовуючи методику Auto-Regressive Distributed Lag, прийшов до висновку, що дохід на душу населення, середня ставка податку, вік та інфляція позитивно та суттєво пов'язані з ухиленням від сплати податків, в той час як гендерні відмінності мають негавний та значний зв'язок із ухиленням від сплати податків.

На думку Мерфі (2014) [91] ухилення від сплати податків включає такі детермінанти: торгівлю тіншовою економікою, неоподатковуваний дохід від шахрайства та іншого злочину, податок на приріст капіталу, податок на спадщину, офшорний податок, кримінальні напади на податкову систему, недогляд (помилки чи недбалість платників податків), помилки (внаслідок дії).

Лангфорд і Оленбург (2015) [92] оцінюють повноту податкових надходжень та рівень податкового потенціалу на основі даних 27-річного періоду для 85 країн, що характеризуються середнім та низьким рівнем розвитку. В якості факторів впливу автори використовують структуру промисловості, освіту та торгівлю. До екзогенних змінних, які впливають на неефективність надходжень від ПДВ, автори відносять Індекс сприйняття корупції; відношення тіньової економіки до ВВП та рівень відкритості економіки.

Найчастіше до найбільш впливових детермінант податкових розривів науковці відносять:

- внутрішні фактори, які включають рівень економічного розвитку країни, що представлений обсягом ВВП (Гупта, 2007 [93]; Пессіно і Феночіетто, 2010 [94]), рівнем державного боргу (Тейра і Хадсон, 2004 [95]), динамікою зміни курсу валют, рівнем інфляції (Танзі, 1988 [96]), рівень виробничої спеціалізації або структура економіки, індикатором якої виступає галузевий склад ВВП (Піанкастеллі, 2001 [97]; Карагез, 2013 [98]);

- рівень соціального розвитку, до якого відносять обсяг державних витрат на освіту, рівень неграмотності населення (Пессіно і Феночіетто, 2010 [94]; Піанкастеллі, 2001 [97]) і темп приросту населення в країні (Бал і Уоллес, 2005 [99]).

Крім того існує ряд учених, які поряд із кількісними показниками розвитку країни проводять оцінку і якісних показників, а саме: ефективність діяльності уряду та державних інституцій, рівень політичної стабільності, голос і підзвітність, а також рівень громадянських та політичних прав в суспільстві (Берд та ін., 2008 [100]; Мартін-Майорал и Урібе, 2010 [101]), та зовнішні фактори: обсяг прямих іноземних інвестицій та обсяг зовнішньої торгівлі (Касса, 1997 [102]; Гупта, 2007 [93]; Берд та ін.[100], 2008).

На сьогоднішній день, найчастіше платники податків в Україні застосовують нелегальні схеми ухилення від оподаткування щодо наступних платежів:

- Податок на додану вартість: фіктивне підприємництво, реалізація товарів без відображення в деклараціях, здійснення діяльності з відображенням її як такої, що звільнена від оподаткування.
- Податок на прибуток підприємств: створення фіктивних підприємств, у яких офіційно на балансі відсутні активи, здійснення підприємницької діяльності без реєстрації, маніпулювання групою по сплаті єдиного податку, завищення/заниження вартості товарів.
- Податок на доходи фізичних осіб: неофіційне працевлаштування, фіктивна зайнятість, реєстрація працівників як фізичних осіб-підприємців, часткове декларуванням розміру заробітної плати, тощо.
- Митні платежі: навмисне завищення (заниження) митної вартості товарів, нелегальне перевезення товарів через кордон, тощо.

За оцінкам експертів [103] застосування даних схем призводить до значних втрат державного бюджету, аналіз яких наведений в таблиці 1.

Таблиця 2.2 - Порівняльний аналіз фіскального ефекту від ухилення від оподаткування в Україні, млрд. грн. на рік [103]

Схема	Обіг	Умовні втрати доходів бюджету
Офшорні схеми	260-320	50-65
Конвертаційні схеми	40-50	12-15
«скрутки»	50-60	10-12
«сірий імпорт, контрабанда»	80-230	25-70
Фіктивне підприємництво	15-16	до 2,5
ФОП замість найму	10	2,5-5
Заниження оборотів	18	1-1,5

Таким чином на сьогоднішній день теорія податкових розривів є досить розвиненою в країнах Європейського Союзу, однак в Україні вона знаходиться лише на стадії свого формування. Практично відсутні напрацювання щодо оцінки рівня податкового розриву та основних факторів його формування, не розроблені механізми протидії ухилення від сплати

податкових платежів. Ураховуючи те, що податкові платежі займають вагомую частину надходжень до бюджету, оцінка обсягу недоотриманих надходжень є важливою складовою процесу розробки та реалізації політики детінізації економіки. Особливості формування податкових розривів визначаються специфікою податкової системи країни, зокрема: кількістю податкових платежів, складністю процедури їх нарахування та сплати [62].

3 МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ ЕФЕКТІВ ВІД ВИКОРИСТАННЯ ФІСКАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

3.1 Аналітична оцінка складових елементів податкових розривів залежно від рівня тінізації економіки

Виходячи з аналізу, наведеного в розділі 2.3, ідентифікація найбільш вагомих драйверів впливу на обсяг податкових розривів буде здійснена в розрізі наступних груп показників:

1) Економічні: низка податкових платежів (TP), загальне податкове навантаження на бізнес (TBB), рівень безробіття (UNE), реальна середня зарплата (RAS), обсяг державного боргу (PD), рівень ВВП, індекс корупції (COR), рівень інфляції (INF), обсяг прямих іноземних інвестицій (FDI), обсяг експорту (EXP) та імпорту на товари та послуги у відсотках від ВВП (IMP);

2) Соціальні: рівень неграмотності населення (LIP), темп приросту населення в країні (NP), рівень трудової міграції (MIGR), тривалість життя (LL);

3) Інституційні: рівень політичної стабільності (PS), рівень економічної свободи (EF), рівня бюрократії (LB), рівень громадянської свободи (LCL).

Для того, щоб дослідити взаємозв'язок між драйверами тінізації економіки та величиною податкового розриву, аналіз ступеня впливу факторних показників на результуючий буде проведено за двома класифікаційними ознаками:

1) в розрізі 5 різних груп країн, а саме: країни, що розвиваються, G20, G7, ЄС та ОЕСР. Проведення дослідження в рамках даних груп показників дозволить врахувати нерівність в рівнях розвитку окремих груп країн за співвідношенням показників економічного, соціального та інституційного розвитку та податкових розривів, відмінності зумовлені специфікою побудови державної фінансової, податкової, інвестиційної політики в рамках окремих об'єднань країн;

2) за обсягом тінізації економіки. Оцінка за даною класифікаційною ознакою дозволяє визначити ступінь впливу окремих драйверів ухилення від оподаткування залежно від розміру нелегального сектору економіки. На нашу думку, окремі фактори економічного та соціального розвитку по різному впливають на можливість та бажання економічних суб'єктів до застосування тіньових схем виведення коштів.

Залежність між визначеними показниками може характеризуватися трьома основними напрямками: бути лінійною, нелінійною та асиметричною.

На першому етапі перевірку економетричної гіпотези про наявність негативного зв'язку між визначеними драйверами та податковими розривами будемо здійснювати за допомогою логарифмічної оцінки методом найменших квадратів. Головною особливістю даної моделі є те, що вона дозволяє врахувати особливості країни та зміни аналізованих показників в часі. Базова модель має наступний вигляд:

$$\log(TG_{i,t}) = \alpha_i + \beta_0 + \beta_1 \log(TG_{i,t-1}) + \beta_2 \log(D_{n,i,t-1}) + \beta_3 t + \epsilon_{i,t} \quad (3.1)$$

де $TG_{i,t}$ – обсяг податкових розривів в країні i за період t ;

$D_{n,i,t-1}$ – значення n -го драйвера податкових розривів в країні i за період $t-1$;

Враховуючи той факт, що досить часто вплив окремих драйверів відбувається з певним часовим лагом (зміна результуючого показника під впливом факторної ознаки відбувається через певний період часу), важливого значення має врахування даних особливостей в процесі встановлення причинно-наслідкових зв'язків між даними показниками.

Однак в процесі аналізу необхідно враховувати той факт, що досить часто результати кореляційно-регресійного аналізу свідчать про наявність різних за значенням та направленістю коефіцієнтів для однієї і тієї самої країни в різні проміжки часу. Таким чином, можна зробити висновок про наявність нелінійного взаємозв'язку між результуючою та факторною ознакою. З метою виявлення даних залежностей між аналізованими та

факторними показниками проведемо оцінку наявності нелінійного зв'язку за допомогою наступної регресії:

$$TG_{i,t} = \alpha_i + \beta_0 + \beta_1 D_{i,t-1} + \beta_2 D_{n,i,t-1}^2 + \beta_3 TG_{i,t-1} + \beta_4 t + \epsilon_{i,t} \quad (3.2)$$

Якщо значення коефіцієнта β_2 суттєво відрізняється від нуля, це свідчить про наявність нелінійного зв'язку між аналізованими нами показниками, а графічна інтерпретація даної залежності (опукла або випукла) залежить від коефіцієнтів β_1 і β_2 .

Зважаючи на те, що в процесі аналізу найбільш впливових детермінант формування податкових розривів нами обрано значна кількість різних за специфікою формування та дії показників (економічні, соціальні, інституційні) третьою особливістю даного аналізу є можливість асиметрії між окремим показниками. Рівняння оцінки наявності асиметрії між аналізованими показниками має наступний вигляд:

$$\begin{aligned} \log(TG_{i,t}) &= \alpha_i + \beta_0 + \beta_1 \log(D_{n,i,t-1}) + \beta_2 \log(D_{n,i,t-1}) \times N_{t-1} = \\ &= +\beta_2 \log(TG_{n,i,t-1}) + \beta_4 t + \epsilon_{i,t} \end{aligned} \quad (3.3)$$

де N_{t-1} - фіктивна змінна. У випадку якщо значення детермінанти зростає в період $t-1$, фіктивна змінна дорівнює 1, у випадку її зменшення – 0.

Наведені в таблицях 3.1, 3.2, 3.3, 3.4 результати перевірки гіпотези про наявність лінійного зв'язку між факторними та результуючим показниками дозволяють зробити висновок про часткову відповідність результатів висунутій гіпотезі. Так, позитивний і статистично значущий лінійний зв'язок встановлено між обсягом податкових розривів для всіх аналізованих країн та рівень безробіття, обсяг державного боргу, індекс корупції, рівень інфляції, рівнем неграмотності населення, темпом приросту населення (крім країн, що розвиваються та OECD), рівня бюрократії (за винятком країн EU та OECD). Негативний для таких факторів як реальна середня зарплата та рівень ВВП. Для решти показників зв'язок визначено як таких, що не здійснює суттєвого впливу на результуючий показник. В той же час, існує значний розмах в рівнях залежності між показниками для країн різних груп. Наприклад, збільшення рівня безробіття на 1% призводить до зростання обсягу

податкових розривів на 16% в країнах, що розвиваються, та лише на 6% в країнах EU. Дана ситуація може бути зумовлена значно вищим рівнем соціального захисту населення та підтримки держави мало захищених верств населення порівняно з країнами, що мають дещо вищі показники економічного розвитку.

Таблиця 3.1 – Результати перевірки гіпотези про наявність лінійного зв'язку між драйверами та податковими розривами за групами країн

Драйвери	All countries	Emerging Economies	The Group of Twenty	The Group of Seven	OECD	EU
TP	0.1781	0.1818	0.0956	0.1826	0.1700	0.1754
TBB	0.3250	0.4306	0.3329	0.3202	0.1917	0.3100
UNE	0.1376*	0.1631*	0.1245*	0.1431*	0.1817*	0.0620*
RAS	-0.2764*	-0.1973*	-0.0763*	-0.1352*	-0.1127*	-0.0236*
PD	0.0198*	0.0224*	0.3300*	0.0782*	0.1357*	0.3024*
GDP	-0.1868*	-0.1740*	-0.2101*	-0.0353*	-0.0066*	-0.1286*
COR	0.1962*	0.2920*	0.0734*	0.1773*	0.1738*	0.1867
INF	0.0602*	0.1860*	0.1764*	0.2332*	0.4921*	0.2176*
FDI	-0.0019	-0.0019	-0.0018	-0.0020	-0.0012	-0.0024
EXP	-0.0611	-0.0673	-0.0625	-0.0626	-0.0345	-0.0810
IMP	-0.0010	-0.0010	-0.0010	-0.0012	-0.0010	-0.0016
LIP	0.1730*	0.2013*	0.1504*	0.1071*	0.4473*	0.4707*
NP	0.1033*	0.6962	0.0110*	0.1960*	0.5553	0.2925*
MIGR	-0.0012	-0.0011	-0.0012	-0.0010	-0.0008	-0.0008
LL	-0.0123	-0.0123	-0.0138	-0.0156	-0.0070	-0.0123
PS	-0.3941	-0.3763	-0.3924	-0.3607	-0.5225	-0.4945
EF	-0.0750	-0.0751	-0.0844	-0.0770	-0.1016	-0.1024
LB	0.0797*	0.1812*	0.1070*	0.1283*	0.2273	0.3813
LCL	0.1672	0.1597	0.1652	0.1672	0.1583	0.1081

Наявність стійкого кореляційного зв'язку між визначеними показниками підтверджується в розрізі країн за рівнем тінізації економіки. Однак, слід зазначити, що для країн з розміром тінізації менше 20% стійкість встановлених зв'язків дещо зменшується та для ряду факторних ознак взагалі відсутня. Так, наприклад, не підтвердився лінійний зв'язок між податковим розривом та рівнем безробіття, обсягом державного боргу, рівнем інфляції та темпом приросту населення для країн з рівнем тінізації менше 20%. Дані результати зумовлюють потребу перевірки наявності нелінійного зв'язку між аналізованими показниками.

Таблиця 3.2 – Результати перевірки гіпотези про наявність лінійного зв'язку між драйверами та податковими розривами в розрізі країн за рівнем тінізації економіки

Драйвери	All countries	> 50%	40-50%	30-40%	20-30%	<.20%
TP	0.1781	0.1700	0.1709	0.1674	0.1875	0.1864
TBB	0.3250	0.1917	0.1873	0.1829	0.4147	0.4243
UNE	0.1376*	0.0817*	0.1890*	0.1978*	0.0730*	0.0638
RAS	-0.2764*	-0.1612*	-0.1305*	-0.0306*	-0.2948*	-0.5152*
PD	0.0198*	0.1357*	0.2562*	0.1381*	0.1542*	0.1852
GPD	-0.1868*	-0.0066*	-0.0965	-0.0472	-0.0891*	-0.0231*
COR	0.1962*	0.1738*	0.0575*	0.0721*	0.1937*	0.1738
INF	0.0602*	0.1492*	0.0259*	0.1128*	0.1310*	0.1581
FDI	-0.0019	-0.0012	-0.0015	-0.0015	-0.0024	-0.0020
EXP	-0.0611	-0.0345	-0.0469	-0.0458	-0.0936	-0.0689
IMP	-0.0010	-0.0010	-0.0017	-0.0016	-0.0020	-0.0012
LIP	0.1730*	0.1473*	0.1545*	0.0959*	0.0675*	0.1333*
NP	0.1033*	0.1553	0.0673*	0.1468*	0.1965	0.0900
MIGR	-0.0012	-0.0008	-0.0005	-0.0005	-0.0007	-0.0010
LL	-0.0123	-0.0070	-0.0078	-0.0070	-0.0175	-0.0156
PS	-0.3941	-0.1225	-0.1526	-0.2555	-0.3302	-0.3444
EF	-0.0750	-0.1016	-0.1560	-0.1387	-0.1183	-0.0771
LB	0.0797*	0.1273*	0.1440*	0.1324*	0.1715	0.2298
LCL	0.1672	0.1583	0.1011	0.1023	0.1020	0.1597

Результати аналізу тісноти нелінійного зв'язку між аналізованими показниками наведені в таблиці 3.3 підтвердили наявність стійкого кореляційного зв'язку між результуючим показником та кількістю податкових платежів, загальне податкове навантаження на бізнес, обсягом експорту та імпорту на товари та послуги, рівнями політичної стабільності та економічної свободи.

Досить сильний кореляційних зв'язок простежується між рівнем податкового розриву та рівнями податкового навантаження і політичної стабільності. Так, зростання рівня податкового навантаження на 1% призводить до зростання обсягу податкових розривів в країнах, що розвиваються на 28,15%, а рівня політичної стабільності – на 22,27%. Дані тенденції можуть бути зумовлені нижчими показниками економічного розвитку порівняно з високорозвиненими країнами, відсутністю стабільно діючих механізмів економічного та соціального захисту населення та

суттєвою залежністю поведінки економічних суб'єктів від ситуації в країні. Найменш чутливими податкові розриви є до обсягу імпорту в країні. Зважаючи на те, що ключовими партнерами при здійсненні експортно-імпортних операцій є країни, що входять до даних груп об'єднань та характеризуються низьким рівнем тінізації, ефективними механізмами контролю за операціями нелегального вивезення товарів та відображення їх в митній документації, рівень ухилення від оподаткування за рахунок зовнішньоекономічної діяльності є нижчим в порівнянні з країнами середнього рівня розвитку.

Таблиця 3.3 – Результати перевірки гіпотези про наявність нелінійного зв'язку між драйверами та податковими розривами за групами країн

Драйвери	All countries	Emerging Economies	The Group of Twenty	The Group of Seven	OECD	EU
TP	0.1799*	0.1742*	0.1708*	0.1691*	0.1921*	0.1863*
TBB	0.1331*	0.2815*	0.1731*	0.1875*	0.1927*	0.1921*
UNE	0.1348	0.0780	0.1803	0.1938	0.0697	0.0609
RAS	-0.2349	-0.1366	-0.1300	-0.0260	-0.2498	-0.5130
PD	0.0192	0.0389	0.0427	0.1340	0.1578	0.1755
GPD	-0.0175	-0.0083	-0.0933	-0.0448	-0.1127	-0.0222
COR	0.1087	0.0153	0.0813	0.0730	0.1842	0.2458*
INF	0.0624	0.0169	0.0893	0.1169	0.1290	0.5449
FDI	-0.0019	-0.0036	-0.0059	-0.0015	-0.0072	-0.0079
EXP	-0.0583*	-0.0457*	-0.0448*	-0.0437*	-0.1241*	-0.0658*
IMP	-0.0010*	-0.0022*	-0.0007*	-0.0015*	-0.0019*	-0.0012*
LIP	0.1751	0.1421	0.1564	0.0971	0.0651	0.1350
NP	0.1066	0.1553*	0.0831	0.1515	0.1965*	0.1111
MIGR	-0.0012	-0.0008	-0.0006	-0.0005	-0.0007	-0.0012
LL	-0.0123	-0.0072	-0.0078	-0.0070	-0.0179	-0.0156
PS	-0.1806*	-0.2227*	-0.1507*	-0.1468*	-0.1306*	-0.1401*
EF	-0.0723*	-0.1040*	-0.1507*	-0.1337*	-0.1211*	-0.0745*
LB	0.0681	0.1229	0.1471	0.1131	0.1656*	0.2347*
LCL	0.1710	0.1001	0.1026	0.1046	0.0645	0.1620

Аналогічні залежності між показниками отримані в результаті аналізу в розрізі груп країн за рівнем тінізації економіки. Практично за всіма визначеними в таблиці 3.4 залежностями підтверджується статистично значущий кореляційний зв'язок. В той же час, для країн з рівнями тінізації економіки 40% та більше та від 20 до 30% нелінійний зв'язок між

результуючим показником та обсягом імпорту не є статистично значимим. Причинами даної ситуації на нашу думку можуть бути потреба більш глибокого дослідження зв'язків між показниками з використанням ширшого переліку моделей та методів; недостовірність використаних даних. Досить часто дані про рівень тінізації економіки та відповідно обсяги тінізації економіки є неточними, що зумовлено відсутністю комплексного підходу до визначення та повного врахування потенційних каналів заниження своїх податкових платежів, навмисне заниження урядам країн офіційних обсягів нелегальних операцій.

Таблиця 3.4 – Результати перевірки гіпотези про наявність лінійного зв'язку між драйверами та податковими розривами в розрізі країн з різним рівнем тінізації економіки

Драйвери	All countries	> 50%	40-50%	30-40%	20-30%	<.20%
TP	0.1799*	0.1605*	0.1960*	0.1729*	0.2717*	0.1899*
TBB	0.1331*	0.2468*	0.1921*	0.1794*	0.2145*	0.3741*
UNE	0.1348	0.1034	0.1937	0.1847	0.1357	0.0577
RAS	-0.2349	-0.2145	-0.2623	-0.1201	-0.3533	-0.4897
PD	0.0192	0.0550	0.1373	0.0407	0.0699	0.0326
GPD	-0.0175	-0.0286	-0.0448	-0.0929	-0.1067	-0.0188
COR	0.1087	0.0605	0.0706	0.0823	0.1226	0.1494*
INF	0.0624	0.1236	0.1111	0.0922	0.1309	0.6062
FDI	-0.0019	-0.0245	-0.0019	-0.0060	-0.0124	-0.0155
EXP	-0.0583*	-0.0142*	-0.0422*	-0.0459*	-0.0277*	-0.1246*
IMP	-0.0010*	-0.0047	-0.0019	-0.0017*	-0.0236*	-0.0024*
LIP	0.1751	0.1254	0.0936	0.1329	0.0548	0.1288
NP	0.1066	0.1654	0.1550	0.0851	0.1426	0.0655
MIGR	-0.0012	-0.0087	-0.0005	-0.0008	-0.0014	-0.0586
LL	-0.0123	-0.0161	-0.0067	-0.0174	-0.0099	-0.0099
PS	-0.1806*	-0.2401*	-0.2281*	-0.1526*	-0.1987*	-0.1021*
EF	-0.0723*	-0.0895*	-0.0276*	-0.1555	-0.2714*	-0.0471*
LB	0.0681	0.1258	0.1126	0.0486	0.0158*	0.0154*
LCL	0.1710	0.0967	0.0991	0.1013	0.1650	0.2568

Перевірка гіпотези про наявність асиметрії між визначеними факторними та результуючим показниками засвідчила про їх наявність виключно для показників прямих іноземних інвестицій, як за групами країн (таблиця 3.5) так і за рівнем тінізації економіки (таблиця 3.6).

Таблиця 3. 5 – Результати перевірки гіпотези про наявність асиметрії між драйверами та податковими розривами за групами країн

Драйвери	All countries	Emerging Economies	The Group of Twenty	The Group of Seven	OECD	EU
TP	0.0257	0.0260	0.0301	0.0426	0.0413	0.0422
TBB	0.3658	0.3791	0.3884	0.3932	0.3358	0.3204
UNE	0.0015	0.0054	0.0014	0.0245	0.0208	0.0197
RAS	-0.2146	-0.1983	-0.2003	-0.2833	-0.2399	-0.2290
PD	0.3657	0.3489	0.3575	0.3520	0.4215	0.5587
GPD	-0.0257	-0.0256	-0.0256	-0.0242	-0.0231	-0.0196
COR	0.0987	0.1000	0.0966	0.0932	0.0855	0.0813
INF	0.0125	0.0196	0.0186	0.0086	0.0128	0.0218
FDI	-0.1456*	-0.1470*	-0.1859*	-0.1396*	-0.1487*	-0.1685*
EXP	-0.2364	-0.2424	-0.2342	-0.1842	-0.1947	-0.2313
IMP	-0.3659	-0.3586	-0.4427	-0.3511	-0.3659	-0.3541
LIP	0.0215	0.0182	0.0218	0.0226	0.0220	0.0174
NP	0.2987	0.3057	0.3129	0.2863	0.2719	0.3057
MIGR	-0.2485	-0.3142	-0.3035	-0.2593	-0.2541	-0.2998
LL	-0.1024	-0.0974	-0.0939	-0.0959	-0.1039	-0.0616
PS	-0.0025	-0.0035	-0.0032	-0.0031	-0.0125	-0.0143
EF	-0.0324	-0.0334	-0.0319	-0.0302	-0.0313	-0.0211
LB	0.1958	0.1977	0.1969	0.1909	0.1957	0.1909
LCL	0.2446	0.2415	0.2288	0.1955	0.2501	0.2414

Для решти показників таких як рівень трудової міграції, тривалість життя, рівень громадянської свободи за жодним із визначених методів рівень кореляційного зв'язку не є статистично значимим, що дозволяє зробити висновок про відсутність суттєво їх впливу на обсяг податкових розривів в аналізованих країнах.

Податкові надходження є важливою складовою дохідної частини бюджету будь-якої країни. Тенденції розвитку світової економіки останніх років засвідчують зростання обсягів тіньового сектору, одним із наслідків існування якого є формування податкових розривів в економіці. Метою даного дослідження є ідентифікація драйверів формування податкових розривів в економіці, визначення характеру та напрямку їх впливу на результуючий показник.

Таблиця 3.6 – Результати перевірки гіпотези про наявність асиметрії між драйверами та податковими розривами в розрізі країн з різним рівнем тінізації економіки

	ALL	> 50%	40-50%	30-40%	20-30%	<.20%
TP	0.0257	0.0305	0.0494	0.0584	0.0430	0.0165
TBB	0.3658	0.4025	0.4028	0.2145	0.3057	0.3838
UNE	0.0015	0.0014	0.0245	0.1357	0.0187	0.0072
RAS	-0.2146	-0.1851	-0.2861	-0.3393	-0.2186	-0.2145
PD	0.3657	0.3411	0.3606	0.2699	0.2406	0.4935
GPD	-0.0257	-0.0255	-0.0242	-0.0219	-0.0166	-0.0882
COR	0.0987	0.0978	0.0901	0.0126	0.0825	0.1957
INF	0.0125	0.0192	0.0082	0.0130	0.0243	0.1236
FDI	-0.1456*	-0.1877*	-0.1765*	-0.0124*	-0.0155*	-0.1245*
EXP	-0.2364	-0.2401	-0.1780	-0.6711	-0.1246	-0.5142
IMP	-0.3659	-0.4338	-0.4334	-0.0236	-0.2254	-0.1247
LIP	0.0215	0.0185	0.0218	0.0548	0.0166	0.4254
NP	0.2987	0.3203	0.2930	0.3356	0.2655	0.3654
MIGR	-0.2485	-0.3838	-0.2505	-0.0014	-0.0586	-0.1987
LL	-0.1024	-0.0893	-0.0924	-0.0099	-0.0389	-0.0828
PS	-0.0025	-0.0032	-0.0029	-0.1987	-0.0021	-0.2401
EF	-0.0324	-0.0329	-0.0288	-0.2714	-0.0133	-0.0895
LB	0.1958	0.1988	0.1901	0.1658	0.0154	0.2023
LCL	0.2446	0.2259	0.1852	0.0650	0.0257	0.2332

Дане дослідження сфокусоване на аналізі 3 основних груп детермінант ухилення від сплати податків: економічні, соціальні та інституційні за двома критеріями дослідження: в розрізі груп економічного об'єднання країн та країн за рівнем тінізації економіки. Результати проведеного аналізу дозволили визначити фактори, які не здійснюють суттєвого впливу на обсяг податкових розривів: рівень трудової міграції, тривалість життя, рівень громадянської свободи. У той же час визначені групи факторів, які характеризуються статистично значущими лінійним, нелінійним зв'язком з податковими розривами та показники, тенденції зміни яких характеризуються наявністю асиметрії. Ідентифіковані окремі драйвери, вплив яких відрізняється залежно від рівня тінізації економіки країни та групи економічного розвитку, до якої належить країна.

Ці результати мають важливе значення як для науковців, так і для керівників в усьому світі. По-перше вони можуть стати основою для

подальших наукових досліджень, в контексті визначення найбільш дієвих за цільовим спрямування інструментів протидії ухиленню від сплати податкових платежів. По-друге дозволяють визначити рівень ризику виникнення податкових розривів в процесі реформування секторів економіки, які характеризуються стійким кореляційним зв'язком з обсягом податкових розривів.

Однак це дослідження має кілька обмежень. Відсутність комплексного та уніфікованого за методологією дослідження рівня податкових розривів в економіці не дає можливість зробити узагальнені та ґрунтовні висновки.

В роботі нами доведено, що аналізовані фактори по різному впливають на обсяг податкових розривів окремих країн, однак причини даних відмінностей в рамках даного дослідження більш детально не аналізуються. По-третє обсяг вибірки був зумовлений обмеженістю даних для деяких країн світу, що не дало можливості врахувати більшу кількість факторів. По-четверте переважним чином не досліджується фактори формування tax policy gap та не проводиться їх розмежування з факторами формування tax compliance gap.

Подальші дослідження можуть бути присвячені побудові моделі, що дозволяла б кількісно оцінки втрати економіки зумовлені існуванням tax policy gap та відповідно дозволяла б визначити фактори його виникнення [74].

3.2 Методика оцінювання ефектів від використання фіскальних механізмів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, за експортно-імпортними операціями

Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку більшості країн світу середнього та низького рівня розвитку, що супроводжуються невисокими темпами зростання ВВП, значним рівнем неофіційного працевлаштування, безробіття, інфляційними процесами в країні, свідчать

про необхідність пошуку нових механізмів управління та інструментів регулювання діяльності економічних суб'єктів, що забезпечать, з одного боку, збалансованість розвитку всіх складових економічної системи, а з іншого – сприятимуть зростанню рівня економічної безпеки держави [104].

Однією із причин неможливості виконання державою своїх функцій є відсутність податкових надходжень – одного із основних джерел доходів бюджету. Податкова політика є ключовим компонентом фінансової політики кожної країни. Так, відповідно до даних Світового банку, незважаючи на середньорічне зростання світового значення даного показника порівняно з кризою 2009-2010 рр. (14,516% у 2015 році порівняно з 13,26% у 2009), протягом останніх 2 років його значення дещо скорочується та знаходиться на рівні 2008 року. В цілому середній рівень податкових надходжень у структурі ВВП у розвинутих країнах світу протягом останнього десятиліття становив приблизно 35%. За результатами 2016 року найбільше значення мали Данія – 33,74%, Ісландія – 38,52%, Сейшельські острови – 31,67%, Швеція – 27,65%. Найнижчу частку податкових платежів в структурі ВВП країни мали Об'єднані Арабські Емірати – 0,043%, Ірак – 2,03%, Китай – 9,157%, Швейцарія – 9,76% [23].

В умовах посилення соціально-економічної напруженості в країнах та світі в цілому, однією із причин низького рівня податкових надходжень до бюджету є зростання активізації зусиль економічних суб'єктів та домогосподарств спрямованих на приховування частки своїх доходів та виведення їх в тінь. З кожним роком відбувається зростання кількості та обсягів незаконних схем по тіньовому виведенню коштів за кордон. Виходячи з результатів аналізу, проведеного Міжнародною групою протидії відмиванню грошей, щорічна сума відмивання коштів становить 700 млрд. - 2 трлн. доларів США, що в середньому дорівнює 2-5% світового ВВП і здійснює незначний вплив на показники соціально-економічного розвитку суспільства [105]. Згідно з розрахунками професора Ф. Шнайдера (2015),

середній рівень тіньової економіки в ЄС у 2014 році становив 18,6% ВВП (10,8% у Франції, 12,2% у Німеччині та 23,5% у Польщі відповідно).

Існування тіньової економіки має низку наслідків економічного та соціального характеру. Одним із яких і є виникнення явища податкових розривів, величина яких на сьогоднішній день за оцінками міжнародних експертів в економіці знаходиться на рівні 20% від обсягу податкових надходжень.

Харремі наголошував на тому, що рівень податкового навантаження в країні повинен враховувати ступінь її економічного розвитку та рівень фінансового потенціалу, оскільки в протилежному випадку це призведе до зростання прагнень економічних суб'єктів до ухилення від оподаткування і тим самим до посилення навантаження на податкову адміністрацію [106].

Вплив цього фактора описується кривою Лаффера, яка показує, що низький рівень податкового навантаження визначає низький рівень тіньової економіки, а підвищення податкового навантаження вище оптимального рівня супроводжується високим обсягом тіньової економіки, що, у свою чергу, зменшує стягнення податкових надходжень до державного бюджету [107]. Іншим фактором, що аналізується з точки зору впливу на тіньовий сектор економіки, є рівень довіри до влади та належне управління. Теобальделлі та Шнайдер [108], Іпатов [109] підтвердили, що країни, де фіскальне регулювання економіки здійснюється на демократичній основі, мають нижчу тіньову економіку.

Р. Мерфі [91] в своїх працях оцінював рівень податкового розриву Великобританії у 2014 році на рівні 122 мільярди фунтів стерлінгів, в тому числі, він стверджував, що основним фактором виникнення податкового розриву є ухилення від сплати податків. Щорічний обсяг податкового розриву він оцінював в 85 мільярдів фунтів стерлінгів. До головних детермінант ухилення від сплати податків автор відносив: обсяг торгівлі в тіньовому секторі економіки, сума неоподатковуваних доходів внаслідок шахрайства та інших фінансових злочинів, ставка податку на приріст

капіталу, податку на спадщину, невиконання зобов'язань (помилки або недбалість платників податків), навмисні помилки.

Харремі стверджував, що саме ухилення від сплати податків займає 80-90% обсягу податкового розриву будь-якої країни [106].

Деніел Мітчел указував на те, що для США характерні невисокі значення податкових розривів, а ключ до їх скорочення лежить у площині зниження ставок податків та ефективних податкових реформ [110].

Значна кількість вчених [24, 111] головним інструментом ухилення від оподаткування визначали операції з торгівлі, вагому роль при цьому відводячи експортно-імпортним операціям.

Наявні численні теоретичні та емпіричні дослідження не дозволили отримати однозначної відповіді на дане питання. Однією із причин такої ситуації є той факт, що рівень чутливості показників економічного розвитку країни від рівня податкових розривів в економіці визначається не лише об'єктивними причинами їх взаємозв'язку, але й стабільністю економічного розвитку, рівнем економічної безпеки, інвестиційного потенціалу, наявністю економічної чи політичної кризи в країні. З іншого боку, наявна значка кількість наукових праць, що присвячені дослідженню рівня та обсягу лише окремих складових податкових розривів, переважно за такими податками як ПДВ, податок на прибуток підприємств. Крім того, враховуючи труднощі, що виникають при оцінці окремих компонентів податкового розриву, слід підкреслити, що будь-які оцінки податкового розриву є достатньо неточними та часто мають суб'єктивний характер.

Однак, на сьогодні, відсутні детальні дослідження рівня податкових розривів в розрізі окремих видів економічної діяльності (зокрема експортно-імпортних операцій), що дозволить визначити ті з них, що мають найбільший вплив на рівень економічного розвитку країни.

В сучасних умовах функціонування світової економіки, що супроводжуються посиленням глобалізаційних економічних процесів, зростанням ступеня дивергенції економік та рівня їх відкритості, дедалі

більша кількість економічних суб'єктів господарювання виходять на нові іноземні ринки товарів та послуг.

Поряд з економічними причинами даних дій, що лежать у площині легальних відносин: зростання обсягів реалізації товарів та послуг, пошук якісної та дешевшої сировини, залучення інвестицій, тощо, досить часто однією із причин виступає можливість маніпулювання вартістю експортно-імпортних операцій з метою зменшення обсягу своїх податкових зобов'язань [104].

До найбільш поширених схем мінімізації податкового зобов'язання при експортно-імпортних операціях належать:

- заниження вартості товарів або сировини (у тому числі і за допомогою демпінгування цін);
- ввезення товарів під виглядом транзиту, з подальшим отриманням імпортерами пільг щодо оплати митних та інших видів податків і зборів;
- не зарахування імпортованих товарів, що надходять на підприємства, і реалізація їх як беззвітних;
- приховування працівниками отриманих за кордоном доходів і факту розрахунку з ними на підприємстві, що займається наймом;
- ввезення товарів на митну територію України від виглядом гуманітарної допомоги;
- перевантаження продукту з іноземного судна на українське у відкритому морі, з метою отримання пільг при оподаткуванні;
- підміна реалізованого товару знову завезеним без відображення цього факту у звіті про обсяги реалізації;
- штучне завищення/заниження митної вартості товарів при реалізації операцій імпорту/експорту [112, 113].

Реалізація всіх зазначених схем тінізації доходів призводить до суттєвого зниження обсягів податкових платежів до бюджету та, як наслідок, погіршення показників економічного розвитку країни.

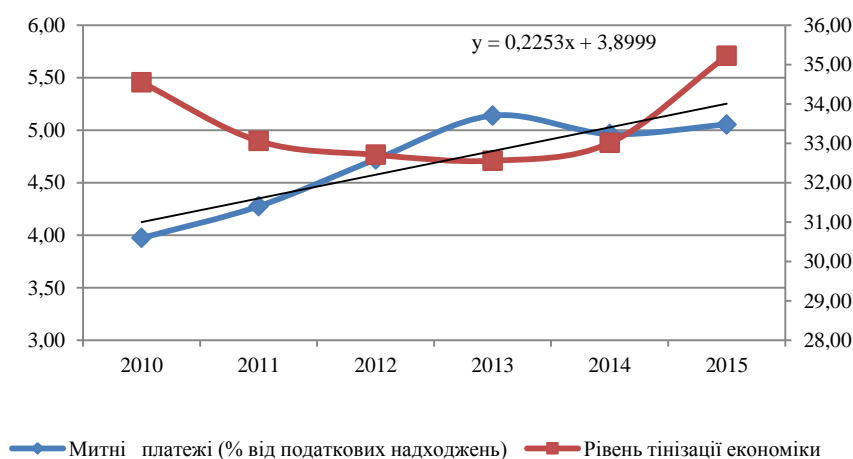
В цілому на сьогоднішній день, платежі за експортно-імпортними операціями займають вагому роль у структурі податкових платежів до бюджету. Не зважаючи на достатньо невисокий середньосвітовий рівень податкових платежів за експортно-імпортними операціями (4%), для деяких країн світу його значення знаходиться на рівні 20%. Таким чином, можна зробити висновок, що маніпулювання з вартістю митних товарів та послуг може суттєво позначитися на обсягу бюджетних надходжень. Для таких країн як Казахстан, Аргентина, Білорусь, Соломонові острови, найбільшу питому вагу в структурі митних платежів займає оподаткування експортних операцій, для решти аналізованих країн – податки та платежі на операції імпорту (від 4 до 37%) (рис.3.1).

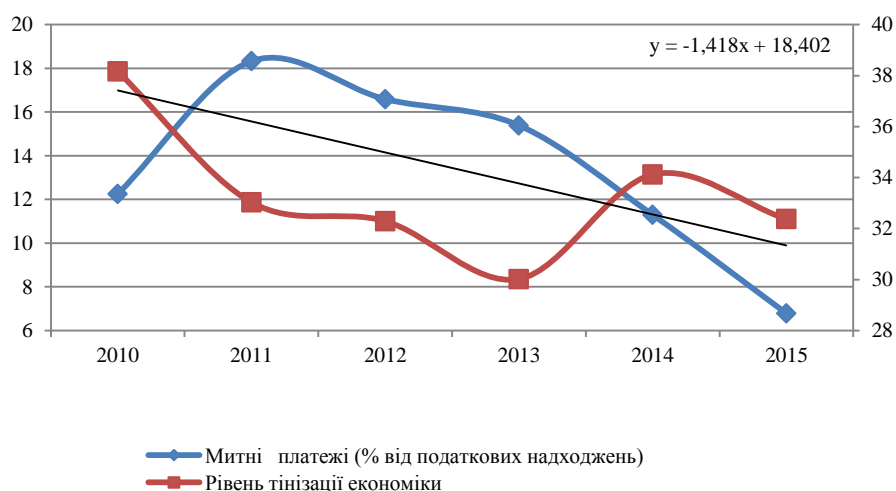
Рисунок 3.1 – Частка митних платежів в структурі податкових надходжень деяких країн світу за період 2010-2017 рр., %.

Крім того проведений на рисунку 3.2 порівняльний аналіз динаміки зміни обсягів експортно-імпортних операцій та тінізації доходів, засвідчив наявність зворотного зв'язку між ними. Так, зростання обсягів операцій з

експорту та імпорту товарів та послуг за період 2010-2015 рр. для переважної більшості аналізованих країн супроводжувалося одночасним зниженням рівня тінізації. В той же час, скорочення обсягів експортно-імпортних операцій відбувалося в умовах зростання тіньових потоків. Поряд з об'єктивними причинами, пов'язаними зі зміною курсу національної валюти, економічною кризою в деяких країнах світу, зміною обсягів виробництва та інших показників економічного розвитку, вважаємо, що саме кризові процеси в країні є каталізатором зростання тіньових фінансових потоків і скорочення офіційно задекларованих обсягів зовнішньоекономічної діяльності господарюючих суб'єктів.

Бразилія

Білорусь

Рисунок 3.2 – Динаміка зміни обсягу експортно-імпортних операцій та рівня тінізації економіки в деяких країнах світу

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити висновок про вагомую роль експортно-імпортних операцій в економічному житті країни. Зважаючи на суттєву частку митних платежів в структурі доходів державного бюджету важливого значення набуває посилення контролю з боку держави за повнотою декларування доходів за даними операціями та сплати митних платежів. Нажаль, тенденції зміни рівня тінізації економіки свідчать про суттєві недоліки існуючої політики детінізації доходів економічних суб'єктів. Недосконалість нормативної бази, високий рівень корупції в державі, значне різноманіття схем нелегального виведення коштів – все це лише поглиблює дані процеси та загострює економічну кризу в країні, в тому числі і за рахунок формування податкових розривів в економіці [104].

На сьогоднішній день за оцінками експертів податкові розриви як індикатор втрат бюджету, завдають суттєвого збитку економічній системі країни. З точки зору поведінки платника податків це може стосуватися навмисних його дій, таких як податкове шахрайство, ухилення від сплати податків та агресивне податкове планування, однак втрата доходів також може бути спричинена недоглядом та неплатоспроможністю.

Повна та ґрунтовна оцінка податкових розривів сприятиме розумінню масштабів втрат від недоотримання податкових платежів та слугуватиме підґрунтям для визначення першочергових заходів з вдосконалення системи адміністрування податків.

Так, наприклад, ОЕСР було розроблено коефіцієнт дохідності ПДВ (VRR), який є показником, що відображає ефект втрат доходів внаслідок звільнення від оподаткування та зменшення ставок податку, шахрайства, ухилення від сплати податків – розривом політики (рис. 3.3). Теоретично VRR вимірює різницю між фактичним обсягом надходжень ПДВ та потенційно можливим, за умови застосування базової ставки до всіх без виключення платників податків та баз оподаткування.

Таким чином, мінімізацію величини розриву у політиці слід розглядати як індикатор додаткового доходу, який держава може теоретично отримати, за умови повного оподаткування всього обсягу товарів та послуг.

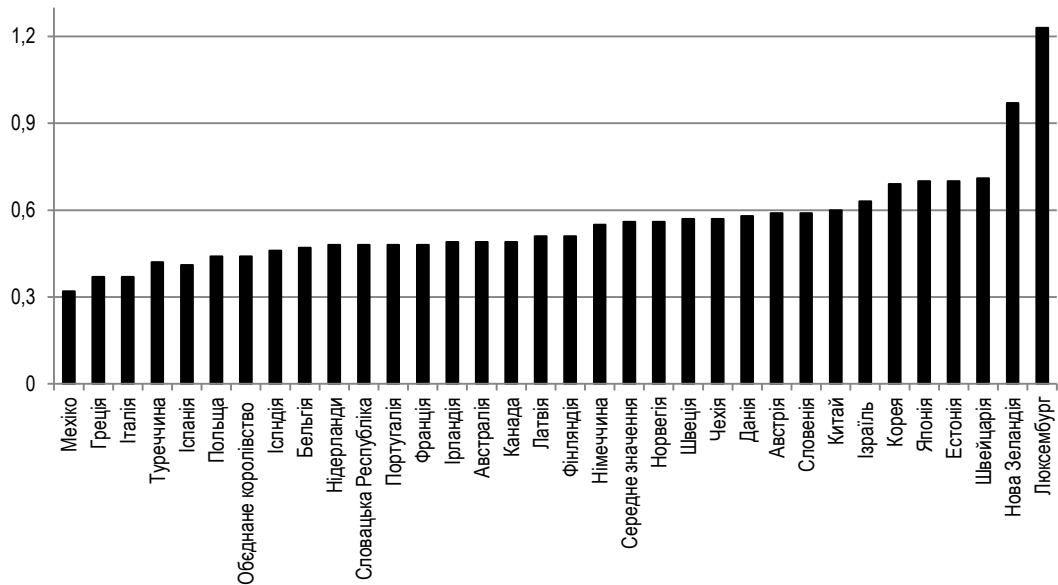

Рисунок 3.3 – Аналіз коефіцієнта дохідності ПДВ [67]

Виділяють два основні підходи до оцінки податкових розривів:

1) Метод «зверху вниз» - полягає в макроекономічній оцінці податкових розривів. В основі даного методу лежить розрахунок різниці між величиною потенційних податкових надходжень та фактично отриманими надходженнями. Оцінка величини потенційних надходжень зазвичай проводиться на основі статистичних даних. Основною перевагою даного методу є те, що він не вимагає значних затрат ресурсів та часу, а отримані результати придатні для порівняння в ретроспективі.

В той же час, недоліком даного підходу є те, що на його основі можна оцінити лише ті види діяльності та галузі економіки, які можна відслідковувати в макроекономічній статистиці, а якість отриманих результатів залежить від повноти та коректності макроекономічних даних. Крім того, недоліком даного підходу є те, що вихідні дані є достатньо укрупнені і не дозволяють оцінити обсягів податкових розривів за окремим видом податку, окремою операцією, тощо.

При виборі даної групи методів, необхідно враховувати той факт, що офіційні дані макроекономічної статистики не відображають міжнародні аспекти ухилення від сплати податкових платежів, пов'язані з виведенням коштів в офшори, вкладенням активів за кордон, тощо. Оцінки на основі даних підходів як правило мають часовий лаг в 2 роки та вимагають регулярного перегляду.

2) Підхід «знизу вгору». Відмінністю даного підходу є високий рівень деталізації розрахунків, що дозволяє не лише визначити обсяг податкових розривів за окремими видами податків, операцій та видів діяльності, але й дозволяє отримати інформацію про дотримання податкового законодавства кожним окремим платником податків. В той же час, недоліком даного підходу є те, що він охоплює лише конкретно визначені джерела податкового розриву – і не дає комплексного уявлення про загальний обсяг податкових розривів в економіці.

Оскільки джерелом вихідних даних є зазвичай звіти податкової адміністрації, даний підхід теж не забезпечує оцінку навмисних та прихованих дій економічних суб'єктів спрямованих на зменшення податкових зобов'язань.

Якщо оцінка «зверху вниз» може дати загальну оцінку податкових розривів, та не містить детальної інформації про те, які сектори або економічні суб'єкти спричиняють їх виникнення, то оцінка «знизу вгору» може дати більш детальну інформацію, яка може бути використана органами державної податкової адміністрації в процесі протидії тінізації доходів.

Однак, як свідчать отримані на основі даних підходів результати, їх розрахунки суттєво відрізняються від результатів оцінок отриманих незалежними інститутами – Світовим банком, Міжнародним валютним фондом, тощо. Як правило, задекларовані показники є набагато меншими, за міжнародні та свідчать про неповне врахування всіх складових тінізації економіки.

В свою чергу метод оцінки податкових розривів дає можливість більш комплексно оцінити рівень ефективності адміністрування в розрізі кожного окремого виду податку та визначити найбільш пріоритетні галузі економіки, регіони, сфери діяльності з точки зору посилення державного контролю в сфері протидії тінізації.

Практика оцінки податкових розривів застосовується в значній кількості країн, як з високим так і середнім рівнем розвитку. З метою визначення особливостей розрахунку податкового розриву за ПДВ та врахування кращих практик при запровадженні даного підходу в Україні, проведемо більш детальний аналіз процедур оцінки податкового розриву в розрізі деяких країн світу.

Один із головних недоліків існуючих методів оцінки полягає в тому, що практично всі вони базуються на наявних в державі вихідних даних, частина з яких є недостовірними, оскільки подаються економічними суб'єктами – учасниками тіншових операцій.

З цією метою, на нашу думку, доцільним є розробка методичного підходу до оцінки податкового розриву за експортно-імпортними операціями, котрий враховував би дані країни-експортера та країни-партнера. Так, наприклад, досить часто при здійсненні операцій експорту в країні експортері, з метою уникнення оподаткування, декларуються значно менша кількість товару, ніж та, що насправді вивозиться за кордон, в той час як країна-партнер декларує справжній обсяг імпорту.

За цих умов можна говорити про асинхронність зовнішньоекономічної діяльності країни. Питання асинхронності розвитку досліджувалося в наукових працях переважним чином з двох позицій: як характеристика ступеня стійкості економічної системи та як притаманна більшості економічних систем властивість.

Аналіз рівня асинхронності експортно-імпортової діяльності країни полягає у співставленні вартості експорту/імпорту країни-виробника та вартості імпорту/експорту країни-партнера. Оцінку впливу

зовнішньоекономічної діяльності на Індекс двосторонньої асинхронності експортно-імпоротної діяльності країни проведемо за допомогою модифікованої формули Грубель-Ллойда (1975):

$$IBS_{i,j} = 1 - \frac{\sum_k |\exp_{i,j}^k - \text{imp}_{j,i}^k|}{\sum_k (\exp_{i,j}^k + \text{imp}_{j,i}^k)} \quad (3.4)$$

де $IBS_{i,j}$ - індекс двосторонньої асинхронності експортно-імпоротної діяльності країни;

$\exp_{i,j}^k$ - вартість експорту країни-виробника і в країну j;

$\text{imp}_{j,i}^k$ - вартість імпорту країни-партнера j в країну і.

З метою підтвердження встановлених гіпотез наведемо результати розрахунку рівня асинхронності для деяких країн світу, що характеризуються найвищим (Грузія), середнім (Туреччина, Кіпр, Соломонові острови) та найнижчим (Японія, Австрія, США) рівнями тінізації економіки. Результати розрахунків наведені в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7 – Результати оцінки індексу асинхронності експортно-імпоротної діяльності деяких країн світу за 2013-2017 рік

	Туреччина		Кіпр		Соломонові острови		Японія		Австрія		США	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Грузія	0.94	0.92	0.19	0.20	0.00	0.00	0.61	0.99	0.57	0.98	0.74	0.63
Туреччина	-	-	0.14	0.09	0.71	0.17	0.76	0.82	0.69	0.96	0.13	0.94
Кіпр	-	-	-	-	0.00	0.00	0.23	0.38	0.52	0.58	1.00	0.79
Соломонові острови	-	-	-	-	-	-	0.67	0.76	0.00	0.00	0.98	0.98
Японія	-	-	-	-	-	-	-	-	0.63	0.95	0.98	0.95
Австрія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0.94	0.80

Чим більш значення даного показника наближається до 1, тим вищий рівень синхронізації спостерігається між країнами та відповідно меншим є обсяг тіньових експортно-імпорتنних операцій. Як свідчать розрахунки,

найвищий індекс асинхронності експортно-імпоротної діяльності спостерігається між країнами з середнім рівнем тінізації – Кіпр, Соломонові острови, найнижчий – між країнами з низьким рівнем тінізації. В той же час, слід зазначити, що значний індекс асинхронності спостерігається за участі країн-офшорів, для яких досить часто характерні пільгові умови оподаткування.

Розрахунок індексу асинхронності дозволить визначити країни-партнери, що характеризуються найвищим рівнем ризику щодо можливого приховування податкових платежів за певний часовий горизонт. Прийняття рішення на основі результатів одного року є досить неінформативним та суб'єктивним, оскільки незбалансованість показників може мати тимчасовий та об'єктивний характер.

Оцінку рівня асинхронності експортно-імпоротної діяльності аналізованих вище країн (таблиця 3.8) за окремим роками за допомогою наступний формул:

$$R_{ashimp} = \frac{imp_i}{exp_j}, \quad R_{ashexp} = \frac{exp_i}{imp_j} \quad (3.5)$$

де R_{ashimp} – рівень асинхронності імпоротної діяльності країни;

R_{ashexp} – рівень асинхронності експортної діяльності країни;

$imp_{i,j}$ – вартість імпорту країни i,j в країну j,i ;

$exp_{i,j}$ – вартість експорту країни j,i в країну i,j .

При оцінці рівня асинхронності експортної діяльності перевищення даного коефіцієнта 1 свідчить про можливе застосування тіньових схем мінімізації оподаткування, основними яких можуть бути завищення експорту товарів з метою незаконного отримання відшкодування ПДВ з бюджету, виведення коштів у банківські центри. В той же час суттєве заниження зазначеного показника за імпортними операціями відображає навмисне заниження суми податкових платежів за ними. Як свідчать наведені в таблиці 3.8 результати розрахунків, найвищий рівень асинхронності

експортної діяльності мають Соломонові острови - Австрія (2168.0 – 2014 рік, 724.5 – 2015 рік, 1716.1-2017 рік), Соломонові острови -Туреччина (186.8 у 2013 році), імпорتنної діяльності - Соломонові острови - Грузія (0 у 2013-2016 році), Австрія - Соломонові острови (0 у 2013-2017 році).

Таблиця 3.8 – Оцінка рівня асинхронності експортно-імпорتنної діяльності деяких країн світу за 2013-2017 рік

		Грузія		Туреччина		Кіпр		Соломонові острови		Японія		Австрія		США	
		експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Грузія	2013	·	-	0.9	1.1	0.0	7.5	0.0	0.0	0.6	0.9	0.0	0.8	0.8	0.4
	2014	·	-	1.0	1.2	1.7	4.9	0.0	1.0	0.3	1.0	0.8	1.0	0.5	0.5
	2015	·	-	0.8	1.2	1.8	5.9	0.0	2.0	0.3	1.6	0.6	1.1	0.6	0.1
	2016	·	-	0.8	1.1	1.5	4.0	0.0	3.0	0.4	1.1	0.2	1.0	0.7	0.7
	2017	·	-	1.0	1.1	0.1	24.1	0.0	4.0	0.6	0.7	0.6	1.0	0.9	0.7
Соломонові острови	2013	0.0	0.0	186.8	0.0	0.0	0.0	-	-	0.2	1.6	0.0	0.0	1.1	1.3
	2014	1.0	0.0	0.0	1.3	0.0	0.0	-	-	0.4	1.4	2168.0	2465.8	1.2	1.0
	2015	1.0	0.0	0.3	0.4	0.0	0.0	-	-	0.7	2.4	724.5	2403.1	0.2	0.9
	2016	0.0	0.0	0.2	1.4	0.0	10.9	-	-	0.6	1.4	0.0	0.0	0.8	0.7
	2017	1.0	1.0	0.0	0.3	0.0	12.5	-	-	0.4	1.5	1716.1	1821.9	1.0	0.9
Японія	2013	1.2	1.6	0.7	3.9	8.6	39.4	0.6	4.1	-	-	0.4	1.0	1.0	1.1
	2014	1.0	3.0	0.7	4.5	6.5	1.8	0.7	2.4	-	-	0.5	1.1	1.0	1.1
	2015	0.6	3.2	0.7	4.8	4.5	0.8	0.4	1.4	-	-	0.5	1.1	0.9	1.1
	2016	0.9	2.5	0.7	4.8	2.8	0.9	0.7	1.6	-	-	0.5	1.2	1.0	1.1
	2017	1.4	1.8	0.7	4.2	2.4	0.5	0.7	2.4	-	-	0.0	1.1	1.0	1.1
Австрія	2013	1.3	22.4	0.9	1.5	6.3	7.5	0.0	0.0	1.0	2.4	-	-	0.9	1.6
	2014	1.0	1.3	0.9	1.5	2.2	2.9	0.0	0.0	0.9	2.5	-	-	0.9	1.5
	2015	0.9	1.8	1.0	1.6	1.8	2.3	0.0	0.0	0.9	2.0	-	-	0.8	1.4
	2016	1.0	4.2	0.9	1.6	0.9	1.4	0.0	0.0	0.8	2.1	-	-	0.8	1.5
	2017	1.0	1.6	1.0	15.6	1.6	1.5	0.0	0.0	0.9	2.0	-	-	0.9	1.5
США	2013	2.4	1.3	0.9	0.0	1.5	0.6	0.8	0.9	0.9	1.0	0.6	1.1	-	-
	2014	2.2	2.0	1.0	1.2	1.6	1.0	1.0	0.8	0.9	1.1	0.7	1.1	-	-
	2015	13.5	1.8	0.9	13.1	1.7	1.0	1.1	4.1	0.9	1.1	0.7	1.2	-	-
	2016	1.5	1.4	0.8	1.3	1.3	1.0	1.5	1.2	0.9	1.0	0.7	1.2	-	-
	2017	1.4	1.1	102.0	1.1	0.9	1.0	1.1	1.0	0.9	1.0	0.7	1.1	-	-

Існування явища асинхронності зовнішньоекономічної діяльності зумовлює виникнення податкових розривів в економіці, зумовлених уникненням від оподаткування або отриманням коштів з бюджету з метою відшкодування сплаченого за даними операціями податку. Розмір та алгоритм розрахунку податкового розриву за експортно-імпортними операціями буде суттєво відрізнятися залежно від особливостей податкового законодавства тієї чи іншої країни, наявності, розміру та видів податкових пільг за експортно-імпортними операціями.

Розрахунок обсягу податкових розривів за експортно-імпортними операціями проведено за прикладі України (табл.3.9). Так, відповідно до Податкового кодексу та інших нормативно-правових актів України, здійснення експортно-імпортних операцій передбачає сплату наступних платежів:

- ввізного та вивізного мита;
- акцизного податку з ввезених на митну територію країни підакцизних товарів (продукції);
- ПДВ із імпортованих на територію країни робіт, послуг та з ввезених на територію України товарів;
- єдиного збору, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;
- плати за виконання митних формальностей органами доходів і зборів поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них.

З урахуванням вищезазначеного, узагальнена формула для розрахунку податкового розриву за даними операціями (на прикладі України) матиме вигляд:

$$\begin{aligned}
 TG_{it} = & \sum_{i=1}^n ID_i \cdot I_{asimp_i} + \sum_{j=1}^m ED_j \cdot I_{asexp_j} + \sum_{i=1}^n ExcTax_{imp_i} \cdot I_{asimp} + \\
 & + \sum_{i=1}^n VAT_{imp_i} \cdot I_{asimp} + Cstf \cdot I_{as} + SC \cdot I_{as}
 \end{aligned}
 \tag{3.6}$$

де ID_i – сума ввізного мита, сплаченого за імпорту товарів з країни i ;

ED_j – сума вивізного мита, сплаченого за операціями експортування товарів в країну j ;

I_{asimp_i} – індекс асинхронності імпортової діяльності з країни i ;

I_{asexp_j} – індекс асинхронності експортної діяльності в країну j ;

$ExcTax_{imp_i}$ – акцизний податок на ввезені на митну територію країни і підакцизні товари (продукцію);

VAT_{imp_i} – ПДВ від імпортованих робіт, послуг та імпортованих товарів на територію України з країни i ;

$Cstf$ – єдиний збір, який збирається в пунктах пропуску через державний кордон України;

I_{as} – індекс асинхронності експортно-імпортової діяльності;

SC – збори за виконання митних формальностей органами з доходів і зборів за межами місця їх знаходження або поза встановленим для них робочим часом.

Так, за період 2013-2017 рр. індекс асинхронності експортної діяльності для переважної більшості країн-торгівельних партнерів України має значення вище середнього (0,8 та більше), що може бути зумовлено як навмисними діями платників податків щодо приховування власних податкових зобов'язань, так і технічними неточностями або іншими причинами не пов'язаними з тіньовими операціями. В той же час, для США, Швейцарія, Швеція, Словенія, Португалія, Азербайджан, Кіпр значення даного показника є критично низьким (0,12-0,4) та таким, що свідчить про застосування інструментів приховування доходів.

Аналогічна ситуація спостерігається і за індексом асинхронності імпортової діяльності. Не зважаючи на те, що його значення є дещо вищим порівняно аналогічним показником експортної діяльності, критично низький

рівень спостерігається для таких країн як: Португалія (0,34), Словенія (0,14), Швеція (0,23), Швейцарія (0,25).

Таблиця 3.9 – Оцінка індексу асинхронності експортної та імпорتنної діяльності України та країн-партнерів за 2013-2017 рік

Країна-партнер	Індекс асинхронності експортної діяльності за 2013-2017 рр	Індекс асинхронності імпорتنної діяльності за 2013-2017 рр	Рівень асинхронності за експортом	Рівень асинхронності за імпортом	TG	Частка ВВП
Австрія	0.78	0.99	1.33	1.08	0.02	0.0007%
Азербайджан	0.12	0.79	7.36	1.01	0.01	0.0003%
Болгарія	0.90	0.90	0.92	1.10	-	-
Кіпр	0.34	0.39	1.94	3.06	0.00	0.0001%
Чеська Республіка	0.82	0.91	0.63	5.54	-	--
Франція	0.88	0.80	0.73	1.91	-	-
Грузія	0.95	0.97	0.94	0.90	2.01	0.0675%
Німеччина	0.84	1.00	0.71	1.01	-	-
Греція	0.82	0.82	0.68	1.47	-	-
Угорщина	0.98	0.98	1.31	0.76	3.75	0.1259%
Італія	0.81	0.80	1.42	0.70	4.90	0.1641%
Литва	0.56	0.57	0.52	1.91	-	-
Польща	0.87	0.87	0.82	1.22	-	-
Португалія	0.34	0.34	4.51	0.22	0.45	0,0151%
Словацька Республіка	0.88	0.88	1.08	0.92	0.49	0.0164%
Словенія	0.15	0.14	0.12	8.19	-	-
Іспанія	0.73	0.73	2.01	0.50	1.94	0.0650%
Швеція	0.29	0.23	0.17	5.88	-	-
Швейцарія	0.37	0.25	0.11	9.28	-	-
Туреччина	0.59	0.58	1.87	0.54	3.29	0.1103%
США	0.48	0.47	0.25	3.96	-	-
Всього					19.71	0.6608%

В той же час, розрахунок рівнів асинхронності за експортними та імпорнтними операціями у 2017 років дозволив визначити країни-учасники незаконних податкових схем тінізації доходів та визначити рівень податкового розриву за даними операціями для України. За результатами розрахунків обсяг податкового розриву був оцінений в 19,71 млрд. грн., що складає 0,66% ВВП країни у 2017 році.

В сучасних економічних умовах, що супроводжуються трансформаційними змінами в суспільстві та кардинальними реформами в економічній, політичній та соціальній сферах, наявність достатнього обсягу

бюджетних коштів виступає запорукою та передумовою успішної реалізації зазначених завдань.

Однак, як свідчить проведений аналіз, наявність економічних та політичних змін в країні, внаслідок послаблення контролю з боку державних органів, супроводжується зростанням обсягів тіньових фінансових потоків та різноманітності застосовуваних корупційних схем.

Однак, як свідчить практичний досвід, існуючий інструментарій оцінювання обсягів незаконних фінансових потоків та управління ними не враховує всі схеми та канали тінізації доходів, а відповідно не забезпечує отримання необхідних результатів.

Крім того, зважаючи на те, що податкові надходження займають одну із найбільш вагомих складових в структурі наповнення державного бюджету, наявність ефективної системи державного контролю за повнотою та своєчасністю нарахування та сплати податків і зборів набуває дедалі більшого значення.

За цих умов, важливого значення набуває дослідження інноваційних підходів до оцінювання обсягів втрат економіки від незаконного виведення коштів, одним із яких виступає оцінка рівня податкових розривів в економіці. На сьогоднішній день, дані підходи є недостатньо досліджені та розроблені, особливо в контексті зовнішньоекономічної діяльності.

Досить часто, саме реалізація експортно-імпортних операцій виступає головним механізмом мінімізації податкових платежів та незаконного виведення коштів за кордон.

В роботі запропоновано підхід до оцінки обсягу податкових розривів за експортно-імпортними операціями який базується на визначенні рівня асинхронності експортно-імпортної діяльності між країнами-партнерами. За результатами зроблено висновок про наявність прямого зв'язку між рівнем тінізації в країні та рівнем асинхронності зовнішньоекономічної діяльності.

На прикладі України визначено що обсяг податкового розриву за експортно-імпортними операціями складає 0,6% ВВП країни, та є достатньо

впливовим фактором впливу на рівень економічного розвитку країни. Запропонований підхід, може бути основою для подальших наукових досліджень, щодо розробки державної політики протидії тінізації економіки в рамках визначення найбільш ризикових з точки зору приховування доходів країн-партнерів та видів економічної діяльності та посилення контролю за ними [104].

3.3 Методика оцінювання ефектів від використання фіскальних механізмів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, за екологічними показниками

Одним із наслідків значного розширення обсягів тіньового сектору економіки в країнах, що розвиваються та в країнах з перехідною економікою є зростання обсягу забруднення води, повітря, значні хімічні викиди, тощо. Незважаючи на ряд розроблених механізмів та заходів з боку державної влади, націлених на охорону та захист навколишнього природного середовища [114] спрямованих на протидію реалізації тіньових фінансово-економічних операцій [115], на сьогодні гостро стоїть питання необхідності дослідження та визначення характеру, основних факторів та ефектів взаємодії показників забруднення середовища та тінізації економіки.

Так, згідно зі Шнайдером [116], більше ніж 50% загального обсягу ВВП в Танзанії, Україні, Перу, Панамі, Гватемалі, Грузії та Болівії було створено в тіньовому секторі економіки. За період з 1999 по 2006 рік в більше ніж 162 країнах світу тіньовими трансакціями було акумульовано в середньому 34,5% офіційного ВВП. При цьому, значення такого показника як зайнятість в неофіційній економіці багатьох країн складає на сьогодні більше 70%: Замбія – 80,7%, Уганда – 83,7%, Тайланд – 72,1%, Непал – 73,3%, Гана – 78,5% [117].

Питання взаємозв'язку забруднення навколишнього середовища та концепції екологічної реформи, з одного боку, та тіньового сектору

економіки і обсягів вуглецеємності країни, - з іншого, досить широко висвітлені в економічній літературі останніх років

Проведене Бісвасом [118] дослідження взаємозв'язку тіньового сектору економіки та екологічного забруднення на базі еколого-економічних індикаторів 100 країн світу за 1999-2005 рр, підтвердило гіпотезу про вплив тіньової економіки на показники екологічного забруднення та визначило залежність характеру такого впливу від рівня корупції у державному секторі. В даній роботі обґрунтовано роль політичної та адміністративної корупції в тіньовому ланцюзі «економіка-забруднення»: деструктивні ефекти тіньової економіки вищі в країнах з тотальною корупцією. З огляду на перспективу подальшого регулювання, заходи з протидії корупції визначені авторами як такі, що сприятимуть зниженню негативного впливу тіньової економіки на навколишнє середовище. Так, наприклад, зниження балів за корупцію з 6 до 3 в Зімбабве сприятиме зменшенню деструктивних ефектів від тіньової економіки (що складає більше 50% ВВП) та зниженню рівня забруднення повітря на 17%. Таким чином, необхідно перш за все урегулювати наслідки корупції та основних чинників тіньової економіки, а потім, в разі необхідності, впровадити більш жорсткі заходи екологічного регулювання та стандарти.

В роботі Елгіна та Озтуналі [119] на основі використання екологічної кривої Кузнеця (вибірка в обсязі 152 країн за період з 1999 до 2009 року) проведено дослідження щодо визначення характеру взаємозв'язку між тіннізацією та забрудненням навколишнього середовища. Вчені прийшли до висновку про наявність нелінійного взаємозв'язку між об'ємом неофіційного сектору економіки та забрудненням навколишнього середовища. Нелінійний U-подібний взаємозв'язок втілюється у двох видах ефектів: ефект масштабу та ефект дерегулювання. Ефект дерегулювання (лібералізації економіки) характеризує позитивну кореляцію між викидами забруднення та тіньовою економікою. В той же час негативна кореляція між капіталоємністю (яка прямо пропорційно пов'язана з викидами) та тіньовим сектором економіки

підтверджує наявність ефекту масштабу. Якщо масштаби неформальної економіки зростають, фондоємність (рівень капіталоємності продукції) знижуватиметься і це відповідно веде до зниження обсягів забруднення (ефект масштабу в дії). Більше того, враховуючи те, що значний рівень тінізації економіки це зазвичай результат неповноцінної політики регулювання (неефективне забезпечення виконання, неякісне адміністрування та інше), екологічне регулювання в неофіційній економіці здійснюється також на низькому рівні, що й підвищує вмотивованість навіть офіційним виробникам більше забруднювати (ефект дерегулювання в дії).

Мажар та. Елгін в своїй роботі на основі аналізу даних більше ніж 100 країн світу за період з 2007 по 2010 рік прийшли до висновків, що жорстка політика екологічного регулювання, з одного боку, зменшує забруднення, з іншого, - стимулює зростання обсягів неформального сектору економіки. Так, перехід в тіньову економіку дозволяє уникати впливу екологічного регулювання. Більше того, на основі проведених розрахунків (побудовано нелінійні функції) підтверджено наявність негативної кореляції між обсягом неофіційної економіки та забрудненням в сфері офіційної економіки. Науковці відзначають, що ефект дерегулювання завдяки тіньовому сектору економіки не дозволяє надати правдиві (об'єктивні) оцінки позитивної дії екологічного регулювання. Результати роботи показали, що жорстка політика екологічного регулювання підвищує зростання неформальної економіки, тоді як обсяги неформальної економіки знижують забруднення. Всі проведені розрахунки та обґрунтування дозволили прийти до ключового висновку – жорстка екологічна політика знижує «офіційні» забруднення, але збільшує – «неофіційні» [120].

Передумовою для здійснення подальших розрахунків є формулювання основних гіпотез роботи. В цьому контексті результируючим показником виступає індикатор вуглецеємності країни; фактори впливу включають: сума сплачених екологічних податків, рівень безробіття, державні витрати на охорону навколишнього середовища, рівень тіньової економіки. Вибір

індикатора вуглецеємності ВВП країни в якості результуючого показника для подальшого використання в роботі обґрунтовується тим, що він представляє собою відносну оцінку узагальнюючої екологічної характеристики на макрорівні країни. Факторними ознаками представлені показники еколого-економічного розвитку країни, визначна роль яких для індикаторів екологічної ситуації обґрунтована у вищенаведеному літературному огляді.

В роботі постає необхідність перевірки наступних гіпотез:

1) *наявність множинного впливу всіх факторних ознак на результуючий показник*

Проведений аналіз досліджень науковців в частині визначення взаємозв'язку тіньової економіки та забруднення навколишнього середовища через визначення основних важелів та індикаторів такого забруднення (політична та адміністративна корупція, екологічне регулювання, податкове та соціальне навантаження, інші) дозволив сформувати базис для обґрунтування ланцюгового взаємозв'язку вищенаведених індикаторів розвитку країни.

Так, із зростанням індикаторів тінізації економіки (обсягів тіньових трансакцій, рівня неофіційного сектору економіки) зменшується обсяг податкових надходжень (за рахунок зміщення роботи частини економічних суб'єктів в тінь) до бюджету (доходи бюджету). Після цього відповідно при розподілі бюджетних коштів (витрати бюджету) на фінансування різних галузей та сфер, в тому числі екологічної сфери, знижуються обсяги потенційних бюджетних асигнувань/інвестицій на впровадження екологоорієнтованих ресурсозберігаючих екопроектів, в результаті чого фактичні обсяги викидів зростають, і відповідно - вуглецеємність країни поступово зростає.

Основними важелями впливу на екологічні показники (в тому числі викиди вуглецю) в рамках реалізації державної політики охорони та захисту навколишнього природного середовища виступають еколого-економічні інструменти фіскального характеру [121]. Тому в контексті впровадження

регулюючих заходів, – зростання податкового навантаження за рахунок підвищення ставки за екологічним податком, - характер та вектор дії ланцюга взаємозв'язку тіньової економіки та ефектів від екологічного забруднення змінюватиметься. Так, зростання рівня екологічного податку супроводжуватиметься зниженням у відповідній пропорції обсягів податкового навантаження на ринку праці. Це призведе у перспективі до виходу з тіні суб'єктів економічної діяльності, відтак зниження рівня безробіття в офіційній економіці, поступовому зростанні обсягів податкових надходжень до бюджету, відповідно – збільшення частки бюджетних інвестицій на фінансування екологоорієнтованих проектів та в результаті – поступовому зниженні масштабів екологічного забруднення (в тому числі вуглецеємності ВВП країни).

В межах перевірки даної гіпотези передбачається визначення за допомогою тесту Діккі-Фуллера стаціонарності чи не стаціонарності рядів даних та оцінка наявності їх коінтеграції (тесту Йохансена). За умови стаціонарності рядів даних в роботі буде застосовано VAR метод.

У випадку їх не стаціонарності та наявної коінтеграції буде використано vector error correction (VEC) модель, яка в матричному вигляді представлена наступним рівнянням:

$$\begin{pmatrix} D\left(\frac{CO_2}{GDP_t}\right) \\ D(ETR_t) \\ D(NatExp_t) \\ D(SE_t) \\ D(Unemp_t) \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} CointEq_{GDP}^{CO_2} \\ CointEq^{ETR} \\ CointEq^{NatExp} \\ CointEq^{SE} \\ CointEq^{Unemp} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} a_0^{CO_2/GDP} \\ a_0^{ETR} \\ a_0^{NatExp} \\ a_0^{SE} \\ a_0^{Unemp} \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} a_p^{CO_2/GDP}(L) \\ a_p^{ETR}(L) \\ a_p^{NatExp}(L) \\ a_p^{SE}(L) \\ a_p^{Unemp}(L) \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} D\left(\frac{CO_2}{GDP_{t-p}}\right) \\ D(ETR_{t-p}) \\ D(NatExp_{t-p}) \\ D(SE_{t-p}) \\ D(Unemp_{t-p}) \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} \varepsilon_t^{CO_2/GDP} \\ \varepsilon_t^{ETR} \\ \varepsilon_t^{NatExp} \\ \varepsilon_t^{SE} \\ \varepsilon_t^{Unemp} \end{pmatrix} \quad (3.7)$$

де $D\left(\frac{CO_2}{GDP_t}\right)$ – перші різниці CO_2/GDP ;

$D(ETR_t)$ – перші різниці надходження екологічних податків;

$D(NatExp_t)$ – перші різниці національні витрати на охорону навколишнього середовища за інституційним сектором;

$D(SE_t)$ – перші різниці рівня тінізації економіки;

$D(Unemp_t)$ – перші різниці рівня безробіття.

$C_{o}intEq^i$ – член корекції регресійних залишків;

a_0^i – нульовий коефіцієнт;

$a_p^i(L)$ – поліном лагового оператора;

p — порядок моделі;

ε_t^i вектор випадкових величин.

2 Зміна вектору та характеру поведінки в динаміці окремих факторів на результуючий показник в залежності від їх кооперації один з одним

Кожний фактор окремо одночасно виступає об'єктом і суб'єктом впливу в системі еколого-економічних відносин. З одного боку, кожен фактор здійснює безпосередній вплив на рівень вуглеємності ВВП, з іншого, - опосередковано впливає на решту драйверів екологічного розвитку країни. Вищезазначене зумовлює необхідність оцінки ступеня зміни вектору впливу окремого фактору в процесі його розміщення в системі зовнішнього середовища на результуючий показник.

Використання даних за певний проміжок часу зумовлює потребу врахування наявності як закономірної, так і випадкової зміни даних показників. З метою нівелювання саме випадкових викидів з рядів, базою для подальшого аналізу слугуватиме логарифмований за основою натурального логарифма масив даних. Крім того, використання логарифмічної форми даних дозволяє наблизити розподіл залишків регресії до нормального.

З метою перевірки достовірності визначеної в роботі гіпотези щодо наявності зв'язку між показником вуглецеємності ВВП країни та окремими факторами (рівень тінізації економіки, обсяг податкових платежів, рівень безробіття, обсяг державних витрат на захист навколишнього середовища) її економічного розвитку проведемо регресійний аналіз їх взаємозв'язку. Як засвідчили результати розрахунків (рис.3.4) за всіма аналізованими показниками спостерігається наявність тісного зв'язку з показником вуглецеємності ВВП країни (в процесі оцінки відхилялась наявність константи).

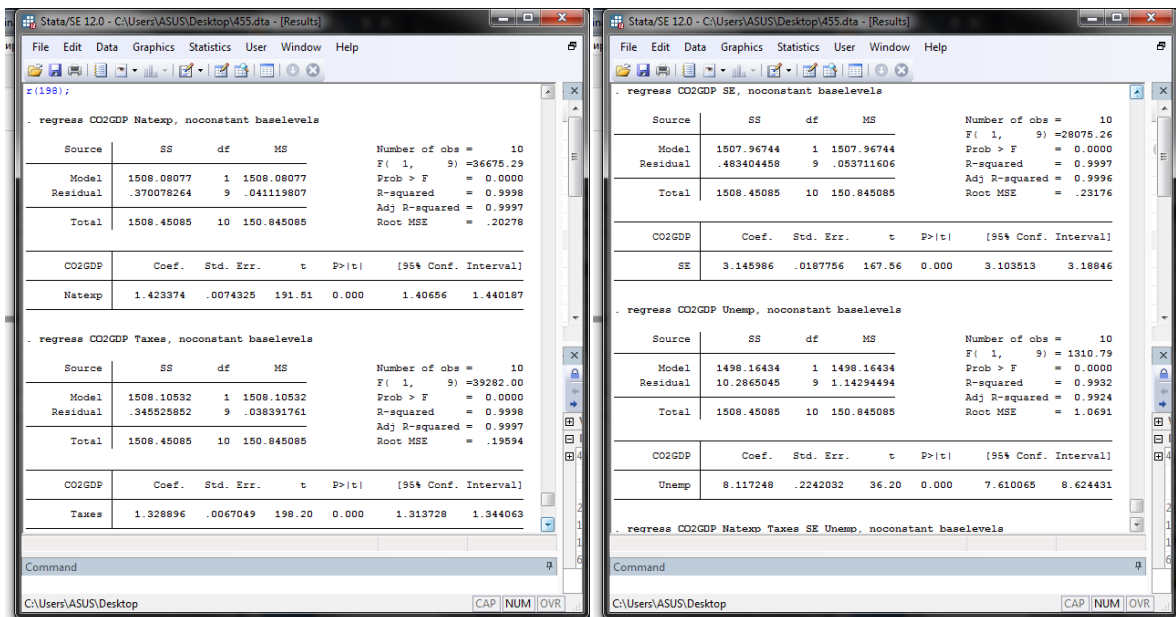

Рисунок 3.4 – Оцінка регресії між окремими факторами розвитку країни та вуглецеємністю ВВП на прикладі Данії

Аналогічні результати були отримані і для решти аналізованих країн. В той же час, зазначимо, що незважаючи на те, що отримані результати тестів мають високий показник статистичної значущості (0,99), отримані значення рівня регресії вважаємо умовно статистично значущими, оскільки вони не враховують можливості непрямого впливу на результуючий показник через свою безпосередню дію на інші факторні ознаки. Зважаючи на вищезазначене, вважаємо за необхідне перевірити наявність множинного впливу факторних ознак на результуючий показник (гіпотеза 1).

З метою перевірки достовірності встановлених гіпотез щодо наявності зв'язку між визначеними показниками проведемо аналіз рядів даних на стаціонарність за допомогою Тесту Дікі-Фуллера на основі програми для статистичної обробки даних Stata10. Попередньо передбачаємо не стаціонарність використаних даних.

Приклад результатів тесту на одиничні корені для Данії для показника CO₂/GDP наведений на рисунку 3.5.

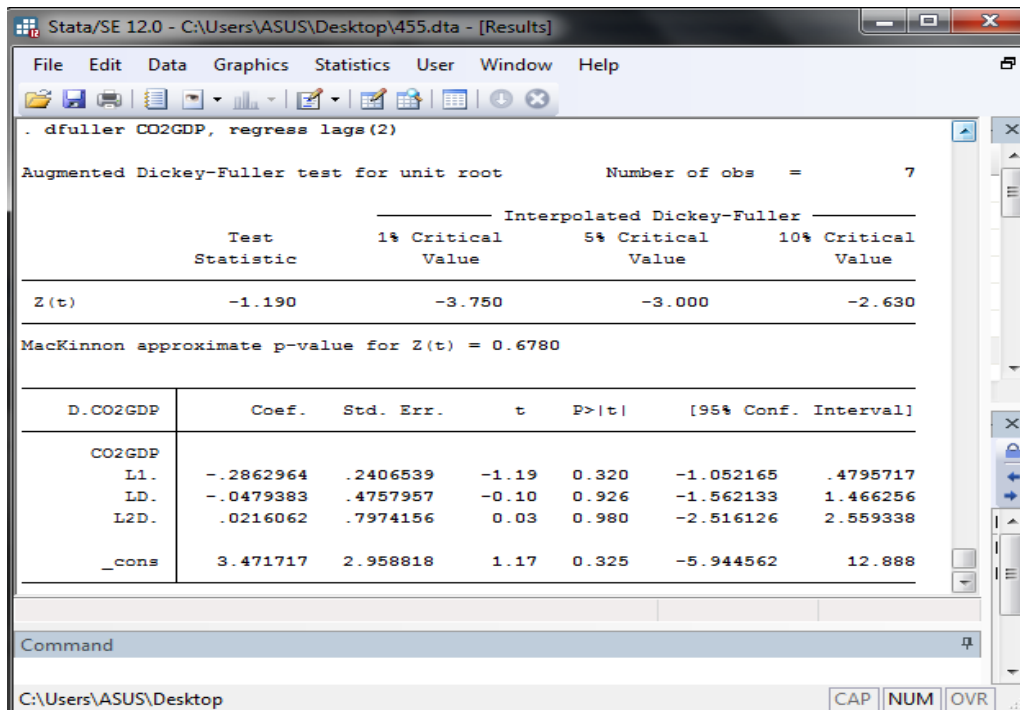

Рисунок 3.5 – Результати тесту Дікі-Фуллера на одиничні корені для Данії для показника CO₂/GDP

Результати розрахунків для всього масиву даних наведені в таблиці 3.10 засвідчили перевищення значення t-статистики над всіма критичними значеннями (1, 5 та 10%). За результатами проведення тесту на наявність одиничних коренів Дікі-Фуллера зроблено висновок про нестационарність аналізованих рядів даних.

Наведені на рисунку 3.6 перші різниці логарифмованих рядів даних безробіття, надходження екологічних податків, тіньова економіка, національні витрати на охорону навколишнього середовища за інституційним сектором, CO₂ / ВВП не виглядають стаціонарно на своїх рівнях, однак тенденція їх зміни свідчить про те, що вони можуть бути коінтегрованими.

З метою встановлення коінтегрованості рядів даних проведемо перевірку на наявність одиничних коренів їх перших різниць за допомогою розширених регресій Дікі-Фуллера. Проведений аналіз засвідчив відсутність одиничних коренів перших різниць для всіх досліджуваних показників, та дозволив зробити висновок про коінтегрованість рядів.

Таблиця 3.10 – Результати розрахунку тесту Дікі-Фуллера

		Den	Ger	Irl	Sp	Fr	Lux	Pol	Slvn	Slvk	Swd	Ukr
Taxes	TestStatistic	-1.536	-1.248	0.259	-0.374	1.545	-1.039	0.553	-0.547	0.868	-1.572	-1.563
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.5156	0.6527	0.9754	0.9143	0.9977	0.7386	0.9864	0.8826	0.9927	0.4978	0.5020
Natexp	TestStatistic	-1.423	1.835	0.554	-1.703	-1.483	0.892	-2.009	-1.036	1.622	-1.199	-1.373
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.5711	0.9954	0.9864	0.4294	0.5420	0.9930	0.2826	0.7400	0.9979	0.6741	0.595
CO2/GDP	TestStatistic	-1.19	0.845	-0.419	-0.503	-1.205	-2.154	-0.403	0.122	-0.736	-3.023	-0.946
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.678	0.9923	0.9096	0.8915	0.6713	0.2233	0.9096	0.9675	0.8372	0.0328	0.7726
SE	TestStatistic	-1.304	-0.399	-0.416	1.722	0.076	-1.712	0.010	-0.759	0.857	-1.934	-0.793
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.6272	0.9103	0.9074	0.9982	0.9644	0.4251	0.9594	0.8310	0.9925	0.3163	0.8213
Unemp	TestStatistic	0.537	0.908	-0.928	-1.737	-1.978	-1.957	-0.852	-0.536	-0.343	1.259	-0.549
	1% CriticalValue	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75	-3.75
	5% CriticalValue	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3	-3
	10% CriticalValue	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63	-2.63
	p-value	0.9859	0.9932	0.7785	0.4122	0.2965	0.3055	0.8033	0.8848	0.9192	0.9964	0.8821

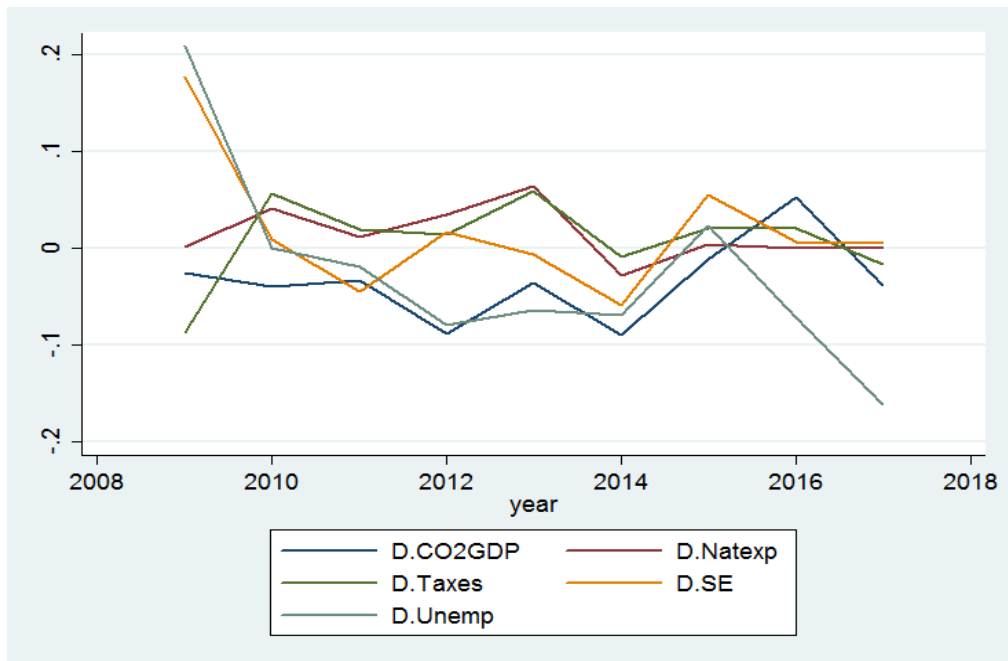

Рисунок 3.6 – Перші різниці логарифмованих рядів даних безробіття, надходження екологічних податків, тіньова економіка, національні витрати на охорону навколишнього середовища за інституційним сектором, CO₂ / ВВП

Наступним етапом перевірки достовірності встановленої гіпотези має слугувати визначення кількості лагів та їх значимості. Як свідчать результати наведені в таблиці 3.11 для переважної більшості країн часовий лаг або зовсім відсутній або зв'язок проявляється на 3-5 роках.

Таблиця 3.11 – Результати розрахунку часового лагу впливу факторних показників на результуючий для аналізованих країн світу

Країна	Лаг	Країна	Лаг
Den	1	Pol	1
Gem	1	Slvn	0
Irl	0	Slvk	0
Sp	1,3	Swd	0
Fr	1	Ukr	3
Lux	0		

Для Іспанії та Швеції статистично значимий вплив факторних показників на результуючий відбувається лише через 5 років. В той же час, для таких країн як Німеччина, Франція, Польща та Україні статистично

підтверджений лаг відсутній. Фрагмент розрахунку для Данії наведений на рисунку 3.7.

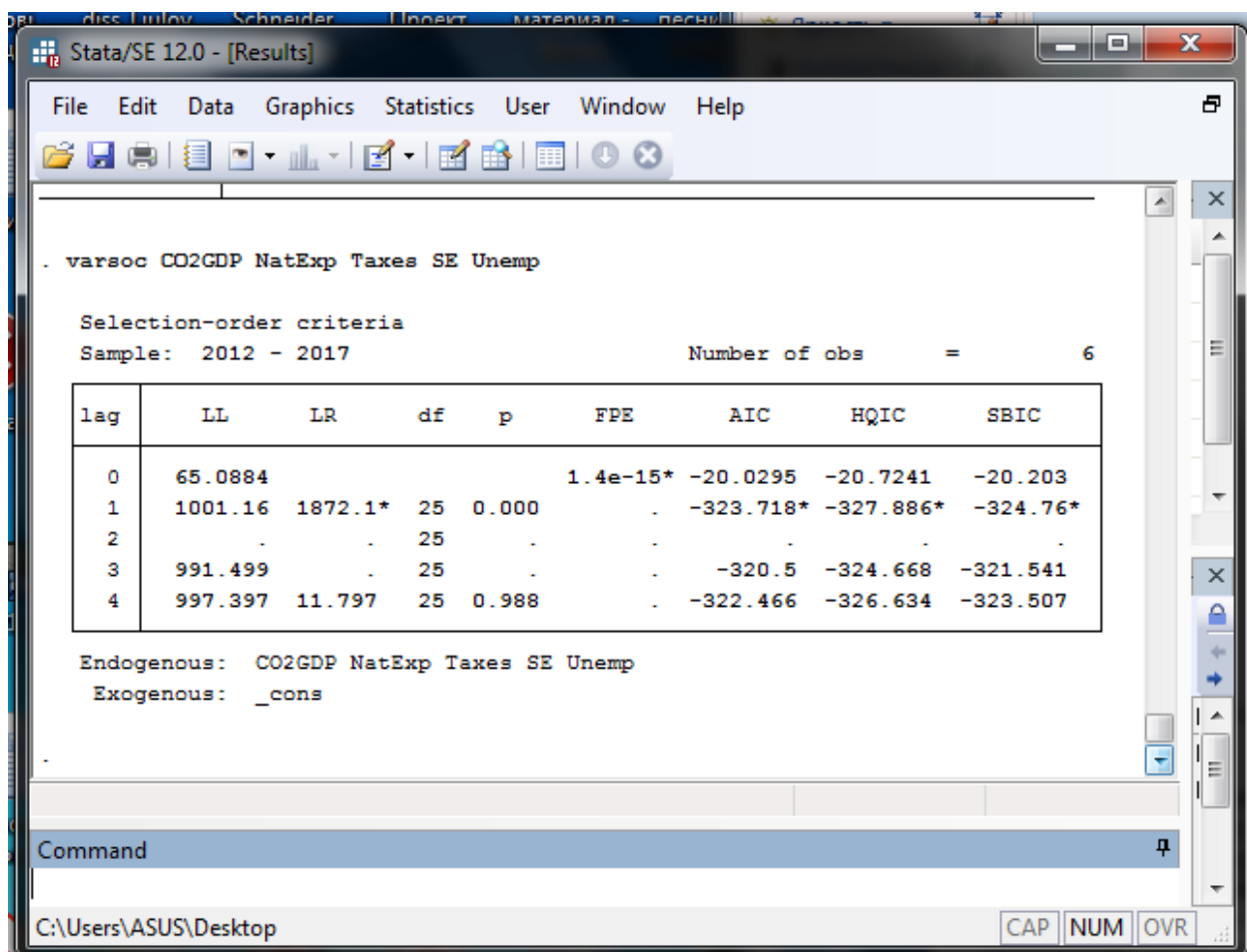

Рисунок 3.7 – Результати тесту на визначення значимості лагів (на прикладі Данії)

Зважаючи на той факт, що для деяких із аналізованих показників значення t-статистики тесту Дікі-Фуллера суттєво наближалось до критичних значень, перевірку достовірності отриманих результатів проведемо за допомогою тесту Йохансена. Фрагмент оцінки для Данії наведений на рисунку 3.8. Отримані P-значення цього тесту вказують на коінтегрованість рядів та наявність одного коінтеграційного співвідношення для всіх аналізованих країн світу.

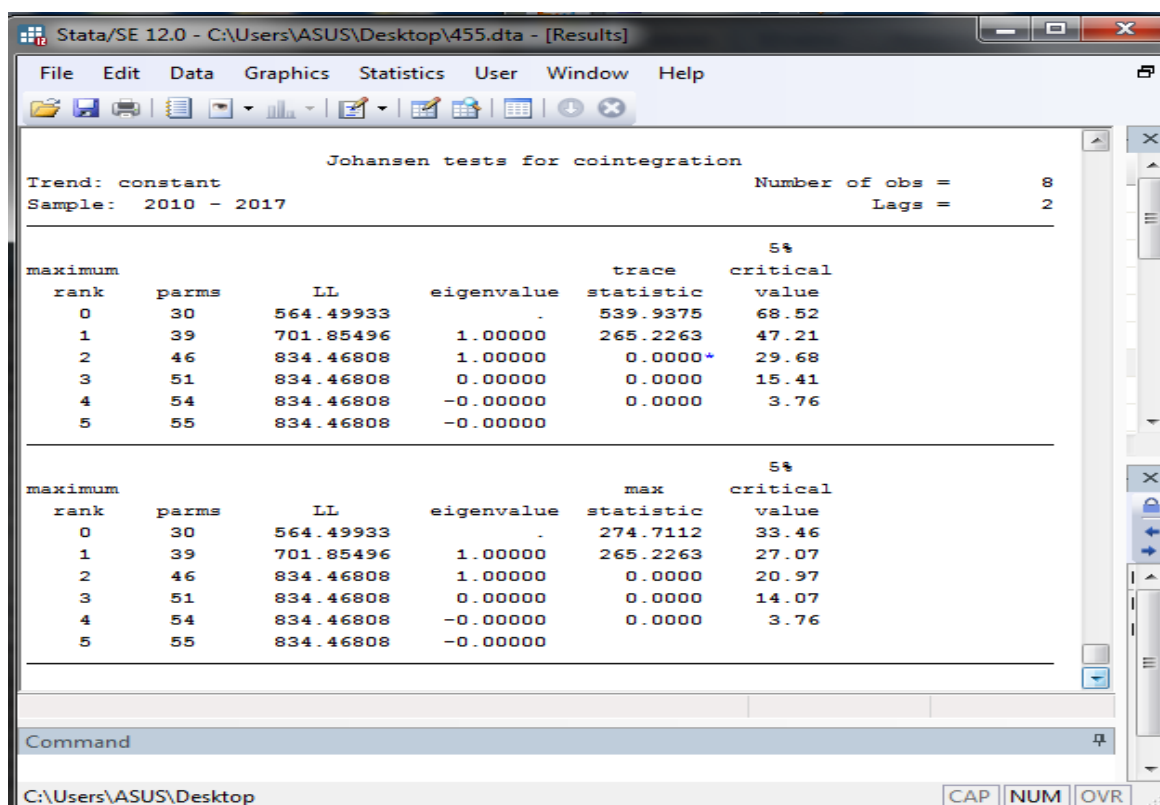

Рисунок 3.8 – Результат тесту Йохансена на коінтеграцію рядів для Данії

Отримані результати слугують основою для побудови тесту коінтеграції Енгл-Грейнджера, графічна інтерпретація результатів якого наведена на рисунку 3.9.

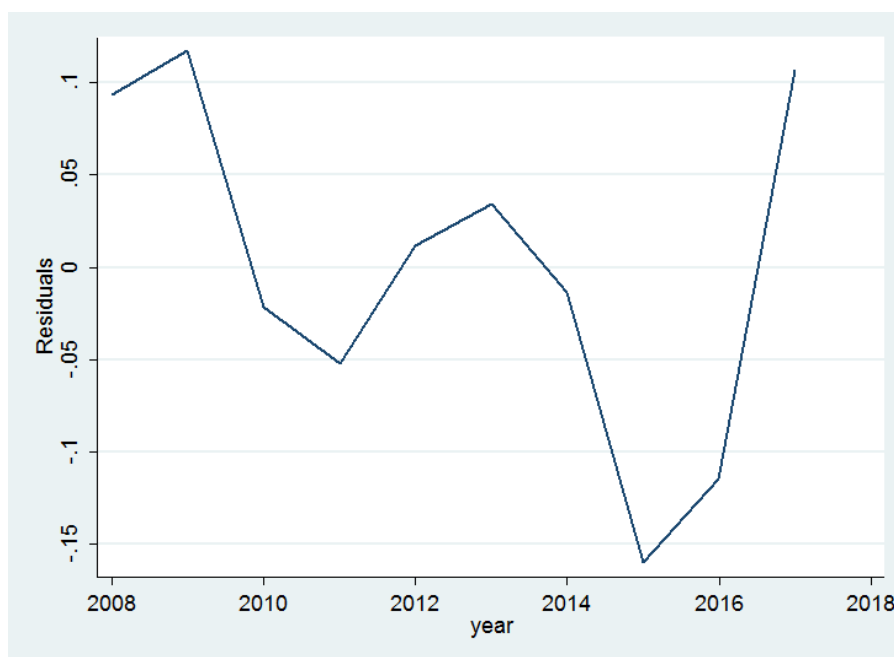

Рисунок 3.9 – Результати оцінки коінтеграції рядів даних для Данії

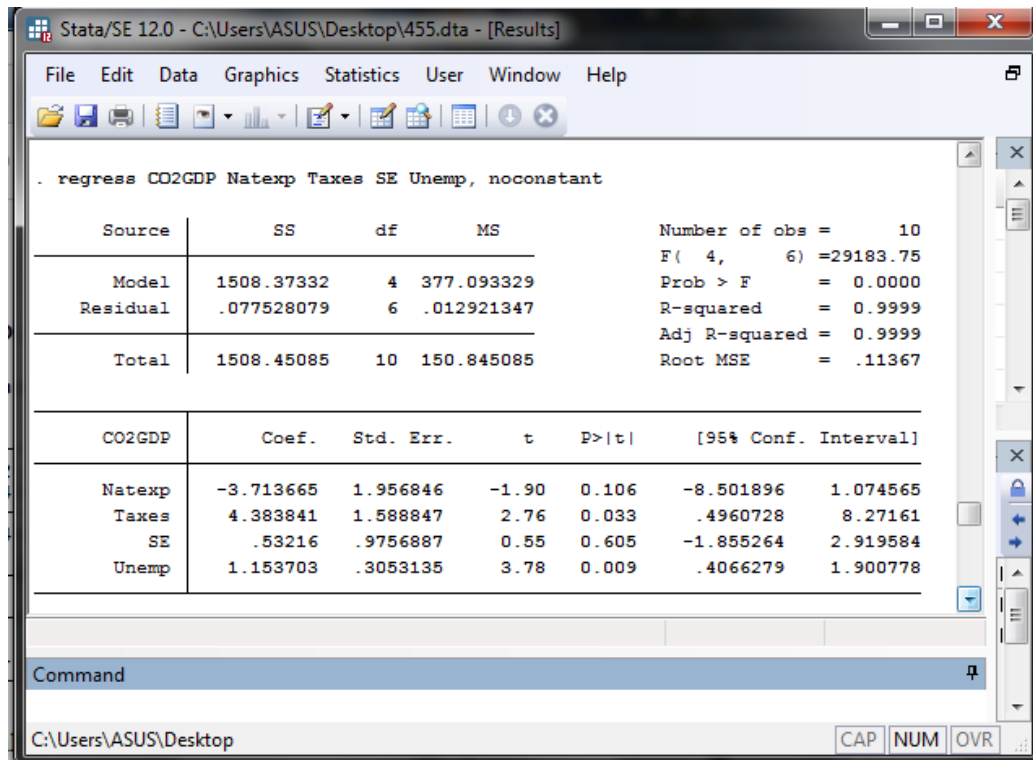

Рисунок 3.10 – Результати побудови регресії з припущенням про відсутність константи (на прикладі Данії)

Результати проведеного аналізу щодо визначення часових лагів кореляційного зв'язку між факторними та результуючим показниками переважним чином корелюють з даними таблиці 3.11. Однак, зазначимо, що відповідно до даних таблиці 3.12 та рисунку 3.10 для деяких країн спостерігається наявність зв'язку з певним часовим лагом (відмінним від результатів таблиці 3.11) між окремими факторами та показником вуглецеємності ВВП країни. Основну причину даних відмінностей вбачаємо в тому, що в останньому враховується характер та вектори зв'язків для всіх аналізованих факторів в сукупності, в той час як в процесі регресійного аналізу більш детально оцінюється зв'язок з кожним фактором окремо, а не в цілому.

Зважаючи на наявність нестационарних та коінтегрованих рядів даних, наступним етапом оцінювання стане перетворення використаних даних на стаціонарні з їх подальшим оцінюванням за допомогою побудови VEC моделі.

В процесі оцінювання враховуємо результати попередніх етапів оцінювання щодо визначення статистично значимої кількості лагів та коінтеграційних співвідношень. За результатами оцінки VEC моделі, фрагмент якої наведено на рисунку 3.11, можна зробити висновок про те, що в довгостроковому періоді обсяг сплачених податкових платежів та рівень тінізації економіки України позитивно впливають на вуглецеємність ВВП, в той час як обсяг бюджетних витрат на захист навколишнього середовища та рівень безробіття мають негативний вплив.

Коефіцієнт статистичної значимості знаходиться на рівні 1%.

beta	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
_ce1					
CO2GDP	1	.	.	.	.
NatExp	-2.5939	.2792039	-9.29	0.000	-3.141129 -2.04667
Taxes	.6300115	.2693774	2.34	0.019	.1020414 1.157982
Unemp	-7.451187	.5905358	-12.62	0.000	-8.608615 -6.293758
SE	1.209698	.55011	2.20	0.028	.1315021 2.287894

Рисунок 3.11 – Результати розрахунку VEC моделі на прикладі України

Таблиця 3.12 - Окремі характеристики регресійних моделей із лагом 0 і 5

	лаг	Значення t-статистики				P-рівень значимості					лаг	Значення t-статистики				P-рівень значимості			
		Natexp	Taxes	SE	Unemp	Natexp	Taxes	SE	Unemp			Natexp	Taxes	SE	Unemp	Natexp	Taxes	SE	Unemp
Україна	0	1.70	-1.65	2.65	9.39	0.141	0.151	0.035	0.000	Люксембург	0	4.88	19.15	-4.44	-3.46	0.003	0.000	0.004	0.014
	1	0.36	-1.10	1.73	4.24	0.736	0.323	0.144	0.008		1	0.68	12.79	0.67	-3.79	0.525	0.000	0.534	0.013
	2	0.15	-0.99	2.47	4.14	0.889	0.378	0.069	0.014		2	-0.18	10.76	0.06	-0.87	0.866	0.000	0.956	0.433
	3	1.27	0.01	0.45	4.56	0.293	0.992	0.686	0.020		3	-0.27	13.16	-0.99	0.02	0.807	0.001	0.393	0.983
	4	0.95	-0.57	0.07	3.01	0.443	0.627	0.948	0.095		4	-1.21	6.88	1.41	0.84	0.351	0.020	0.293	0.489
	5	8.36	-9.24	1.61	27.31	0.076	0.069	0.354	0.023	5	25.35	153.20	-30.77	69.94	0.025	0.004	0.021	0.009	
Німеччина	0	0,14	5,46	1,49	4,27	0,897	0,002	0,188	0,005	Польща	0	2.33	-0.57	-0.34	0.00	0.058	0.586	0.746	1.000
	1	0,59	4,42	0,32	2,30	2,578	0,007	0,759	0,070		1	0.95	0.50	1.00	0.47	0.385	0.636	0.363	0.657
	2	0,88	1,15	0,62	1,63	0,429	0,315	0,569	0,178		2	-0.28	1.62	1.88	1.47	0.791	0.180	0.133	0.219
	3	-0,4	2	1,16	-0,2	0,718	0,139	0,331	0,852		3	-0.48	1.00	0.36	1.08	0.667	0.393	0.744	0.359
	4	-0,28	1,67	-0,74	0,51	0,802	0,236	0,537	0,663		4	-0.3	0.62	1.06	0.54	0.790	0.599	0.401	0.644
	5	-0,07	0,28	-0,07	0,12	0,953	0,827	0,953	0,925	5	0.95	0.24	-0.44	0.25	0.514	0.848	0.738	0.843	
Ірландія	0	0,38	25,21	-4,90	7,89	0,718	0	0	0	Словенія	0	0.48	0.68	1.49	0.2	0.645	0.523	0.187	0.845
	1	-1,39	7,53	0,75	3,06	0,223	0,001	0,488	0,028		1	-0.9	3.43	3.58	1.95	0.410	0.19	0.16	0.108
	2	0,52	1,81	-0,72	0,26	0,629	0,145	0,509	0,805		2	-0.08	1.96	1.17	1.59	0.943	0.122	0.308	0.187
	3	0,41	1,31	0,28	-0,10	0,712	0,282	0,799	0,924		3	0.5	1.67	0.61	2.93	0.651	0.194	0.586	0.061
	4	5,31	2,74	-0,32	-4,03	0,034	0,112	0,781	0,056		4	2.26	10.24	2.9	10	0.153	0.009	0.101	0.010
	5	1-25	3,68	2,73	-0,18	0,429	0,169	0,223	0,887	5	-0.24	3.75	-0.21	2.08	0.852	0.166	0.866	0.285	
Іспанія	0	3,6	1,63	-2,17	1,66	0,011	0,154	0,073	0,147	Словацьчина	0	-0.07	3.48	-0.31	3.15	0.948	0.013	0.764	0.02
	1	0,76	2,49	0,93	-0,32	0,483	0,055	0,394	0,759		1	2.32	1.05	2.17	4.92	0.068	0.340	0.082	0.004
	2	0,44	1,59	1,52	-0,81	0,683	0,186	0,203	0,465		2	1.59	0.8	1.11	3.43	0.186	0.470	0.331	0.027
	3	4,11	1,34	-1,49	2,2	0,026	0,273	0,234	0,116		3	1.17	4.98	-0.04	8.19	0.327	0.016	0.968	0.004
	4	5,68	-2,12	1,51	-1,47	0,030	0,168	0,270	0,280		4	-0.26	11.2	1.59	10.67	0.819	0.008	0.252	0.009
	5	-25,06	42,40	22,24	16,90	0,025	0,015	0,029	0,038	5	-0.06	2.39	-0.62	1.63	0.965	0.252	0.647	0.350	
Франція	0	4.86	-3.87	-1.93	-3.69	0.003	0.008	0.101	0.010	Швеція	0	-0.92	2.84	-1.46	0.14	0.394	0.029	0.194	0.892
	1	2.12	-1.28	0.77	-1.61	0.088	0.256	0.478	0.168		1	-1.42	2.58	-0.31	0.11	0.216	0.050	0.768	0.918
	2	2.97	-2.08	-0.88	-1.56	0.041	0.106	0.430	0.194		2	-0.11	1.01	-0.46	1.37	0.919	0.368	0.671	0.243
	3	2.59	-1.79	-0.78	-0.55	0.081	0.172	0.493	0.620		3	-0.13	0.94	-0.62	3.26	0.907	0.419	0.582	0.047
	4	0.69	0.28	1.55	0.55	0.670	0.806	0.261	0.640		4	1.65	-1.2	0.58	3.42	0.242	0.354	0.621	0.076
	5	1.58	-0.93	-1.58	-0.44	0.358	0.523	0.359	0.738	5	12.42	-8.01	-10.70	19.30	0.051	0.079	0.059	0.033	

Коінтеграційна VEC модель для України матиме наступний вигляд:

$$ECT_{UKR_{t-1}} = -2.5939 \ln NatExp_{t-1} + 0.63 \ln Taxex_{t-1} - 7.4512 \ln Unemp_{t-1} + 1.2097 \ln SE_{t-1} \quad (3.8)$$

де $ECT_{UKR_{t-1}}$ – рівень вуглеємності ВВП;

$Taxex_{t-1}$ – сума надходження екологічних податків;

$NatExp_{t-1}$ – витрати на охорону навколишнього середовища за інституційним сектором;

SE_t – рівень тінізації економіки;

$Unemp_t$ – рівень безробіття.

Аналогічні розрахунки для решти аналізованих країн дозволили визначити характер та силу впливу аналізованих показників та побудувати коінтеграційні рівняння, які мають наступний вигляд:

$$ECT_{DEN_{t-1}} = -3.1498 \ln NatExp_{t-1} + 3.27778 \ln Taxex_{t-1} + 3.8070 \ln SE_{t-1} \quad (3.9)$$

$$ECT_{GEM_{t-1}} = 0.2854 \ln NatExp_{t-1} - 1.3121 \ln Taxex_{t-1} \quad (3.10)$$

$$ECT_{IRL_{t-1}} = -1.5633 \ln Taxex_{t-1} - 0.8815 \ln Unemp_{t-1} + 0.9796 \ln SE_{t-1} \quad (3.11)$$

$$ECT_{SPN_{t-1}} = -3.7969 \ln NatExp_{t-1} + 2.7012 \ln Taxex_{t-1} + 1.1324 \ln Unemp_{t-1} \quad (3.12)$$

$$ECT_{FRNC_{t-1}} = -3.1462 \ln NatExp_{t-1} + 1.5264 \ln Taxex_{t-1} + 2.1438 \ln Unemp_{t-1} \quad (3.13)$$

$$ECT_{LXMB_{t-1}} = -0.9959 \ln NatExp_{t-1} - 1.612927 \ln Taxex_{t-1} + 0.704 \ln Unemp_{t-1} + 2.2310 \ln SE_{t-1} \quad (3.14)$$

$$ECT_{PLN_{t-1}} = -12.17 \ln NatExp_{t-1} + 8.5746 \ln Taxex_{t-1} \quad (3.15)$$

$$ECT_{SLVK_{t-1}} = -2.1606 \ln NatExp_{t-1} + 1.2152 \ln Taxex_{t-1} - 1.5124 \ln Unemp_{t-1} - 0.7066 \ln SE_{t-1} \quad (3.16)$$

$$ECT_{SWDN_{t-1}} = 3.3041 \ln NatExp_{t-1} - 4.4696 \ln Taxex_{t-1} \quad (3.17)$$

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про наявність різного за напрямом, силою та компонентами ланцюгового зв'язку між аналізованими показниками. Для таких країн як Україна, Люксембург та Словацька Республіка доведена наявність статистично підтвердженого впливу всіх проаналізованих факторів на рівень вуглецеємності ВВП країни. В той же час, для Німеччини, Польщі та Швеції вплив рівнів тінізації економіки та безробіття на результуючий показник не підтверджено.

Обсяг податкових екологічних платежів та державних витрат на збереження навколишнього середовища мають суттєвий вплив (як позитивний так і негативний) на рівень екологічного розвитку всіх аналізованих країн. Характер та сила встановленого зв'язку визначається, на нашу думку, специфічними особливостями економічного розвитку країни, якістю її інституційного середовища та рівнем її екологічної ситуації. Так, наприклад, задовільний рівень екологічного розвитку в країні або превалювання механізмів приватного інвестування та екологічні цілі над бюджетним зумовлює різноспрямованість показників вуглецеємності ВВП та державного фінансування природоохоронних заходів. З іншого боку, обсяг залучення екологічних платежів до схем з тіньового виведення коштів визначає ступінь їх кореляції з результируючим показником.

Маніпуляції з обсягами податкових платежів є одним із найбільш поширених інструментів тіньового виведення коштів. Враховуючи той факт, що ПДВ та податок на прибуток підприємств є найбільш застосовуваними в цьому контексті платежами, не можна применшувати і роль екологічних платежів в тіньових операціях.

Крім того, зазначимо зміну вектору впливу окремих факторів вуглецеємності ВВП при переході від одиничної до множинної регресії. Таким чином, наше припущення щодо наявності двостороннього впливу факторів в системі «забруднення-тінізація економіки» є статистично значимим.

Тінізація економіки є складним з точки зору ідентифікації, управління та прогнозування явищем, масштаби та вектор спрямування наслідків якого зростають з кожним роком. Окрім економічних наслідків, функціонування неформального сектору економіки призводить до значних екологічних збитків в країнах з високою його часткою. Метою даного дослідження є аналіз наявності ланцюгового зв'язку в системі «pollution-shadow economy» через призму оцінки ступеня впливу окремих факторів та рівень вуглецеємності ВВП.

В рамках даного дослідження проведено аналіз сили та характеру зв'язку як окремих факторів, так і їх множини на рівень вуглецеємності ВВП країни. Результати проведеного аналізу дозволили зробити висновок про наявність

статистично значимого однофакторного впливу між визначеними показниками. В той же час, багатофакторний регресійний аналіз встановив наявність різної за напрямком та ступенем коінтеграції для різних країн, механізм дії якої змінюється при переході від одиничної до множинної регресії.

Отримані в роботі результати несуть практичну цінність, з одного боку, для суб'єктів владних структур, що займаються розробкою та впровадженням державної політики з охорони та захисту навколишнього природного середовища, а з іншого, - для представників державної влади, що формують основні засади реалізації державної політики протидії тінізації економіки. Так, підтвердження запропонованих в роботі гіпотез про взаємозв'язок факторів впливу (екологічних податків, рівня безробіття, обсягу бюджетних асигнувань, рівня тіньової економіки) та результату (обсягу вуглецеємності ВВП країни) дозволило не лише виявити вектор та характер таких взаємозв'язків, але й визначити екологічні податки та бюджетні інвестиції (витрати) як ключові індикатори впливу на вуглецеємність ВВП. Це дозволить в майбутньому сформувати комплекс послідовних та своєчасних дій уряду щодо регулювання податкових ставок при оподаткуванні об'єктів екологічного забруднення та розподілити в динаміці оптимальні обсяги державного фінансування екологоорієнтованих заходів.

4 МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО КІЛЬКІСНОЇ ОЦІНКИ МУЛЬТИПЛЕКСИВНИХ ТРАНСМІСІЙНИХ ЕФЕКТІВ ТА НАПРЯМКІВ МІЖСЕКТОРНОЇ ДИФУЗІЇ ВІД ЗАСТОСУВАННЯ БАГАТОКАНАЛЬНИХ СХЕМ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

4.1 Формалізація явних та латентних зв'язків між податковим та інвестиційним каналами виведення капіталу

Активізація глобалізаційних та інтеграційних процесів призвела до інтенсифікації низки як позитивних, так і негативних перетворень, що обумовлюють необхідність якісної трансформації базових засад ведення бізнесу, а також підходів до державного регулювання економіки. Так, лібералізація товарних та фінансових ринків створює передумови для алокації капіталу до тих юрисдикцій, що мають більш розвинутий ринок капіталу та низький рівень податкового навантаження, а відтак характеристики інвестиційного та податкового клімату виступають ключовим чинниками розвитку бізнес-середовища та економічного зростання країни в цілому. Вищевикладене засвідчує важливість формалізації податкових та інвестиційних факторів, що мають явний та неявний вплив на процеси виведення капіталу та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, що обґрунтовує актуальність даного дослідження [122].

Дослідженню проблематики виведення капіталу з України та факторів, що на нього впливають, приділяється увага як в академічному середовищі, так і в секторі державного управління. Зокрема, в аналітичній доповіді «Виведення капіталів з України: масштаби та напрямки запобігання» [123] розкрито основні кількісні характеристики виведення капіталу з України (оцінені за різними методиками), виявлено фактори, що сприяють загостренню означеної проблеми, а також можливі напрямки її протидії.

У роботі Д. Серебрянського, А. Вдовиченка [124] зосереджено увагу на причинах «втечі» капіталу з України та її макроекономічних наслідках, а також

здійснено оцінку масштабів виведення капіталу за результатами виявлених розбіжностей в обсягах торговельних операцій.

У свою чергу, Т. Кваша [60] у своєму дослідженні здійснила формалізацію каналів непродуктивного відтоку капіталу, тоді як Шумська С. С. [125] приділила основну увагу свого дослідження лише такому каналу акумуляції нелегально виведеного капіталу як офшори. Натомість, А. Павлова [126] обґрунтувала пріоритети протидії прихованому виведенню капіталів з України.

Проведений огляд літератури засвідчив, що питанню ідентифікації причин та наслідків виведення капіталу з України, а також оцінюванню його масштабів присвячено праці вітчизняних дослідників, проте спільною проблемою представлених вище досліджень є їх фрагментарність, особливо у контексті формалізації факторів, що виступають тригерами «втечі» капіталу. Таким чином, виникає об'єктивна необхідність більш глибокого наукового пошуку у даному напрямку, а також ідентифікації як явних, так і латентних зв'язків між найбільш релевантними каналами виведення капіталу.

Приймаючи до уваги той факт, що експертами Національного інституту стратегічних досліджень [123] серед найбільш релевантних факторів, котрі обумовлюють виведення капіталу, визначено саме податкові та інституційні (зокрема, щодо розвитку ринку капіталу та захисту прав інвесторів), то кількісна формалізація цих каналів на засадах комплексності формує як теоретичний, так і практичний інтерес. Таким чином, метою даного дослідження є формування інтегральних показників характеристики податкового та інвестиційного каналів виведення капіталу, а також формалізація за допомогою інструментів економіко-математичного моделювання явних та латентних зв'язків між ними.

Реалізація мети дослідження передбачає послідовну реалізацію 5 етапів розробленого науково-методичного підходу, у ході виконання яких було використано ряд загальнонаукових та специфічних методів, основними з яких є наступні: 1) аналіз, синтез, логічне узагальнення – при формуванні вихідного набору параметрів характеристики інвестиційного та податкового каналів що, обумовлюють виведення капіталу; 2) порівняльний аналіз – у процесі поділу

відібраних параметрів характеристики інвестиційного та податкового каналів на стимулятори та дестимулятори; 3) метод Мінковського та Харрінгтона – при розробці інтегральних показників характеристики податкового та інвестиційного каналів виведення капіталу; 4) метод структурного моделювання – при визначенні явних та латентних взаємозв'язків між ними тощо.

1 етап передбачає формування масиву вхідної статистичної інформації, необхідної для здійснення даного емпіричного дослідження, а саме: набору факторів, що можуть характеризувати стан податкового та інвестиційного каналів у контексті виведення через них капіталу. Так, з урахуванням напрацювань [60, 123, 124, 125, 126] було обрано наступні детермінанти податкового каналу:

- ставка тарифів за усіма товарними групами, % (PK1);
- ефективність митних процедур, балів (1- абсолютно неефективні; 7 – максимально ефективні) (PK2);
- питома вага імпортного мита та інших митних платежів у загальній виручці підприємств, % (PK3);
- питома вага інших податків у загальній виручці підприємств, % (PK4);
- питома вага інших податків у прибутку підприємств, % (PK5);
- питома вага відрахувань до фондів соціального страхування у загальній виручці підприємств, % (PK6);
- тарифні обмеження за усіма товарними групами, % (PK7);
- кількість податкових платежів, шт. (PK8);
- загальний рівень податкового навантаження до ВВП, % (PK9);
- питома вага податків на експорт у загальній виручці підприємств, % (PK10);
- питома вага податків на товари та послуги у доданій вартості промисловості та сфери послуг, % (PK11);
- ефективна ставка податків на капітал, % (PK12);
- питома вага податків на міжнародну торгівлю у загальній виручці підприємств, % (PK13);

– час, необхідний на підготовку та подання податкової звітності, год (PK14);

– загальний рівень податкового навантаження на бізнес, % від прибутку (PK15).

У свою чергу, до факторів характеристики інвестиційного каналу з урахуванням огляду літератури було віднесено:

– індекс розкриття інформації, балів (0 – найменший рівень; 10 – найбільший рівень) (IK1);

– зміни в запасах, дол. США (IK2);

– платежі за використання прав інтелектуальної власності, дол. США (IK3);

– вартість відкриття нового бізнесу, % від ВНД (IK4);

– ставка відсотків за депозитами, % (IK5);

– обсяг внутрішніх кредитів, наданих фінансовим сектором до ВВП, % (IK6);

– чисті прямі іноземні інвестиції, дол. США (IK7);

– ВВП, дол. США (IK8);

– співвідношення експорту та імпорту (IK9);

– валове нагромадження основного капіталу у ВВП, % (IK10);

– валові заощадження населення у ВВП, % (IK11);

– страхові та фінансові послуги у експорті комерційних послуг, % (IK12);

– страхові та фінансові послуги у імпорті комерційних послуг, % (IK13);

– позикова ставка, % (IK14).

Усі показники акумульовано з колекції World Development Indicators бази даних групи Світового Банку за 2004-2018 рр [32].

Метою 2 етапу є приведення вхідних показників у співставний вигляд, для чого усі показники було поділено на стимулятори та дестимулятори. Так, для нормалізації стимуляторів була використана природня нормалізація, а для дестимуляторів - нормалізація Севіджа за приведеними нижче формулами:

$$pk_{it}^{sn} = \frac{pk_{it}^s - \min_t pk_{it}^s}{\max_t pk_{it}^s - \min_t pk_{it}^s}, pk_{it}^{dn} = \frac{\max_t pk_{it}^d - pk_{it}^d}{\max_t pk_{it}^d - \min_t pk_{it}^d} \quad (4.1)$$

$$ik_{it}^{sn} = \frac{ik_{it}^s - \min_t ik_{it}^s}{\max_t ik_{it}^s - \min_t ik_{it}^s}, ik_{it}^{dn} = \frac{\max_t ik_{it}^d - ik_{it}^d}{\max_t ik_{it}^d - \min_t ik_{it}^d} \quad (4.2)$$

$$ipk_{it}^{sn} = \frac{ipk_{it}^s - \min_t ipk_{it}^s}{\max_t ipk_{it}^s - \min_t ipk_{it}^s}, ipk_{it}^{dn} = \frac{\max_t ipk_{it}^d - ipk_{it}^d}{\max_t ipk_{it}^d - \min_t ipk_{it}^d} \quad (4.3)$$

де $pk_{it}^{sn}, ik_{it}^{sn}, ipk_{it}^{sn}$ – нормалізоване значення і-го показника-стимулятора за t-ий рік в розрізі характеристики податкового чи інвестиційного каналу;

$pk_{it}^s, ik_{it}^s, ipk_{it}^s$ – фактичне значення і-го показника-стимулятора за t-ий рік в розрізі характеристики податкового чи інвестиційного каналу;

$pk_{it}^{dn}, ik_{it}^{dn}, ipk_{it}^{dn}$ – нормалізоване значення і-го показника-дестимулятора за t-ий рік в розрізі характеристики податкового чи інвестиційного каналу.

3 етап. Оцінювання пріоритетності показників характеристики податкового та інвестиційного каналів, враховуючи прийняття гіпотези про однаковий ступінь впливу цих показників:

$$w_i = \frac{1}{m_i} \quad (4.4)$$

де w_i – ваговий коефіцієнт і-го показника;

m_i – загальна кількість показників і-ої групи.

4 етап. Обчислення інтегральних показників у розрізі податкового та інвестиційного каналів за допомогою комбінації метрики Мінковського та функції Харрінгтона. Вибір зазначеного інструментарію обумовлений тим, що метод Мінковського дозволяє врахувати як пріоритетність показників, так і їх характер стимуляторів чи дестимуляторів, тоді як функція Харрінгтона дає можливість отримати рівномірний розподіл отриманих значень інтегральних показників у діапазоні від 0 до 1.

$$PK_t^* = 1 - \sqrt{\sum_{i=1}^k w_i |1 - pk_{it}^{sn}|^2 + \sum_{i=k+1}^n w_i |1 - pk_{it}^{dn}|^2}, \quad (4.5)$$

$$IK_t^* = 1 - \sqrt{\sum_{i=1}^k w_i |1 - ik_{it}^{sn}|^2 + \sum_{i=k+1}^n w_i |1 - ik_{it}^{dn}|^2} \quad (4.6)$$

$$IPK_t^* = 1 - \sqrt{\sum_{i=1}^k w_i |1 - ipk_{it}^{sn}|^2 + \sum_{i=k+1}^n w_i |1 - ipk_{it}^{dn}|^2} \quad (4.7)$$

$$\begin{aligned} PK_t &= \exp(-\exp(-PK_t^*)), \\ IK_t &= \exp(-\exp(-IK_t^*)), \\ IPK_t &= \exp(-\exp(-IPK_t^*)) \end{aligned} \quad (4.8)$$

де PK_t , IK_t , IPK_t – інтегральні показники податкового та інвестиційного каналів за t -ий рік.

5 етап. Структурне моделювання у пакеті Statistica явних та латентних взаємозв'язків податкового та інвестиційного каналів, де в якості характеристик відповідних підсистем обрано розраховані на 4 етапі інтегральні показники.

Результати моделювання представлені формулою (4.9):

$$\begin{cases} PK = 0.0331 \cdot LPK \\ IK = LIK + 0.0001 \\ IPK = LIPK + 0.5000 \\ LIPK = 0.0144 \cdot LPK + 0.3265 \cdot LIK \\ LIK = 0.0146 \cdot LPK + 0.0003 \end{cases} \quad (4.9)$$

де LPK , LIK , $LIPK$ – латентні змінні, побудовані програмним пактом Statistica;

PK , IK , IPK – інтегральні показники податкового, інвестиційного та інвестиційно-податкового каналів відповідно.

Отже, за результатами реалізації розробленого науково-методичного підходу було емпірично підтверджено, що у розрізі податкового каналу зростання впливу латентних змінних на 1 % обумовлює посилення дії явних факторів на 3,31%. У свою чергу, зростання впливу латентних факторів інвестиційного каналу обумовлює аналогічне за масштабом посилення дії явних факторів цього каналу.

Разом з тим, встановлено, що на латентну компоненту інвестиційно-податкового каналу в комплексі більший вплив справляє дія латентних факторів інвестиційного каналу (32,65% проти 1,44% податкового каналу). Натомість, сама

латентна складова інвестиційного каналу лише на 1,46% обумовлена зростання латентної складової податкового каналу.

Таким чином, можна зауважити, що стан податкового та інвестиційного клімату в Україні, який мінімізує схильність та можливості економічних агентів до виведення капіталу та легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, залежить як від дії факторів прямого впливу (явних), таких як рівень податкового навантаження на економіку та ефективні ставки податків у розрізі різних видів фіскальних платежів, ефективність та простота податкового адміністрування тощо, а також стану ринку позикового капіталу, страхових та інвестиційних послуг, обсягу іноземних інвестицій, нагромадження капіталу, вартості використання прав інтелектуальної власності та ін., так і від впливу факторів опосередкованого впливу (латентних), до яких, наприклад, можна віднести наступні: рівень інфляції, обсяг міжнародної торгівлі, розмір зовнішніх запозичень, параметри стабільності та ліквідності банківського сектору тощо., що емпірично підтверджують дані системи 5.

Виявлені закономірності мають бути враховані при розробці системи запобігання виведення капіталу з України, а також прогнозування його масштабів з урахуванням як дії явних, так і латентних факторів податкового та інвестиційного каналів [122].

4.2 Оцінка мультиплексивних трансмісійних ефектів використання інвестиційних та податкових каналів виведення капіталу

Лібералізація фінансових систем країн світу створює передумови для оптимізації процесів алокації капіталу, адже в умовах послаблення чи повного нівелювання національних обмежень власники капіталу можуть обирати країну концентрації своїх інвестицій враховуючи комерційні інтереси та фіскальні бонуси. Так, у процесі прийняття рішення про юрисдикцію акумуляції капіталу (чи його трансфер) інвестори враховують низку макроекономічних параметрів, проте основними з них є чинники інвестиційного та податкового каналів. Саме

тому формалізація ключових інвестиційних та податкових факторів, котрі обумовлюють процес відтоку капіталу з країни, формують особливий теоретичний та практичний інтерес, адже їх ідентифікація дозволить сформувати більш виважену економічну політику у сфері протидії виведення капіталу.

В роботі постає необхідність більш глибокого наукового пошуку у даному напрямку, а також ідентифікації мультиплексивних трансмісійних ефектів між податковими та інвестиційними каналами виведення капіталу.

Процес формалізації релевантних факторів інвестиційного та податкового каналів відтоку капіталу передбачає на 1 етапі формування масиву вхідної статистичної інформації, необхідної для здійснення даного емпіричного дослідження, а саме: набору факторів, що можуть характеризувати стан податкового та інвестиційного каналів у контексті виведення через них капіталу (табл.4.1), визначений в п.4.1 роботи.

У розрізі 2 етапу здійснено формування інтегральних показників податкового та інвестиційного каналів виведення капіталу за допомогою комбінації метрики Мінковського та функції Харрінгтона, попередньо нормалізувавши складові індексів з використання природньої нормалізації та нормалізації Севіджа.

3 етап передбачає відбір серед акумульованих у рамках першого етапу податкових та інвестиційних факторів найбільш релевантних. Для вирішення поставленого завдання використано метод головних компонент. Зокрема, визначено доцільність врахування трьох головних компонент у процесі відбору релевантних показників, які пояснюють 78,9% загальної варіації ознак. Інтегрування рівнів значимості факторів у розрізі всіх трьох головних компонент здійснено методом середньої арифметичної зваженої на основі даних власних значень матриці кореляцій та вкладу відповідних змінних у формування головної компоненти.

На основі аналізу інтегральних параметрів значимості факторів виявлено, що найбільш релевантними факторами інвестиційного каналу є 7 з 19, а саме: IK_4 – вартість відкриття нового бізнесу, % від ВНД; IK_6 – обсяг внутрішніх кредитів, наданих фінансовим сектором до ВВП, %; IK_{15} – питома вага обсягів валового

нагромадження капіталу до ВВП, %; IK_{16} – співвідношення обсягу валових заощаджень населення до ВВП, %; IK_{17} – реальна процентна ставка, %; IK_{18} – кількість процедур, необхідних для започаткування бізнесу, од.; IK_{19} – час, необхідний для реєстрації права на власність, днів.

Таблиця 4.1 – Фактори впливу на податковий та інвестиційний канали у контексті виведення через них капіталу

Фактори характеристики податкового каналу	Фактори характеристики інвестиційного каналу
Ставка тарифів за усіма товарними групами, % (PK1)	Індекс розкриття інформації, балів (0 – найменший рівень; 10 – найбільший рівень) (IK1)
Ефективність митних процедур, балів (1-абсолютно неефективні; 7 – максимально ефективні) (PK2)	Зміни в запасах, дол. США (IK2)
Питома вага імпортного мита та інших митних платежів у загальній виручці підприємств, % (PK3);	Платежі за використання прав інтелектуальної власності, дол. США (IK3)
Питома вага інших податків у загальній виручці підприємств, % (PK4)	Вартість відкриття нового бізнесу, % від ВВП (IK4)
Питома вага інших податків у прибутку підприємств, % (PK5)	Ставка відсотків за депозитами, % (IK5)
Питома вага відрахувань до фондів соціального страхування у загальній виручці підприємств, % (PK6)	Обсяг внутрішніх кредитів, наданих фінансовим сектором до ВВП, % (IK6)
Тарифні обмеження за усіма товарними групами, % (PK7)	Чисті прямі іноземні інвестиції, дол. США (IK7)
Кількість податкових платежів, шт. (PK8)	ВВП, дол. США (IK8)
Загальний рівень податкового навантаження до ВВП, % (PK9)	Співвідношення експорту та імпорту (IK9)
Питома вага податків на експорт у загальній виручці підприємств, % (PK10)	Валове нагромадження основного капіталу у ВВП, % (IK10)
Питома вага податків на товари та послуги у доданій вартості промисловості та сфери послуг, % (PK11)	Валові заощадження населення у ВВП, % (IK11)
Ефективна ставка податків на капітал, % (PK12)	Страхові та фінансові послуги у експорті комерційних послуг, % (IK12)
Питома вага податків на міжнародну торгівлю у загальній виручці підприємств, % (PK13)	Страхові та фінансові послуги у імпорті комерційних послуг, % (IK13)
Час, необхідний на підготовку та подання податкової звітності, год (PK14)	Позикова ставка, % (IK14)
Загальний рівень податкового навантаження на бізнес, % від прибутку (PK15)	Питома вага обсягів валового нагромадження капіталу до ВВП, % (IK15)
	Співвідношення обсягу валових заощаджень населення до ВВП, % (IK16)
	Реальна процентна ставка, % (IK17)
	Кількість процедур, необхідних для започаткування бізнесу, од. (IK18)
	Час, необхідний для реєстрації права на власність, днів (IK19)

Натомість, до найбільш релевантних факторів податкового каналу віднесено наступні 8 із 15: PK_2 – ефективність митних процедур, балів (1- абсолютно неефективні; 7 – максимально ефективні); PK_3 – питома вага імпортного мита та інших митних платежів у загальній виручці підприємств, %; PK_6 – питома вага відрахувань до фондів соціального страхування у загальній виручці підприємств, %; PK_8 – кількість податкових платежів, шт.; PK_{11} – питома вага податків на товари та послуги у доданій вартості промисловості та сфери послуг, %; PK_{13} – питома вага податків на міжнародну торгівлю у загальній виручці підприємств, %; PK_{14} – час, необхідний на підготовку та подання податкової звітності, год; PK_{15} – загальний рівень податкового навантаження на бізнес, % від прибутку.

5етап. Формалізація мультиплексивних трансмісійних ефектів податкового та інвестиційного каналів виведення капіталу, що реалізовано на основі регресійного аналізу впливу відібраних на попередньому етапі релевантних факторів інвестиційного каналу виведення капіталу на інтегральний показник податкового каналу (рівняння 1) та навпаки релевантних факторів податкового каналу на інтегральний показник інвестиційного (рівняння 2).

$$PK = 0.4212 - 0.0063 \cdot IK_4 + 0.0020 \cdot IK_6 + 0.0004 \cdot IK_{15} + \\ + 0.0004 \cdot IK_{16} + 0.0013 \cdot IK_{17} - 0.0032 \cdot IK_{18} - 0.00003 \cdot IK_{19} \quad (4.10)$$

де IK_4 – вартість відкриття нового бізнесу, % від ВНД;

IK_6 – обсяг внутрішніх кредитів, наданих фінансовим сектором до ВВП, %;

IK_{15} – питома вага обсягів валового нагромадження капіталу до ВВП, %;

IK_{16} – співвідношення обсягу валових заощаджень населення до ВВП, %;

IK_{17} – реальна процентна ставка, %;

IK_{18} – кількість процедур, необхідних для започаткування бізнесу, од.;

IK_{19} – час, необхідний для реєстрації права на власність, днів.

Отже, приймаючи до уваги той факт, що композитні індикатори як податкового, так і інвестиційного каналу формувалися виходячи з логіки, що вища бальна оцінка даного параметра відображає нижчу вірогідність / схильність

до виведення капіталу з країни, результати, отримані у рівнянні 1 можна трактувати наступним чином:

– інвестиційними факторами-інгібіторами схильності до виведення капіталу, що пригнічують дію деструктивних податкових чинників, є розширення масштабів кредитування економічних агентів, збільшення обсягів заощаджень населення та валового нагромадження капіталу;

– натомість, інвестиційними детермінантами, котрі активізують відтік капіталу шляхом інтенсифікації негативних трансмісійних ефектів з податкового каналу, є зростання вартості, а також кількості бюрократичних процедур, необхідних для відкриття бізнесу та реєстрації права на власність;

– разом з тим, найбільш сильним інвестиційним фактором-стимулятором виведення капіталу, що породжує мультиплексивні зв'язки з аналогічними факторами податкового каналу, є висока вартість відкриття нового бізнесу, тоді як ключовим чинником інвестиційного середовища, здатного стримувати виведення капіталу є розширення масштабів кредитування.

$$IK = -2.2674 - 0.1357 \cdot PK_2 - 0.0153 \cdot PK_3 - 0.0013 \cdot PK_6 - 0.00024 \cdot PK_8 - 0.0095 \cdot PK_{11} - 0.00004 \cdot PK_{14} - 0.0313 \cdot PK_{13} - 0.0031 \cdot PK_{15} \quad (4.11)$$

де PK_2 – ефективність митних процедур, балів (1 – абсолютно неефективні; 7 – максимально ефективні);

PK_3 – питома вага імпортного мита та інших митних платежів у загальній виручці підприємств, %;

PK_6 – питома вага відрахувань до фондів соціального страхування у загальній виручці підприємств, %;

PK_8 – кількість податкових платежів, шт.;

PK_{11} – питома вага податків на товари та послуги у доданій вартості промисловості та сфери послуг, %;

PK_{13} – питома вага податків на міжнародну торгівлю у загальній виручці підприємств, %;

PK_{14} – час, необхідний на підготовку та подання податкової звітності, год;

PK_{15} – загальний рівень податкового навантаження на бізнес, % від прибутку.

Аналогічно з попереднім блоком, результати рівняння 2 можна представити наступним чином:

– усі податкові фактори є чинниками прямого впливу на обсяги виведення капіталу, тобто збільшення рівня фіскальної детермінанти зумовлює нарощення темпів відтоку капіталу; крім того, усі відібрані релевантні фактори зумовлюють трансмісію дії чинників інвестиційного каналу, що призводять до негативних мультиплексивних ефектів, тобто посилюють тенденції виведення капіталу;

– найсильнішим податковим фактором-стимулятором відтоку капіталу, що підсилює деструктивний ефект чинників інвестиційного каналу, є зниження ефективності митних процедур, а саме: зростання рівня даного показника на 1 бал призводить до погіршення інтегрального показника інвестиційного середовища на 0,1357 балів, що, у свою чергу, активізує відтік капіталу з країни;

– найменший трансмісійний ефект на інвестиційний канал справляє такий фактор податкового каналу як «час, необхідний на підготовку та подання податкової звітності».

Отже, за результатами проведеного дослідження емпірично підтверджено наявність як позитивних у контексті протидії відтоку капіталу з країни, так і негативних трансмісійних ефектів дії факторів податкового та інвестиційного каналу, що посилюють одне одного. Крім того, встановлено, що найвищий мультиплікативний ефект мають фактори: 1) пов'язані з вартістю та кількістю процедур, необхідних для відкриття нового бізнесу та реєстрації права на власність; зростанням обсягів кредитування, заощаджень населення та валового нагромадження капіталу – у розрізі інвестиційного каналу; 2) пов'язані з ефективністю митних процедур, податковим навантаженням за податками на міжнародну торгівлю, товари та послуги та відрахуванням до фондів соціального

страхування, а також загальною кількістю фіскальних платежів – у розрізі податкового каналу.

Таким чином, виявлені закономірності мають бути враховані при розробці системи запобігання виведення капіталу з України, а також прогнозування його масштабів з урахуванням як одиничних, так і мультиплексивних трансмісійних ефектів від дії факторів податкового та інвестиційного каналів [127].

4.3 Регулювання податкових розривів як інструмент ефективної політики детінізації економіки

Тенденції економічного розвитку України протягом останніх років свідчать про застарілість та недієвість існуючих механізмів державного регулювання економічних процесів, невідповідність існуючим особливостям розвитку країни та локальний характер дії окремих регулюючих інструментів.

Розвиток зовнішньоекономічної діяльності, налагодження партнерських відносин з представниками інших країни, організація нових видів виробництва продукції та надання послуг формують передумови до застосування інноваційних методів регулювання економічних операцій спрямованих на протидію тіншовим фінансовим потокам.

Державне регулювання тінізації економіки – це складний та багатоетапний процес, який передбачає застосування комплексу регулюючих інструментів та заходів, спрямованих на попередження, мінімізацію та протидію окремим тіншовим фінансовим операціям з метою покращення ситуації в країні в цілому. На сьогоднішній день, як правило, реалізація даних заходів має точковий характер та спрямована на детінізацію лише окремих сфер та видів економічної діяльності [128].

Розробці питань удосконалення процесу державного регулювання процесів тінізації економіки присвячені наукові праці багатьох вітчизняних та іноземних вчених, серед яких О. Леонова [129], О. Чечель [130], О. Дяченко [131], І. Гришова [132], О. Мазур, В. Сержанов [133], А. Толстова [134]. Теоретичні та

прикладні аспекти державного регулювання економіки, основні напрямки державної політики, механізми та інструменти державного регулювання досліджувалися в працях Е. Адельсеїтової [135], О. Чечель [130], О. Кахович, Р. Южека [136].

В цілому, аналіз існуючих напрацювань в даному напрямі, засвідчив досить ґрунтовне та різнобічне дослідження даних питань. Однак, переважна більшість вчених досліджують питання державного регулювання тінізації економіки через призму дослідження загальних принципів її побудови, не приділяючи достатньої уваги комплексному дослідженню специфічних принципів її побудови, які більш ґрунтовно враховують особливості тіньового виведення коштів через окремі канали.

В умовах достатньо низької ефективності та результативності діючої політики державного регулювання економіки, значно актуалізуються питання перегляду та удосконалення всіх складових державної політики, однією із яких виступає перегляд існуючих принципів її побудови, шляхом їх доповнення та приведення у відповідність до всього різноманіття існуючих схем тінізації доходів.

Ефективність існуючої державної політики протидії тінізації економіки в переважну чергу залежить від глибини та рівня дії окремих регулюючих інструментів, застосування яких створює умови для зменшення обсягів тіньових фінансових потоків, подальшого розвитку економічної системи, та суттєво прискорює темпи економічного розвитку країни.

На сьогоднішній день в Україні прийнято низку нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано спрямовані на протидію тіньовим фінансовим операціям. Основними з яких є Закони України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [137], «Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» [138], Розпорядження

Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» [139], Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року» [140].

Однак, незважаючи на достатнє розроблення питань нормативного регулювання даних процесів на рівні держави, їх ефективність залишається на досить низькому рівні та не забезпечує досягнення поставлених цілей.

Передумовою істотних зрушень в сучасній державній політиці протидії тінізації економіки, на нашу думку, слугує коригування базових принципів її побудови. Реалізація політики державного регулювання податкових розривів в економіці базується на ряді принципів, котрі доцільно розділити на загальні та специфічні. Оскільки розробка основних заходів політики протидії тінізації економіки здійснюється в межах загальнодержавної політики регулювання економічного розвитку, основні вектори її реалізації повинні бути узгоджені як зі специфічними принципами державного регулювання, спрямованими виключно на мінімізацію та протидію виникненню податкових розривів в економіці, так і узгоджуватися із загальними принципами державного регулювання економіки, принципами побудови податкової системи.

До загальних принципів політики державного регулювання можна віднести ті, що визначають уніфіковані для всіх сфер процедури та особливості державного регулювання економічного розвитку. З метою визначення переліку принципів, проведемо аналіз існуючого наукового доробку в даній сфері.

Відповідно до нормативно-правової бази України реалізація заходів протидії легалізації незаконно одержаних доходів має базуватися на наступних загальних принципах: верховенства права; пріоритету захисту прав людини; системності; комплексності; відповідності потребам часу та орієнтації на кінцевий результат;

наукової обґрунтованості; активного співробітництва з іноземними державами [115]; взаємності [137].

В науковій літературі існує значне різноманіття підходів до визначення та класифікації принципів державного регулювання економіки, основні з яких наведені в таблиці 4.2.

Таблиця 4.2 – Підходи до класифікації принципів державного регулювання економіки

Автори	Принципи державного регулювання економіки
Д. М. Стеченко [141]	принцип пріоритету права над економікою, ефективності, справедливості, стабільності, системності державного впливу, адекватності, оптимального поєднання адміністративно-правових і економічних важелів, поступовості та етапності, забезпечення єдності стратегічного і поточного державного регулювання та його оперативності, дотримання вимоги матеріально-фінансової збалансованості, принципи бюджетної політики та податкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності
М. Л. Ніжніков [142]	ефективності, справедливості, стабільності, системності державного впливу, адекватності, оптимального поєднання адміністративно-правових та економічних важелів, поступовості та етапності, забезпечення єдності стратегічного та поточного державного регулювання та його оперативності,
Н. Б. Антонова, О. Б. Хорошко [143]	єдності економіки і політики, єдності централізму й самостійності, науковості, ефективності, сполучення загальних і локальних цілей
В. М. Гриньова [144]	регулювання економіки, відповідальності за прийняття рішень і кінцеві результати, високий професіоналізм суб'єктів державного регулювання економіки, ефективного використання ресурсів, пріоритетності розв'язуваних проблем, орієнтованості на забезпечення економічного розвитку та на його основі соціального благополуччя для всього населення
Л. І. Дідківська [145]	науковості, погодження інтересів, цілеспрямованості, пріоритетності, системності, комплексності, принцип адаптації, достатності, принципи організаційно-правового та економіко-організаційного забезпечення
Я. Ф. Жовнірчик [146]	науковості, обґрунтованості, формування системи державного регулювання економіки з урахуванням теоретичних основ і моделей економічної політики та існуючого досвіду здійснення державного регулювання в державі та за кордоном, раціональності, реальності, збалансованості, комплексності, пріоритетності стратегічних цілей, ринкової однаковості.

Враховуючи той факт, що головною особливістю виникнення податкових розривів в економіці є те, що його величина залежить від виду та особливостей

стягнення конкретного податку, визначення специфічних принципів повинно враховувати дану особливість, а окремі інструменти державної політики – бути спрямовані на запобігання операціям з ухилення від оподаткування за даними податками.

Оскільки відповідно до податкового законодавства реалізація переважної більшості операції призводить до виникнення податкового зобов'язання за декількома податками одночасно, реалізація специфічних принципів державного регулювання податкових розривів дозволяє досягти синергетичного ефекту та сприятиме виникненню мультиплікаційного ефекту щодо зменшення обсягу податкових розривів в економіці.

До специфічних принципів, на нашу думку, потрібно віднести принцип синхронізації зовнішньоекономічної діяльності.

Одним із поширених каналів приховування доходів та мінімізації своїх податкових зобов'язань виступає зовнішньоекономічна діяльність. Навмисне заниження/завищення митної вартості ввезених/вивезених з території України товарів, надання робіт, послуг призводить до суттєвого скорочення обсягу податкових зобов'язань учасників даних операцій. Це призводить до того, що митна вартість товарів в країні-виробнику та країні-партнері суттєво відрізняються між собою. Як правило, дані величини набагато перевищують стандартно можливу похибку зумовлену ненавмисними помилками та неточностями.

Враховуючи зазначене, сутність принципу синхронізації зовнішньоекономічної діяльності полягає в мінімізації обсягу розходжень в величині митної вартості товарів, що задекларовані в країнах-партнерах.

Оцінка даних розривів дозволить визначити країни – потенційні учасники тіньових схем виведення коштів та розробити заходи з посиленого контролю за зовнішньоекономічними операціями за участі даних країн.

Поряд з даним принципом важливе значення, на нашу думку, набуває оцінка рівня ризику тінізації економіки. Як правило, до операцій з незаконного виведення коштів, товарів та послуг за кордон залучаються одні і ті ж самі країни-

партнери або суб'єкти економічної діяльності. Таким чином, своєчасна ідентифікація найбільш ризикових операцій, країн-партнерів, видів економічної діяльності дозволить за рахунок розробки комплексу превентивних заходів попередити незаконне виведення коштів,.

Систематизація проаналізованих вище принципів державного регулювання податкових розривів в економіці наведена на рисунку 1.

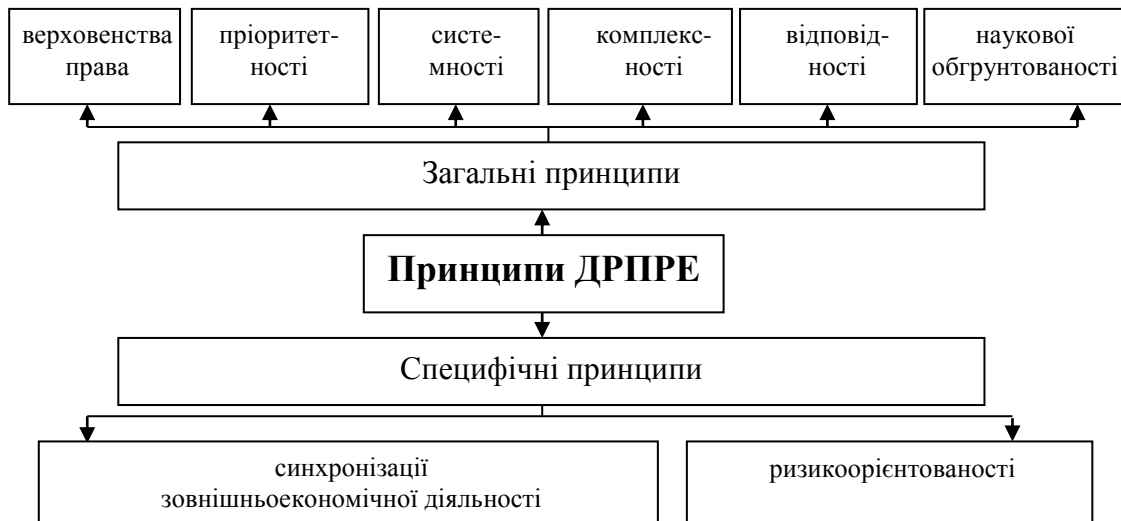

Рисунок 4.1 – Принципи державного регулювання податкових розривів в економіці

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про низький рівень ефективності існуючої політики протидії тінізації економіки та потребу в удосконаленні даного процесу. Одними із заходів, в даному напрямку, на нашу думку, повинні бути аналіз та перегляд існуючих принципів побудови політики державного регулювання податкових розривів та їх приведення до сучасних реалій розвитку економіки. Врахування запропонованих специфічних принципів регулювання податкових розривів сприятиме більш комплексному дослідженню можливих каналів тінізації доходів та розробці своєчасних та ефективних превентивних заходів в даному напрямку [128].

В сучасних економічних умовах, що супроводжуються трансформаційними змінами в суспільстві та кардинальними реформами в економічній, політичній та соціальній сферах, наявність достатнього обсягу бюджетних коштів виступає запорукою та передумовою успішної реалізації зазначених завдань.

Однак, як свідчить проведений аналіз, наявність економічних та політичних змін в країні, внаслідок послаблення контролю з боку державних органів, супроводжується зростанням обсягів тіньових фінансових потоків та різноманітності застосовуваних корупційних схем.

Зважаючи на те, що податкові надходження займають одну із найбільш вагомих складових в структурі наповнення державного бюджету, наявність ефективної системи державного контролю за повнотою та своєчасністю нарахування та сплати податків і зборів набуває дедалі більшого значення.

На сьогоднішній день, урядами переважної більшості країн світу, напрацьований різноманітний інструментарій протидії тінізації економіки спрямований на ідентифікацію окремих схем приховування доходів, аналіз якого дозволить визначити найбільш відповідний економічним умовам розвитку України перелік інструментів впливу та регулювання. В Україні дані дослідження носять поодинокий характер та не використовуються органами державної влади в процесі реалізації заходів детінізації економіки.

Саме тому комплексний критичний аналіз існуючого інструментарію управління податковими розривами, дозволить виділити ті з них, які найбільш повно враховують національні особливості здійснення господарської діяльності та сформулюють передумови до підвищення ефективності та дієвості механізмів фінансового управління [147].

ВИСНОВКИ

1. Базою визначення латентних факторів впливу на інвестиційний та податковий канали нелегального виведення капіталів обрано комплекс фінансово-економічних та соціальних факторів, методологічний інструментарій дослідження – кореляційно-регресійний аналіз. На основі структурного моделювання явних та латентних взаємозв'язків податкового та інвестиційного каналів емпірично підтверджено, що на латентну компоненту інвестиційно-податкового каналу в комплексі більший вплив справляє дія латентних факторів інвестиційного каналу (32,65% проти 1,44% податкового каналу). Натомість, сама латентна складова інвестиційного каналу лише на 1,46% обумовлена зростання латентної складової податкового каналу. Виходячи з отриманої моделі, зроблено висновок, що стан податкового та інвестиційного клімату в Україні, який мінімізує схильність та можливість економічних агентів до виведення капіталу та легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, залежить як від дії факторів прямого впливу (явних), так і від впливу факторів опосередкованого впливу (латентних).

2. В роботі доведено суттєвий вплив тінізації економіки на показники економічного розвитку країни в цілому, тому оцінку ефектів від використання фіскальних механізмів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, проведено на прикладі експортно-імпортних операцій та екологічних платежів. Визначення обсягу податкових розривів в розрізі експортно-імпортової діяльності здійснено на основі модифікованої формули Grubel-Lloyd, показників рівня асинхронності експортної та імпортової діяльності в розрізі країн-партнерів. Доведено, що обсяги прихованих податкових платежів, за рахунок зовнішньоекономічних операцій, займають близько 1% ВВП країни.

3. Оцінку характеру впливу тінізації економіки на рівень вуглеємності ВВП проведено на основі регресійного аналізу зміни характеру впливу одиничних факторів при переході їх в систему ланцюгового взаємозв'язку. У результаті дослідження підтверджено наявність різної кількості, ступенів та напрямків впливу множинних факторів для окремих країн, що дозволяє зробити висновок про наявність статистично значимого однофакторного впливу між рівнем тінізації

доходів та обсягом екологічних податків та зборів. В той же час, багатофакторний регресійний аналіз встановив наявність різної за напрямком та ступенем коінтеграції для різних країн, механізм дії якої змінюється при переході від одиничної до множинної регресії.

4. Основою розробки підходу до оцінювання мультиплексивних трансмісійних ефектів використання інвестиційних та податкових каналів виведення капіталу є релевантні фактори інвестиційного каналу виведення капіталу на інтегральний показник податкового каналу та релевантні фактори податкового каналу на інтегральний показник інвестиційного каналу. На основі розробленого підходу було підтверджено наявність як позитивних у контексті протидії відтоку капіталу з країни, так і негативних трансмісійних ефектів дії факторів податкового та інвестиційного каналу, що посилюють одне одного, а також визначено фактори, що мають найвищий мультиплікативний ефект.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Кобушко І. М., Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Особливості виведення капіталу з фінансового сектору країни в умовах фінансової лібералізації // Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансовий сектор Європейського союзу та сталий розвиток: європейський досвід, стратегічні орієнтири для України», м. Київ, 2019. С. 56-57
2. Репко М., Антоненко Г., Кашко О., Піонтківська І. Зняття валютних обмежень та лібералізація капіталу: як і коли? Центр економічної стратегії. 2015. URL:<https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2015/10/ces-capital-controls-report.pdf>
3. Фінансова глобалізація і євроінтеграція / за ред. О. Г. Білоруса, Т. І. Єфименко; ДННУ: Акад. фін. Управління, К., 2015. 496 с. URL: http://www.afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=448&num=3
4. Богдан Т. Експертний висновок до проекту закону "Про валюту" (№ 8152). URL: <http://optimacenter.org/research/ekspertnyj-vysnovok-do-proektu-zakonu-pro-valjutu-8152/>
5. Ринок капіталів в Україні: проблеми та перспективи розвитку: Навчальний посібник/ за ред. С.С.Арутюнян. Одеса: Атлант, 2017. 149 с.
6. Mathieson D., Rojas L. Liberalization of the Capital Account: Experiences and Issues. IMF Working Paper. 1992. N46-EA.
7. Бойко А. О., Боженко В. В. Визначення латентних факторів впливу на податковий та інвестиційний канали нелегального виведення капіталу в Україні. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2019.
8. Cobham A., Janský P. Measuring Misalignment: The Location of US Multinationals' Economic Activity versus the Location of their Profits. *Development Policy Review*. 2017. 37 (1). P. 91–110.
9. Crivelli E., Ruud A. de Mooij, Keen M. Base Erosion, Profit Shifting and Developing Countries. *IMF Working Paper*. 2015. 15/118.
10. Різник Н. С. Методологічні підходи до оцінки втечі капіталу з регіону. *Економічні науки: Облік і фінанси*. 2012. Вип. 9(3). С. 146-161. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/escnof_2012_9\(3\)__21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/escnof_2012_9(3)__21) (дата звернення 28.09.2019).

11. Огреба С. В. Статистичне оцінювання обсягів втечі капіталу з України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2013. Вип. 22. С. 86-93.

12. Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Як зменшити можливості для ухилення від сплати податків при імпорті та продажі товарів, зокрема через зловживання спрощеною системою оподаткування? Інститут соціально-економічної трансформації. Київ, 2017. 36 с. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Yak-zmenshyty-mozhlyvosti-dlya-uhylennya-vid-splaty-podatkov-pry-importi-ta-prodazhi-tovariv-zokrema-cherez-zlovzhyvannya-sproshchenoyu-systemoju-opodatkuvannya.pdf> (дата звернення 28.09.2019).

13. Дубровський В., Черкашин В. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні. Інститут соціально-економічної трансформації. Київ, 2017. 36 с. URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Instrumenty-uhylannya-vid-splatypodatkov-2017-1.pdf>. 11. (дата звернення 28.09.2019).

14. Кобушко Я.В., Тютюник І. В. Місце офшорних фінансових центрів у тіньових фінансових потоках// Сучасні проблеми менеджменту: матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції. – м. Київ, 2019. – С. 85-86.

15. The Financial Secrecy Index. 2018. URL: <https://www.financialsecrecyindex.com/en/>

16. Гостинні “гавані”: український експорт до “офшорів” виріс на 20%, а імпорт – на 40%. URL: <https://youcontrol.com.ua/news/hostynni-havani-ukrayinskyu-eksport-do-ofshoriv-vyris-na-20-a-import-na-40/>

17. Тютюник І.В., Тверезовська О. І. Багатоканальні схеми легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в умовах глобалізації економіки // Сучасні питання економіки та фінансів: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: КНЕУ, 2019. С.241-243.

18. European Central Bank: website. URL <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html> (дата звернення 19.10.19).

19. Crypto-Currency Market Capitalizations. URL: <http://coinmarketcap.com> (дата звернення 23.10.19).
20. Transparency International. Corruption perceptions index 2018. URL: <https://www.transparency.org/cpi2018> (дата звернення 17.10.19).
21. Кукуруза Г., Лесик М., Ніколаєнко С. Аналіз обсягів контрабанди в Україні обсяги, прямі та непрямі втрати бюджету та економіки. *Незалежна група з макроекономічного аналізу та прогнозу*. URL: <http://ua-outlook.com.ua/ru/2019/07/06/smuggling-schemes> (дата звернення 23.10.19).
22. Тютюник І. В. Експортно-імпортні операції та їх зв'язок з тіншовими фінансовими потоками країни // Сучасні наукові погляди на економічні механізми стимулювання соціально-економічного розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Ужгород. 2019. С. 85-88.
23. Тіньова міжнародна торгівля: макроекономічна теорія та фіскальні наслідки для України: монографія / Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І., Рубцов О. М., Семир'янов Д. Я., Серебрянський Д. М.; за заг. ред. Д. М. Серебрянського. К.: Алерта, 2013. 202 с.
24. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: навч. посіб. / І. І. Дахно, Н. В. Альбіщенко, А. О. Жебровський, О. О. Кириленко, С.В.Коваленко та ін. К.: Центр учбової літератури, 2007. 328 с.
25. Офіційний сайт Державної служби статистики в Україні: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
26. Міністерство економічного розвитку і торгівлі в Україні. Загальні тенденції тіншової економіки в Україні І квартал 2018р. URL <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
27. Офіційний сайт Державної казначейської служби України: веб-сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 13.02.2019)
28. Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2005-2014 / *Global Financial Integrity*. 2016. URL: http://www.gfintegrity.org/wp-content/uploads/2017/05/GFI-IFF-Report-2016_final.pdf (дата звернення 28.09.2019).

29. Finance & Development: Follow the money. *International Monetary Fund*. 2019. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2019/09/pdf/fd0919.pdf> (дата звернення 28.09.2019).
30. Статистична інформація Національного банку України : веб-сайт. URL: <https://www.bank.gov.ua/statistic> (дата звернення 28.09.2019).
31. Ретроспективний аналіз даних щодо обсягів прямих іноземних інвестицій, в яких кінцевим контролюючим інвестором є резидент round tripping за 2010 р./ Департамент статистики та звітності Національного банку України. 2018. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=73849830> (дата звернення 28.09.2019).
32. Статистична інформація Світового банку: веб-сайт. URL: <https://data.worldbank.org/> (дата звернення 28.09.2019).
33. Кобушко І. М., Тютюник І. В., Кобушко Я. В. Урахування моделей тіньового руху капіталу в сучасних інвестиційних стратегіях країни // Міжнародний науковий економічний форум «NEW ECONOMICS - 2019», Київ, 2019. С.294 - 297.
34. Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. Видання друге. Львів: Кальварія, 2017. 164 с. URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf> (дата звернення: 28.09.2019)
35. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 29.09.2019).
36. Tiutiunyk I., Bilan Y., Vasylieva T., Lyeonov S. Shadow Economy and its Impact on Demand at the Investment Market of the Country / *Entrepreneurial Business and Economics Review* (Scopus, Web of Science та ін.). 2019. Vol. 7, No. 2. P. 27-43.
37. Заха Д. Німецька консультативна група. Ціна відкритості: який вплив прямих іноземних інвестицій на економіку України. URL: <https://voxukraine.org/uk/tsina-vidkritosti-yakij-vpliv-pryamih-inozemnih-investitsij-na-ekonomiku-ukrayini/> (дата звернення: 28.09.2019).

38. Кобушко І., Кобушко Я. Інвестиційні механізми у схемах тіньового виведення капіталу / Матеріали науково-практичної конференції «Сучасні підходи до креативного управління економічними процесами». – Київ: НАУ, 2019. – С.13-14.

39. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналіт. огляд /упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.

40. Dev K. Illicit Financial Flows from Developing Countries Over the Decade Ending 2009. Washington DC: Global Financial Integrity, 2011. 100 p.

41. Reuter P. World development report 2017: Illicit financial flows and governance - the importance of disaggregation (English).World Development Report. Washington, D.C.: World Bank Group URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/538841487847427218/World-development-report-2017-Illicit-financial-flows-and-governance-the-importance-of-disaggregation>

42. Chene M. Mutual legal assistance treaties and money laundering. Transparency international. 2006.

43. Manton J., Daniel T. The kleptocrat's portfolio decision in reuter (ed.) draining development? Controlling flows of illicit funds from developing. The World Bank. USA. 2012.

44. Паєнтко Т.В. Інституціоналізація фіскального регулювання фінансових потоків: монографія. К.: «ДКС центр». 2013. 294 с.

45. Височина А. Зарубіжні практики оцінювання обсягів виведення капіталу: методологічний аспект / А. Височина, Я. Самусевич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 21, частина 2 • 2018, с.81-85.

46. Павлова А. М. Вплив використання фінансового лізингу в тіньових схемах на економічну безпеку України. *Ефективна економіка*. 2018. №1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/66.pdf

47. Розвиток людського потенціалу: на шляху до якісних реформ. Центр Разумкова, 2018. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf

48. World Investment Report 2017. Investment and new industrial policies. New York and Geneva: United Nations, 2018 URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf

49. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ в Україні. Інвестиційна діяльність в Україні: веб-сайт. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/article/open/id/6349>

50. Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі 2017-2021. Міжнародний торговельний центр (МТЦ), 2017. – 135с. <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e6ab10fa-0ad9-4fe4-b8be-32f570693b64&title=EksportnaStrategiiaUkraini-DorozhniaKartaStrategichnogoRozvitkuTorgivli2017-2021>

51. Kobushko Ia., Samusevych Y. Identification of investment channels of shadow capital in the conditions of globalization of economy // *Social transformations of the national economy in the context of European integration processes: monograph*. Austria, 2019. P.171-182.

52. Наказ Держфінмоніторингу України від 20 грудня 2007 р. № 230. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2007/25.12.2007/Typologies.htm

53. Фролов П. Приватизація в Україні: ретроспективи та перспективи. URL: https://dt.ua/macrolevel/privatizaciya-v-ukrayini-retrospektivi-ta-perspektivi-272273_.html

54. Болотова Х. Звідки в Україну йдуть інвестиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://finance.liga.net/ekonomika/infografica/otkuda-v-ukrainu-idut-investitsii>

55. Діденко С. Чому бізнес, який шукав кращих умов в офшорах, повертається до України. URL: <https://ua.news/ua/chomu-biznes-yakuj-shukav-krashhyh-umov-v-ofshorah-povertayetsya-do-ukrayiny/>

56. Єпіфанова Н. Деофшоризація – українська проєкція. «Юридична газета» online №39 (589). URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/deofshorizaciya--ukrayinska-proekciya.html>

57. Павлова А. М. Детінізація фінансового лізингу як напрям забезпечення економічної безпеки України: дис. на здобуття наук. ст. канд. ек. наук за спец. :21.04.01 / Національний ін-т стратегічних досліджень. Київ, 2019. 236 с.

58. Кравчук О. Україна офшорна. URL: <https://commons.com.ua/uk/ukrayina-ofshorna-istoriya-formuvannya-vitchiznyanoi-modeli-ekonomiki/>

59. Кобець О., Грудницька С. Особливості інвестування в нерухомість за кордоном. URL: <http://lexliga.com/ua/novosti/osobennosti-investirovaniya-v-nedvizhimost-za-rubezhom>

60. Кваша Т. К. Існуючі канали і схеми непродуктивного відпливу (вивезення) фінансових ресурсів за межі країни: світовий та вітчизняний. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 5 (132). С. 47-51. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/frvu_2012_5_12.pdf

61. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму. Департамент фінансових розслідувань Державна служба фінансового моніторингу України. 2012 URL:http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/20121228/2012_27_12_2012.pdf

62. Тютюник І. В. Складові формування податкових розривів в економіці // «Сучасні тренди розвитку урбанізованих територій»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків, Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2019. С. 92–93.

63. Toder E. *What is the Tax Gap?* “Tax Notes”. 2007. 117(4). P. 367–378.

64. McManus J., Warren N. The Case for Measuring Tax Gap. *Journal of Tax Research*. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/eJTR/2006/3.html>.

65. Khwaja M. S., Iyer I. Revenue Potential, Tax Space, and Tax Gap. A Comparative Analysis. Policy Research Working Paper. The World Bank. 2014. 41 p.

66. Allingham M., Sandmo, A. Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*. 1972. № 1. P. 323–338.

67. Bekoe W., Danquah M., Senahey S.K. Tax reform and revenue mobilisation in Ghana. *Journal of Economics Studies*. 2016. 43(4). P. 522–534.

68. Fuest C., Riedel N. Tax Evasion and Tax Avoidance in Developing Countries: The Role of International Profit Shifting. Working Papers 1012. Oxford University Centre for Business Taxation. 2010.

69. Grubel H.G., Lloyd P.J. Intra-industry Trade. The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products. The MacMillan Press Ltd. London. 1975.

70. HM REVENUE & CUSTOMS. 2013. *Measuring tax gaps 2013 edition*. [online]. URL: <<http://www.hmrc.gov.uk/statistics/tax-gaps/mtg-2013.pdf>>. [Accessed: 2014, February 5].

71. Internal revenue services. *Tax Year 2006 Tax Gap Estimate – Summary of Estimation Methods*. [online]. 2012. URL: <http://www.irs.gov/pub/newsroom/summary_of_methods_tax_gap_2006.pdf>. [Accessed: 2014, February 2].

72. Institute for financial policy. *The estimate of the value added tax revenue loss*. [online]. 2012. URL: <http://www.finance.gov.sk/en/Components/CategoryDocuments/s_LoadDocument.aspx?categoryId=614&documentId=426>. [Accessed: 2014, February 2].

73. Murphy R., Petersen H.. Minding the tax gap at the heart of macroeconomic policy. London: Coffers.eu working paper. 2018.

74. Tiutiunyk I. V. Analytical assessment of the tax gaps depending on the level of shadow economy. *Науковий погляд економіка та управління*. 2019. Вип. 3(65). С. 266–270.

75. EC DGT. “VAT Gap Factsheet.” European Commission Director General of Taxation. 2017. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/vat_gap_factsheet_2017.pdf

76. Jackson B., Milliron V. “Tax compliance research: findings, problems, and prospects”, *Journal of Accounting Literature*. 1986. Vol. 5. No. 1. P. 125–165.

77. Riahi-Belkaoui A. “Relationship between tax compliance internationally and selected determinants of tax morale”. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2004. Vol. 13. No. 3. P. 135–143.

78. Picur R.D., Riahi-Belkaoui A. "The impact of bureaucracy, corruption and tax compliance", *Review of Accounting and Finance*. 2006. Vol. 5. No. 2. P. 174–180.

79. Richardson G. "Determinants of tax evasion: a cross-country investigation", *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2006. Vol. 15 No. 2. P. 150–169.

80. Richardson G. "The relationship between culture and tax evasion across countries: additional evidence and extensions", *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*. 2008. Vol. 17 No. 2. P. 67–78.

81. Tsakumis G.T., Curatola A.P., Porcano T.M. "The relation between national cultural dimensions and tax evasion", *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 2007. Vol. 16, No. 2, P. 13.

82. Gabor R. "Relation between tax evasion and Hofstede's model". *European Journal of Management*. 2012. Vol. 12. No. 1. URL: www.freepatentsonline.com/article/European-Journal-management/293812521.html

83. Hasseldine H.D., Bebbington J.K. "Blending economic deterrence and fiscal psychology models in the design of responses to tax evasion: the New Zealand experience". *Journal of Economic Psychology*. 1991. Vol. 12 No. 2. P. 299–324.

84. Devos K. *Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour*, Springer publisher, 2014. ISBN: 978-94-007-7475-9 (Print) 978-94-007-7476-6 (Online).

85. Lewis A. *The Psychology of Taxation*. Martin Robertson. Oxford. 1982.

86. Stack S. "General deterrence theory", in Cullen, F. and Wilcox, P. (Eds). *Encyclopedia of Criminological Theory*. 2010. Sage Publications. P. 364–365.

87. Majerová I. "The impact of selected variables on the VAT gap in the Member States of the European Union," Working Papers 76/2015. Institute of Economic Research. revised Apr 2015

88. Lešnik T., Jagrič T., Jagrič V. VAT Gap Dependence and Fiscal Administration Measures. *Naše gospodarstvo/Our Economy*. 2018. 64(2). 43–51. DOI: 10.2478/ngoe-2018-0011.

89. Akinaboade O. “Regulation, SMEs' Growth and Performance in Cameroon's Central and Littoral Provinces' Manufacturing and Retail Sectors”, *African Development Review*. 2014. Vol. 26. Issue 4. P. 597–609.
90. Annan B., Bekoe W., Nketiah-Amponsah E., “Determinants of Tax Evasion in Ghana: 1970-2010”, *International Journal of Economic Sciences and Applied Research* 6 (3). 2012. P.97–121
91. Murphy R. The Tax Gap. Tax Evasion in 2014 - and what can be done about it. London: Public and Commercial Services Union. 2014.
92. Langford B, Ohlenburg T. Tax revenue potential and effort. International Growth Centre Working Paper. 2015. URL: <https://www.theigc.org/wp-content/uploads/2016/01/Langford-Ohlenburg-2016-Working-paper.pdf>.
93. Gupta A. S. Determinants of tax revenue efforts in developing countries. Working Paper 07/184. International Monetary Fund. 2007.
94. Pessino C., Fenochietto R.. Determining countries' tax effort. *Revista de Economía Pública*. 195 (2010). P. 65–87
95. Teera J.M., Hudson J. Tax performance: a comparative study. *Journal of International Development*. 16 (2004). P. 785–802.
96. Tanzi V. The impact of macroeconomic policies on the level of taxation (and on the fiscal balance) in developing countries. Working Paper 88/95. International Monetary Fund. 1988.
97. Piancastelli M. Measuring tax effort of developed and developing countries: cross country panel data analysis 1985–1995. Working Paper 818. Institute of Applied Economic Research. 2001.
98. Karagöz K. Determinants of tax revenue: does sectorial composition matter? *Journal of Finance, Accounting and Management*. 2013. №4. P.50–6.
99. Bahl R., Wallace S.. Public financing in developing and transition countries. *Public Budgeting & Finance*. 25 (2005). P. 83–98. <http://dx.doi.org/10.1186/s12910-015-0025-9>

100. Bird R.M., Martínez-Vázquez J., Torgler B.. Tax effort in developing countries and high income countries: the impact of corruption voice and accountability. *Economic Analysis and Policy*. 38 (2008). P. 55–71

101. Martín-Mayoral F., Uribe C.A. Determinantes económicos e institucionales del esfuerzo fiscal en América Latina. *Investigación Económica*. LXIX. 2010. P. 85–113

102. Cassou S.P.. The link between tax rates and foreign direct investment. *Applied Economics*. 29. 1997. P. 1295–1301

103. Дубровський В. Рейтинг схем ухилення від податків: на чому український бюджет «втрачає» найбільше. **VoxUkraine**. 2018. URL: <https://voxukraine.org/uk/rejting-shem-uhilennya-vid-podatviv-ina-chomu-ukrayinskij-byudzheth-vtrachaye-najbilshe/>. – Назва з екрана.

104. Tiutiunyk I., Kobushko I., Ivaniy O. Flaumer A. Innovations in the Management of Tax Gaps in the Economy: Foreign Economic Component. *Marketing and Management of Innovations*. 2019. №3. 112–125

105. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD countries from 2003 to 2015: Different Developments. URL: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>

106. Harremi M. A Simple Analysis of the Tax Gap Balkan Region. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. Vol. 5. No. 19. P. 365.

107. Schneider F., Enste D. The Shadow Economy: Theoretical Approaches, Empirical Studies, and Political Implications. Cambridge (UK): Cambridge University Press. 2002.

108. Teobaldelli D., Schneider F. The influence of direct democracy on the shadow economy. *Public Choice*. 2013. №157 (3). 543–567.

109. Ipatov B. G., McClelland B., Cavico F. J. An Analysis of the Relationship between Regulatory Control and Corruption based on Product and Market Regulation and Corruption Perceptions Indices. *Business Ethics and Leadership*. 2018. 2(3). P. 6–20.

110. Mitchell D. The Tax Gap Mirage. *Tax & Budget Bulletin*, Vol. 44. Retrieved from http://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/tbb_0306_44.pdf

111. Report on money laundering methods typology in 2002-2003. Development group on financial means to combat money laundering. URL <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36191>

112. Boyrie M., Pak S., Zdanowicz J. Estimating the Magnitude of Capital Flight due to Abnormal Pricing in International Trade: The Russia-USA Case, 29 *Accounting Forum*, 2005, 1-22.

113. Zdanowicz J. Trade-Based Money Laundering and Terrorist Financing. *Review of Law & Economics*. 2009. 5(2). 3—3.

114. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12.01.2015 №/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 09.06.2019).

115. Про схвалення Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.08.2005 №315-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-2005-%D1%80> (дата звернення 10.04.2019).

116. Schneider F., Buehn A., Montenegro C.E. Shadow Economies All over the World: New Estimates for 162 Countries from 1999 to 2007. *World Bank Policy Research Working Paper World Bank Policy Research Working Paper №.5356*. Washington D.C. 2010.

117. ILO. Key Indicators of the Labour Market (KILM), Sixth Edition. 2010. International Labour Organization. Geneva

118. Biswas A., Farzanegan M., Thum M. Pollution, shadow economy and corruption: Theory and evidence'. *Ecological Economics*. 2011. Vol. 25(C), P.114–125.

119. Elgin C., Oztunali O. Pollution and informal economy. *Economic Systems*. 2014. Vol. 38. Issue 3. P. 333–349.

120. Mazhar U., Elgin C. Environmental regulation, pollution and the informal economy. *SBP Research Bulletin*. 2013. Vol. 9. № 1. P.62–81.

121. Schneider F. Can the shadow economy be reduced through major tax reforms? An empirical investigation for Austria, Supplement to Public Finance/Finances Publiques. 1994. Vol.49. P.137–152

122. Бойко А.О., Височина А.В. Формалізація явних та латентних зв'язків між податковим та інвестиційним каналами виведення капіталу// «Збірник наукових праць Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова» № 1 (474). 2019.

123. Виведення капіталів з України: масштаби та напрямки запобігання : аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/1582/>.

124. Серебрянський Д., Вдовиченко А. «Втеча» капіталу і тіньова міжнародна торгівля в Україні: зв'язок, макроекономічні ефекти. *Вісник НБУ*. 2012. Листоп. С. 26–33.

125. Шумська С. С. Фінансове багатство України в офшорах світу та офшоризація капіталу банківської системи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 25–47.

126. Павлова А. М. Пріоритети протидії прихованому виведенню капіталів з України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 5. Частина 1. С. 230–233.

127. Бойко А. О., Височина А. В. Оцінка мультиплексивних трансмісійних ефектів використання інвестиційних та податкових каналів виведення капіталу. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*, Випуск № 6 (23). 2019.

128. Тютюник І. В. Принципи державного регулювання податкових розривів в економіці // *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*, Том 30 (69). № 2, 2019. С. 238–242.

129. Леонова О. Теоретична основи функціонування механізмів державного регулювання детінізації економіки України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 2(37). 89-94.

130. Чечель О. М. Принципи та механізми державного регулювання економіки. *Вісник АМСУ. Серія «Державне управління»*. 2013. №2(9). С. 103-111.

131. Дяченко О. П. Розвиток механізмів державного регулювання процесів протидії розвитку тіньової економіки України в 2016-2016 роках. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. №3. 2018. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1204> (дата звернення 10.04.2019).

132. Гришова І. Ю., Дяченко О. П. Дієвість механізмів державного управління в сфері протидії тіньовій економіці в Україні. *Право та державне управління*. 2016. №3. С. 183-189.

133. Мазур О., Сержанов В. Державне регулювання у сфері детінізації економічних відносин. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2015. Випуск 1(45). Т. 3. С 114-118.

134. Толстова А. В. Роль державного регулювання в процесі детінізації економіки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. №40. С. 303–306.

135. Адельсеїтова Е. Б. Формування ефективного механізму регулювання національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03. Сімферополь, 2009. 20 с.

136. Кахович О., Южека Р. Особливості державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. 119-126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdr_2015_75_19 (дата звернення 09.04.2019).

137. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: закон України від 24.11.2018 №1702-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> (дата звернення 10.04.2019).

138. Про внесення змін до деяких законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: закон України від 06.02.2015 №485-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/485-15> (дата звернення 10.04.2019).

139. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України №1407-р від 30 грудня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80> (дата звернення 10.04.2019).

140. Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України №601-2017-р від 30.08.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2017-%D1%80> (дата звернення 10.04.2019).

141. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. К.: Знання, 2006. 262 с.

142. Ніжніков М. Л. Принципи та функції державного регулювання аграрного сектора. *Економіка та держава*. 2014. №4. С. 147-149.

143. Антонова Н. Б., Хорошко О. Б. Государственное регулирование национальной экономики : курс лекций. Мн.: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2009. 253 с.

144. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : підручник К.: Знання, 2008. 398 с.

145. Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки : навч. посіб. 5-те вид. К. : Знання, 2006. 213 с.

146. Жовнірчик Я. Ф. Концептуальні засади державної політики комплексного і збалансованого розвитку регіонів. *Економіка та держава*. 2010. №11. С. 93-97.

147. Тютюник І. В., Гуменна Ю. Г. Управління податковими розривами як перспективний напрям детінізації економіки // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* (Index Copernicus та ін.). 2019. Вип. 12(40). С. 146–150.